

HOW SUMMER ET

4

Csűr, Regéc (Viga Gy. felvétele)

Méhes, Jósvaldó (Viga Gy. felvétele)

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1980. VIII. évfolyam, 4. szám

TARTALOM

KRÓNIKA

Látogatóban Nagymegyeren (<i>Bedécs Gyula</i>)	3
Honismereti múzeum született Komlón (<i>Dr. Tóth István</i>)	5
200 éve szabad királyi város Pécs (<i>Krisztián Béla</i>)	6

ÉVFORDULÓINK

Epizódok József Attila gimnáziumi éveiből (<i>Dr. Tóth Ferenc</i>)	7
Negyven éve alapították a győri lengyel katonakórházat (<i>Wölfel Lajos</i>)	11
Bodor Aladár Losoncon (<i>Sólyom László</i>)	12
Kilencven éve halt meg Erdősi Imre, a branyiszközi hős (<i>Dr. Szele Lajos</i>)	15

TERMÉS

Bakoss Lajos nyomában: egy százados földesi néprajzi kincseslád (<i>Karacs Zsigmond</i>)	16
A szülés a szentesi tanyákon (<i>Szűcs Judit</i>)	19

HONISMERETI OLVASÓKÖNYV

A katonaköltő Zrínyi Miklós (<i>Molnár Imre</i>)	22
Bornemissza Péter a XVI. század humanista írója (<i>Vörösmarty Géza</i>)	26
Erdély egyik legrégebb középiskolája (<i>Beke György</i>)	29
Széchy Mária és Eperjes (<i>Dr. Dobay Sándor</i>)	31
Leszczynski Szaniszló lengyel király és a magyarok (<i>Dr. Zachar József</i>)	33
Battyány Kázmér felségárulása (<i>Dr. Fűzes Miklós</i>)	35
Debrecenbe kéne menni (<i>Dr. Kiss Imre</i>)	38

DALOLÓ TÁJAK — DALOLÓ NÉP

Ahogy én láttam! (<i>Újváry Ferenc</i>)	42
---	----

SZABAD FÓRUM

Az első magyar nyelvű újság győri emlékei (<i>Dr. Timaffy László</i>)	45
---	----

KÖNYVESPOLC

Benedek Elek emlékezete (<i>Lengyel Dénes</i>)	46
Budapest Főváros Levéltára Közleményei '78 (<i>Berza László</i>)	48
Bendefy László: Mikoviny Sámuel megyei térképei (<i>Csorba Csaba</i>)	49
A miskolci Herman Ottó Múzeum új kiadványai (<i>Kriston Vizi József — sk.</i>)	50
Találkozás Bereggel (<i>Nagy Géza</i>)	51
Sárvár monográfiája (<i>Ács Zoltán</i>)	52
Mezőkovácsháza harmincöt éve 1944—1979 (<i>Gazdag István</i>)	54
Vallomások egy városról (<i>Rédey Pál</i>)	55
Békés Sándor—Lombosi Jenő: Pécsbánya (<i>Krisztián Béla</i>)	56
Dokumentumok a termelőszövetkezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyei történetéhez (<i>Urbán László</i>)	56
Forrás antológia, 1979 (<i>Csáky Károly</i>)	57
Körmenői Füzetek (<i>Csaba József</i>)	58

A Zalai Gyűjtemény újabb kötetei (<i>Kapiller Imre</i>)	59
Dr. Szecskó Károly: A közalkalmazottak mozgalmának története Heves megyében, 1919—1971 (<i>Dr. Misóczki Lajos</i>)	59
Magyar Néprajzi Lexikon 1—3. (<i>Karacs Zsigmond</i>)	60
Barabás Jenő—Gillyén Nándor: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához (<i>Földes László</i>)	60
Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság rétgazdálkodása (<i>Gunda Béla</i>)	61

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

A Győr-Sopron megyei „Szülőföldünk” honismereti pályázat 1979. évi eredményei (<i>Szabó József</i>)	62
---	----

GYŪJTÉSI ÚTMUTATÓK (a mellékleten)

Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez.
Útmutató tájszavak és szólások-közmondások gyűjtéséhez.

MUNKATÁRSAINK

Acs Zoltán dr. múzeumvezető, Kisvárdra — **Bedécs Gyula** gimnáziumi tanár, Győr — **Beke György** író, Kolozsvár — **Berza László dr.**, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fősztályvezetője, Bp. — **Csaba József** önkéntes néprajzgyűjtő, Csákánydoroszló — **Csáky Károly** tanár, Ipolyság — **Csorba Csaba**, a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa, Bp. — **Dobay Sándor dr.** jogász, Eperjes — **Földes László dr.**, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, Bp. — **Füzes Miklós dr.** megyei múzeumigazgató-helyettes, Pécs — **Gazdag István** levéltárigazgató, Debrecen — **Gunda Béla dr.** egyetemi tanár, Debrecen — **Hajdú Mihály**, az ELTE docense, Bp. — **Kapiller Imre** segédlevéltáros, Zalaegerszeg — **Karacs Zsigmond** MÁV-tiszt, Bp. — **Kiss Imre dr.**, Makó volt nemzetgyűlési képviselő, Bp. — **Kriston Vizi József**, a Dobó István Múzeum muzeológusa, Eger — **Krisztián Béla**, az 5C1. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet tanára, Komló — **Lengyel Dénes dr.**, író, Bp. — **Misóczki Lajos dr.** főiskolai adjunktus, Gyöngyös — **Molnár Imre** ny. gimnáziumi tanár, Szigetvár — **Nagy Géza** tanár, Karcasa — **Rédey Pál dr.**, az Evangélikus Élet rovatvezetője, Bp. — **Simán Katalin**, a Herman Ottó Múzeum régész-muzeológusa, Miskolc — **Sólyom László** tanár, Losonc — **Szabó József**, a HNF megyei bizottságának művelődéspolitikai előadója, Győr — **Szele Lajos dr.**, a Kismotor és Gépgyár osztályvezetője, Bp. — **Szücs Judit**, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kollégiumának igazgatója, Szeged — **Timaffy László dr.** középiskolai tanár, Győr — **Tóth Ferenc dr.** múzeumigazgató, Makó — **Tóth István dr.**, a Tanárképző Főiskola ny. docense, Pécs — **Újváry Ferenc** ny. tanár, Gödöllő — **Urbán László dr.**, az MTA Agrártörténeti Kutatóhelyének tudományos munkatársa, Gödöllő — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony — **Wölfel Lajos**, az Északdunántúli Tervező Vállalat technikus, Győr — **Zachar József dr.**, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZEKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARAS REZSO (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)
	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfront. A kiadásért felel: **Juhász Róbert**, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855

Készült 8000 példányban, 4 (B/5) iv terjedelemben
80-7108 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: **Farkas Béla** igazgató

Látogatóban Nagymegyeren

Ahol a Győrből a Csallóközbe haladó, a medvei hídon átvezető út felfűződik a pozsony—komáromi útra, ott fekszik Nagymegyér. A Győr melletti jelentéktelen és már vele teljesen összeolvadt Kismegyér Napóleon és Petőfi révén széles körben ismertté vált, a jóval nagyobb, mintegy 8000 lakost számláló, nagymúltú és hajdan mezővárosi ranggal bíró Nagymegyér már kevésbé ismert. Igaz, a hajdani virágzás már a múlté és gazdasági fejlődése sem volt mindig töretlen. A Csallóközben központi szerep betöltő Dunaszerdahely nyugatról, a hídváros, Komárom keletről szűkítette vonzását és csorbította rangját és míg e két város járást kapott és járási székhellyé lett, addig a köztük fekvő Nagymegyér közigazgatási szerepét elvesztve a jelentéktelenség felé süllyedt.

A kultúra és a szellemi pezsgés azonban nem ismer közigazgatási határokat, és nem viseli el az erősebb béklyóját. Önállóságot követel magának. Nagymegyér is megteremtette a maga szellemi önállóságát és kisugárzó erejét. Innen küldi a népdal és a népmese őrizte világ üzenetét a Kodály nyomdokában járó *Ág Tibor*; innen szervezi a kis Csiliköz múltját feltáró kutató és hagyománymentő munkát *Tánczos Tibor*, és működik itt egy honismereti szakkör, amelynek eredményei már túlnőttek az iskola falain és a város környékén is ismertté váltak.

A szakkör a magyar tannyelvű gimnázium (és az ez évtől közgazdasági szakközépiskola) tanulóiból verbuválódik. Vezetője — *Varga László* — az iskola történelem-tanára, aki egyben a CSEMADOK helyi szervezetének elnöke is. Őt kérdezzük a szakkör munkájáról, múltjáról és terveiről, keresve a közös vonásokat és a nemzetiségi iskolai létből fakadó sajátos elemeket.

Az első kérdést éppen a szakkörvezető kettős funkciója fogalmaztatja meg velünk. Mi az a szál, ami a szakkört az iskolához köti és mi az a tevékenység, amivel a szakkör kilép az iskolai falak közül és városivá válik, ami révén egész Nagymegyér magáénak vallja?

— *A szakkör vezetője tanár, tagjai diákok, az iskola biztosít rendszeres működéséhez állandó kapcsolatot diák és tanár, illetve tag és vezető között. Már ez is egy szál, de ennél sokkal fontosabbaz, amit a tanulók végeznek, az a tevékenység, amivel a szakkör segíti az iskola oktató és nevelő munkáját.*

Nálunk, Magyarországon az új reformtervek azon túl, hogy tág lehetőséget adnak a helytörténetnek az iskolai történelemtanításba történő bekapcsolására, ösztönöznek, „kényszerítenek” is. Van-e ilyen lehetőség? Munkál-e itt is ilyen erő?

— *Van ilyen lehetőségünk, bár az önkéhez hasonló gyakorisággal nem tudunk jelen lenni a helytörténettel az oktatásban, de ha figyelembe vesszük a helytörténet nevelési értékeit, már jóval kedvezőbb a kép. Nevelőmunkánkban éppúgy élhetünk és élünk a helytörténet és honismeret értékeivel, mint Magyarországon.*

A 400 tanulóinak otthonát adó iskola klubszobája egyben az iskola forradalmi emlékszobája is. Gazdag, figyelmet lekötő tablósor vesz körül, amely Nagymegyér agrár- és munkásmozgalmának emlékeit tárja elénk. Az első pillanat a csodálkozás: egyetlen kis településen múzeum! Minden szakmai segítség nélkül hogyan lehetett ilyen gazdag gyűjteményt összeállítani?

Vendéglátónk az elismerő szavakat elhárítva mutatja be a tablókat. Az elsőt a városka lakóinak sorsát, munkásainak harcát dokumentáló képek sorakoznak. Az egyik kép a Csehszlovákia Kommunista Pártja nagymegyéri szervezetének megalakulásáról,

és a községi választásokon való indulásról tudósít, a másikon egy négynyelvű párttag-sági igazolvány látszik, a mellette levő képről az igazolvány tulajdonosa tekint ránk. A csendőrs jelentései és a munkanélküli gyűlésekről készült beszámolók szemléltetik és bizonyítják a megalakult párt aktivitását. Külön tabló mutatja az 1932 februárjában kibontakozó és szélesen hullámzó megmozdulás eseményeit. Nagymegyer. Csallóköz és a közeli Ekecs munkásai és nincstelenjei egy éhségtüntetést és menetet akartak szervezni. A gyűlést nem engedélyezték, ennek ellenére a munkások tovább szervezkedtek, amiről a csendőrség tudomást szerzett: a várost megszállta, a megmozdulás szervezőjét — Árvai Józsefet — elfogta és megkínozta.

Ezután a helyi mozgalom vezetőinek és résztvevőinek, csehszlovák kommunista mozgalom magyar hőseinek arcképcsarnoka látható. Zsirai Kálmán, Árvai József, Buzgó Kálmán, Tarcsai Mihály, Szabó József nagymegyeri, Steiner Gábor és Major István szlovákiai munkásmozgalom vezetőinek fényképei, diplomái, kitüntetései mutatják az önként vállalt harcot, és az utókor elismerését.

A szép és tartalmas kiállítás láttán természetesen azt kérdezzük, hogy anyaga milyen módon, hogyan él az iskolai munkában?

— Az Emlékszoba nemcsak kiállítási helyiség, hanem az iskola mozgalmi életének is központja, a kötött programokon túl pedig klubhelyiség. Persze ez még nem jelent feltétlen élő kapcsolatot, de mindenesetre lehetőséget ad a kötetlen szemlélődésre. A kiállítás állandó ugyan, de nem változatlan. Évről évre bővül és újul, és minden alkalommal gazdagabbá és színesebbé válik. A gyűjtő és a kiállításrendező munkát a szakkörbe csoportosuló gyerekek végezték. Ez 20—25 tanulónak ad hosszú távon tartalmas feladatot. Most éppen a képekhez próbálunk magnófelvételeket összeállítani.

Ezenkívül órákat is tartunk a klubszobában. A „Világ proletárjai, egyesüljetek!” — internacionalista alapeszmét és meghatározó gondolatot semmi sem jelzi szebben és meggyőzőbben, mint Tarcsai Mihály 1931-ben kelt párttagsági könyve, amelyben szlovákul, németül, magyarul és ruténül érdeklődnek adatai után.

A CSEMADOK helyi szervezetének 30 éves jubileumára megjelent kis füzet a Steiner Gábor Művelődési Klub emlékkönyvében bejegyzett gondolatokból idéz egy csokorra valót. Itt olvastuk Csontos Vilmos egyik versének négy sorát.

„Én azt sohasem hangoztattam
Hogy erény az,— csak itt maradtam
közöttetek szépen, szegényen:
Testvér-parasztok — árva népem”

Józsa Éva öt-hat évvel ezelőtt szakköröm egyik lelkes tagja volt, most a pozsonyi bölcsészkar történelemfilozófia szakos hallgatójaként Csallóköz és Nagymegyer munkásmozgalmanak történetét írja. Ha végez, visszajön és remélhetőleg Nagymegyer állást is ad neki. Vida István ez évben érettségizik és ugyanerre az útra készül. Mindkét diák pályaválasztásánál szerepet játszott az a munka, amit a szakkörben végeztek és életüket teljessé tevő hivatáshoz jutottak.

Magyarországon a különböző társadalmi és politikai szervezetek sokféleképpen segítik a honismereti munkát. Pályázatokkal, vetélkedőkkel, anyagiakkal. Itt milyen támogatást kap ez a szakkör?

A SZISZ (Csehszlovák Ifjúsági Szövetség) által kiírt ifjúsági pályázatoknak még nincs hagyománya. Remélhetően nálunk is lesz és magyar nyelvű dolgozatokkal is lehet pályázni. Ez nagy segítséget jelentene. A városi Nemzeti Bizottságtól már több támogatást kapunk. A tanulók lelkesedését és gyűjtőkedvét látva a Nemzeti Bizottság megígérte, hogy ha a szakkör összegyűjt egy tájház berendezéséhez elegendő tárgyi emléket, akkor megteremti a tájház megvásárlásának anyagi feltételét. És itt lépett ki a szakkör az iskolai keretek közül. A gyerekek több száz tárgyat gyűjtöttek össze, a Nemzeti Bizottság pedig állta a szavát és megvásárolta a mestergerenda tanúsága szerint „Nemes Tóth István Feleségével Tóth Mikolai Máriával 1836 esztendőben” épített házát.

A ház megtekintésére indulunk. A város magán viseli a gyors változás minden vonását. Itt bontanak — sőt szinte letarolnak; ott mint hatalmas felkiáltójelek emelkednek a tizemeletes új panelházak. A rohamosan elkopó múlt és a gombamódra születő új házak figyelmeztetnek-e, hogy ha az a néhány, a Csallóköz népi építészetét képviselő ház eltűnik, nem marad semmi, ami a múltat őrizné és továbbadná a ma és a jövő nemzedéke számára?

Örömmel mondhatom, hogy egyre többen azonosulnak célkitűzéseinkkel és mind többen fogadják el terveinket. A gyűjtés megkezdése előtt levélben kerestük meg azokat, akikről tudtuk, hogy segíteni tudnak. Amikor a gyerekek megkeresték őket, nem zárkóztak el, és nem zárták le a padlást. Csaknem négyszáz tárgyat hordtak össze a tanulók. A házzal megvettük a berendezést is. Így már szinte minden együtt van.

Szíves kalauzunk a kis ház udvarán már a jövőt láttatja velünk: a rendbehozott kerítést, a kiegészített nádtetőt, egy fedett színt a mezőgazdasági kézi szerszámoknak. A megvalósult álmot: egy múltat megtartó, berendezett tájházat. A klubszobában összeszecsúfolt tárgyi emlékek halmaza láttán érezzük: lesz további erő és lelkesedés, s őszintén reméljük (kívánjuk) értő támogatás is lesz a tervek megvalósításához.

Bedécs Gyula

Honismereti múzeum született Komlón

Amikor a komló-kenderföldi általános iskola alapzatát építették, a kotrógép egy hatalmas mammutcsontot vetett a felszínre. Bajzák Péter építőmunkás brigádja azonnal sejtette, hogy nem közönséges mai állat maradványáról van szó, s ezért a mammutdarabot átadta a szakembereknek. 1953-ban pedig az ún. Közüzemi völgy-ben ipari létesítmény építésére került sor, s a föld kiemelésekor 300 római pénz és számos római kori tégladarabot dobott ki a gép. Kiderült, hogy római villa leledzik a helyen.

Talán így kezdődött, talán másképp a komlói múzeum létrehozása. Az egyik tanár ásványokat gyűjtetett diákjaival, a másik Komlóra és a szénbányászati munkára vonatkozó képeslapokat, könyveket, gyufacímkeket. Új fordulatot vett a gyűjtés, midőn egy lelkes fiatal tanár, Cserdi András honismereti szakkört létesített diákjaival. A 12–15 főből álló lelkes kis csapat házról házra járta Komlót és a környékbeli falvakat, és értékes mezőgazdasági és bányaművelési eszközöket „koledált” össze. Cséphadaró, tiló, egy százesztendőss magtisz-

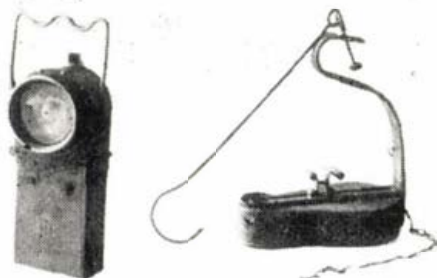
tító gép került elő; eddig féltve őrzött bányászszáslók, lámpák, „vasteknyő” csobolyók, nyeles ékek és más fejtőszerszámok emlékeztetnek a régi idők fejtési módszereire.

Inhoff mecsekjánosi bútorasztalos jóvoltából parasztkorok bútorként, kétajtós intarziás szekrény, tulipántos láda, menyasszony szoknya, ágyterítők gyarapították az egyre növekvő anyagot.

A felnőtt gyűjtők is „csatasorba” álltak. A Kossuth-bányaüzem Volkov szocialista brigádja előkerítette Komló legrégibb aknáinak és táróinak helyét ábrázoló régi térképeket, Tóth Bódog pedig, az 1924-es komlói nagy sztrájk résztvevője, a sztrájkjal kapcsolatos fontos szénbányászati okmányokat juttatta el a múzeumnak. „A levéltári iratok jórésze azonban — mondja Cserdi András — 1956-ban megsemmisült.” Ami még megmaradt, azt próbálta megmenteni és kiegészíteni más, főleg Komlóra vonatkozó helytörténeti anyaggal: komlói urbárium, régi pénzek, pecsétek, könyvek, századvégi tűzoltó kocsi, magyar és német feliratú szöttesek, törülközők stb.

A még mindig szűkösen tárolt honismereti anyagból most a pécsi Janus Pannonius Múzeum közreműködésével kiállítás nyílt. A kiállítás előterében Jánosi Engel Adolf hatalmas mellszobra, alatta az évszámok: 1820—1903. Ma már kevesen tudják, kit ábrázol a szobor, ki volt Jánosi Engel. Egy mondatba sűrítve: a komlói nagyüzemi szénbányászat megteremtője. 1895-ben ő nyitotta meg Komlón az Adolf-tárót, majd 3 év múltával az Anna-aknát. Neki köszönhető a komló-bakócai vasút megépítése, amivel Komló és környéke lehetőséget kapott a budapesti vasútvonalhoz csatlakozásra.

Ahogy hallgatom Cserdi Andrást, a most már múzeummmá alakult gyűjtemény fiatal igazgatóját, érzem, hogy

Bányászlámpák a múzeumból

életét tette erre a nemes munkára, az eddig kallódott, pusztulásra ítélt helyismereti anyag minél teljesebb összegyűjtésére.

Szeretné, ha Komlón mielőbb megépülhetne az új művelődési központ. Hogy miért? Mert akkor a most összegyűjtött, zsúfoltan elhelyezett hatalmas műzeális értékű anyag tárolására nyolc új helyiséggel bővíthetne a múzeum, és végre Komló városa is méltón képviselhetné bányász múltjával és jelenével a fekete gyémánt birodalmát.

Dr. Tóth István

200 éve szabad királyi város Pécs

„Közmondássá vált a magyaroknál: a németnek Bécs a magyaroknak Pécs, azaz ami Bécs a németek híre és fényessége, az volt Pécs a magyaroknak” — írta *Bél Mátyás*. A történelem valóban igazolja: minden város felemelkedésének feltétele, hogy az ott élő emberek — társadalmi fejlődésüknek megfelelően — felismerjék koruk előremutató teendőit. Pécs viszontagságos története számos példával szolgál erre.

A gótok — Nagy Theodorik rendelete — kibontják a római sirokat, mert „bűn volna otthagyni a halottaknak azt, amiből az élők fennmaradása biztosítható” — ezzel igazolva, milyen sokszínű és gazdag élet folyt a római Sophianae-ben. Az országalapítás korában a Tetyéből fakadó bővíző patak mentén malmok serege dolgozott, munkát adva a majd a 20. századig megtalálható tímárok, papírgyártók és malmok számára. 1367-ben *Nagy Lajos* egyetemet alapított, 1393-ban szegénykórház létezett. A török időben gadag kereskedőváros és *Evlia Cselebi* szerint a Budai-kaputól a Szigetvári-kauig négyszáz mesternek volt boltja, telve áruval, amelyek között Jemen és India küldeményei is szerepeltek.

A török kiűzése után a felszabadítók dűlása, a kurucok és az őket üldöző ráccok vérengzése, a pestisjárványok pusztították a várost. Az 1700-as évek újabb küzdelmes évtizedeket hoztak a város

életébe: megkezdődött a harc a földesúri kiszolgáltatottság ellen.

A „nova donatio” alapján Pécs és környéke 1703-ban került vissza az egyház kezébe. A pécsi püspök, *Nesselrode* első teendője volt, hogy jogait érvényesítse. A város azonban jogi formulákkal, bizonyítékok hiányában kitért a kötelesek teljesítése alól arra törekedve, hogy szabadságát mindenképpen elnyerje. Ez a küzdelem a *Nesselrode*-ot követő többi püspök alatt (*Thurn Antal*, *Bereényi Zsigmond* majd *Klimó György*) sem szünetelt és Bécs hallgatólagos, de bátorító támogatása mellett folytatódott. 1777-ben *Klimó György* (aki 1774-ben elsőként nyitotta meg gazdag gyűjteményét közkönyvtárként) meghalt és Bécs úgy döntött, az új püspök kinevezése előtt megadja a városnak a szabad királyi város jogát. *Mária Terézia* 1780. január 21-én tette közzé rendeletét. Ezt — a pécsi lakosság nagy ünneplése közben — 1780. április 19-én hirdették ki. Pécs ezzel megszabadult a feudális kötöttségektől és új fejlődés korszakába lépett.

A Baranya megyei Levéltár az évfordulóra nagy felkészültséggel és elemző módon vizsgálta meg a magyarul eddig még meg nem jelent oklevelet. A gazdag díszítésű, vörös bőrbé kötött, pergamenen írt szöveg barokkos latin. A szöveget *Sándor László* levéltáros, a levéltár igazgatóhelyettese és *Timár György* helytörténész nagy gonddal ültették át magyarra. A város címere és az azt körülvevő gazdag díszítmény külön heraldikai elemzést és ezzel kapcsolatban széles körű összehasonlítást kívánt, amelyet *Sándor László* aprólékos gondnal végzett el. Az oklevelet hitelesítő *Mária Terézia* pecsétje önmagában egy tanulmánnyal ér fel.

Az oklevél címerése — a város címerével — színes nyomással, a magyarra fordított szöveg és az oklevél egészének részletes bemutatása a Baranyai Helytörténetírás 1980. Évkönyvében történik meg. A pécsi rádió *Nádor Tamás* kitűnő zenei válogatásával emlékezett meg az évfordulóról.

Krisztián Béla

Epizódok József Attila gimnáziumi éveiből

A senki sem próféta a saját hazájában szállóige jutott újra és újra eszembe, amikor felkerestem *József Attila* egykori gimnáziumi osztálytársait. Az osztályközösségekben kialakul egy értékrend a tanulótársakról, ami később ugyan módosulhat, de alapjaiban nem változik. Ők, akik József Attila mindennapjait ismerték, emberi gyarlóságával is gyakran találkoztak, nem hajlandók misztifikálni. Sőt, minél nagyobb kultusz alakul ki körülötte annál inkább felelevenednek személyiségének negatív megnyilatkozásai, s ifjú diákköltő alakjának megrajzolásához hozzátartozik az osztálytársak emlékezése.

József Attila makói éveiről kötetek sorát írták, de meglepő, hogy mennyire figyelmen kívül hagyták az osztálytársak véleményét. A tucatnyi osztálytárs közül Makón és Budapesten négyen-négyen, Szegeden ketten élnek, Pécsen és Spanyolországban pedig egy-egy személy.

Az egykori alma matert mindannyian kitűnő iskolának tartják és ez nem pusztán a helybeliek véleménye, hanem azoké is, akik más városból érkeztek ide. A két évvel feljebb járó *Kiss Károly* 1920 áprilisában került Aradról Makóra.

A két gimnázium között komoly különbség volt. A makói gimnázium sokkal több követelményt állított velem szemben, mint az aradi. Itt a tanárok más-képp foglalkoztak az emberrel. Ott valahogy szabadabbak voltunk, itt több volt a kötöttség és magasabb a követelmény.

Valószínűleg a gimnázium jó híre miatt küldi *Makai Ödön* is Makóra gyámfiát. A rokoni kapcsolatnak ebben kisebb szerep juthatott, hiszen amikor 1923 nyarán *József Eta* Makóra látogat és a rokonoknál száll meg, Attilát akkor is a szomszédban helyezik el. Az iskolához való ragaszkodásáról viszont maga vall érzelmi telítettségű búcsúversében:

Utas fiúnak szép, komoly anyám,
az iskola is ad talán pogácsát.
Hisz tudja, majd a legjobb fia voltam,
csak szőke szeretőm, a Lira rosszá
bődített...

József Etelka is az emberi kapcsolatokat emeli ki visszaemlékezésében:

Tanárai kitűnőek voltak, Attila nagyon szerette őket. Galamb Ödön — mondhatnám — atyai barátja volt. Sokat emlegette Tettamantit, Falábút, Gebe Mihályt és Eperjessy Kálmánt. Közöttük otthon érezhette magát. Mint fiatal diáknak hiányzott a szülői ház. Ő roppant hálás volt ezeknek a tanároknak, és igyekezett helyt állni a tanulásban, hogy lássák, nem érdemtelen a szeretetükre.

Köztudott, hogy a minden után érdeklődő diákköltő a felnőttek között érezte magát igazán otthon. Az osztálytársaknál szellemileg érettebb volt. Erre *Balog József*, a legmeghittebb makói barát így emlékezik:

A tizenöt éves Attila és mi tizenöt évesek között szellemi szakadék volt. Mi Nick Carterért, Tom Pickért, Bufalo Billért rajongtunk, a haladóbbak — már akik szerettek olvasni — May Károlyig és Cooperig jutottak. Büszkén valom, én az utóbbiak közé tartoztam. Attila olvasott, főként költeményeket, ezek közül is lehetőség szerint a moderneket.

Brommer Andor pedig a valakihez való tartozás igényét hangsúlyozta:

Attila szeretett valakihez kötödni, akivel beszélgethetett, akitől kérdezgethetett, legyen az tanár vagy csizmadia vagy internátusi suszter, ahogy akkor mondtuk.

De milyen is volt az az osztályközösség, amelybe az ifjú József Attila 1920 októberében belekerült? Hogy érettségi találkozózt soha sem tartottak az elmúlt ötvenhat esztendőben, ez talán nem sokat mond, egy-két szervező hiányából is adódhat. Balog József így mond véleményt egykori osztályáról:

Az osztályon belül nagy volt az összetartozás. Ha valaki bajba került, s valamelyik tanár utána érdeklődött, nem adtuk ki a bűnöst. Viszont a tanítás befejezése után mint a számárménés szétszaladtunk. Az úri gyerekek is szóba ereszkedtek mindenkivel, iskolán kívül ugyan már kevésbé. Mindenkinek volt valami mániája. Hervay Kálmán reggeltől délig az iskolában remekírókat olvasott. Szűcs Laci köre zenészkedett. Voltak galambászok, a két Balog. Az internátuson belül is voltak csoportok, de azokat nem ismertem. Azután voltak tüzes udvarlók. Az úri gyerekek olyan rövid nadrágban jártak, hogy fél combig ért csak. Ahogy az illető társadalmi helyzete lefelé tendált, úgy nőtt a nadrág. Az újravárosi hagymás fiúknak már féllábszárig ért. Az osztályon belül Attila igyekezett baráti kört kialakítani, ami nem túlságosan sikerült neki. Legjobb barátai rajtam kívül Abaffy Laci, Fodor Jóska és H. Kovács Miska voltak.

Az élet csendesen folyt. Balogh Győzővel galamb-teóriákról váltottunk levelet, Bedő manikűrözött, Szűcs Laci és barátai köre daléval pikézett (egy százhusz centiméteres ütővel, a daléval ütögették, pofozgatták a seprűnyélből készült pikét). Attila pedig olvasott.

Stréber vagyok! Mindenki annak hív! — panaszojza Attila 1921 májusában nővéreinek, Jolánnak. Gyámja ugyanis egyrészt kitarató tanulásra, másrészt olyan simulékony modorra biztatja, hogy ne keltse fel senkinek az ellenséges érzületét. Úgy vélem — írja ugyanebben a levélben —, hogy ez két homlokegyenest ellenkező, de egyenként jóindulatú tanács. Mind a kettőt nem vehetem magamra.

Az osztálytársak egyértelműen elmarasztalják ezt a stréberkedést, ami miatt nem tudott igazán feloldódni az osztálytársak között. Balog József szerint:

Egy kicsit furakodó volt. Oda keveredett, ami az előrehaladást elősegítette. Az iskolatársak strébernek tartották, én is. Az osztály iratlan törvényei közé tartozott, ha gyengébb felkészültségű, de szimpatikus fiút szólítottak fel, és az elakadt a felelésben, ha a tanár megkérdezte, ki tudja, nem illet jelentkezni. Attila vagy nem ismerte ezt a törvényt, vagy túltette magát ezen, jelentkezett és megadta a választ. Ilyenkor az intrikusok már óra alatt szították a tüzet ellene. Egyszer év vége előtt Eperjessy tanár úr megkérdezte, ki milyen jegyet akar. Ki akar jelest? Az osztály álszerűsége hozta magával, hogy még Petrásovits Endre, az elismert legjobb latinista sem állt fel. Legnagyobb megdöbbenésünkre az ötödik végén Attila viszont felállt, jelezve, hogy jelest akar. Az egész osztály megbotránkozott. Eperjessy tanár úr ismeretlen szöveget adott fel Attilának, és amikor nem tudott rá válaszolni, a sűgás elmaradt, az osztálytársak némák maradtak.

Családi körülményeiről vajmi keveset beszélt. A padtársi viszony egy bizalmasabb kapcsolatot tételez fel. Ha ilyen ki is alakult Brommer Andorral, mégsem avatta be titkaiba. Azt mondta, hogy az apja vegyész-mérnök volt és üzemi baleset következtében halt meg, anyjának nyugdíja van. Egyedül H. Kovács Mihálynak árulta el — egy meghitt beszélgetés során — otthoni viszonyait.

József Attila tudatosan kereste a kapcsolatot az osztálytársakkal. Így történt ez, amikor az új hűsnak vagy vörös pecsenyének nevezett játékkal töltötték az órákői szüneteket. Attila, hogy bekerüljön a népség szívébe — emlékezik Balog József — néhányszor részt vett a játékban. Istentelenül elverték.

Eperjessy tanár úrhoz fűződik Attila első osztatlan osztálybeli sikere. Valamelyik naptárt néző fiú bejelentette, hogy Kálmán napja van. Fel kellene köszönteni az osztályfőnököt. Míg azon folyt a vita, hogy mit írjanak a táblára, Attila kiment és az alábbi időmértékes sort írta fel: *Éljen hön szeretett osztályfőnök, doktor Eperjessy Kálmán!*

A gimnáziumi kötelező olvasmányokról eddig igen keveset tudtunk. Az iskolai évkönyvekben még tankönyvjegyzéket sem tesznek közzé. Néhány hete előkerült Balog József olvasmánynaplója, ez az egyetlen füzet, amely az 1920-as évek elejéről Makón

fennmaradt, József Attila 1920. október 24-i, Jolánnak írt levelében panaszkodik, hogy Pázmány Péter négy ünnepi beszédének tartalmát le kell írni. Most már egyértelműen tudjuk, hogy a másodikot, az ötödiket, a nyolcadikat és a tizediket kellett elolvasnia. Ennek kelezése viszont Balog Józsefnél október 4-e, tehát József Attila tüdőcsúcs-hurutos megbetegedése miatt húsz nappal később pótolja be elmaradását.

Az előbb idézett, Jolánnak szóló levelében Mikes Kelemen hét törökországi levelének elolvasását is említi, de ebből kijegyzetelni valószínűleg csak az első, a harminchatodikat és a hatvankettediket kellett, ugyanis Balog József füzetében csak ez a három szerepel, és a végén dr. Kovács Károly tanár láttatkozása is ott van, megjegyzést hiányokról nem tett.

Néhány hét múlva, 1920. december 4-én újabb kötelező olvasmányokat említ Attila: Eppen ma adtak fel Jókai műve közül három regényt és B. Eötvös egy művét, Petőfi, Gyulai összes költeményeit kivonatolni, bő tartalommal...

Irodalomból ugyan nem kellett különbözeti vizsgát tennie, de Kovács Károly tanár valószínűleg bepótolhatta a negyedik kötelező olvasmányokat is, ugyanis a Balog-féle füzetben 1920. május 5-i kelezéssel szerepel *Petőfi Sándor* költeményeinek vázlata (cím szerint huszonnégy vers). Jókaitól csak Az új földesúr volt az ötödikben kötelező olvasmány, itt is két negyedik kötelező olvasmány (Az első lopás, Jókai ördöge) bepótlásáról van szó.

Gyula Pál Vén színész című munkáját Balog József csak 1921 februárjában jegyzeteli ki, *Eötvös* egyetlen regényét sem találjuk az olvasmánynaplóban. Balog József 1920 novemberében jegyzetel *Kölcsey* Válogatott szónoki műveiből két beszédet (Védelem P. I. számára. 1812. A magyar nyelv ügyében. 1833.), az év végén pedig a Toldi szerelmét.

Az 1921–22. tanév kötelező olvasmányai: Petőfi Sándor vegyes költeményei (tizenkét vers), Vörösmarty Mihály lírai és vegyes költeményei (nyolc vers), Petőfi románcok (négy vers), Arany balladái (nyolc ballada), Petőfi haza és szabadság (tizennégy vers), Vörösmarty: A két szomszédvár, Zrínyi: Szigeti veszedelem, Arany: Buda halála, Arany: Nagyidai cigányok, Csokonai Dorottya, Arany: Vojtina ars poetikája, Arany: Keveháza, Jókai: Egy magyar nábob, Kárpáti Zoltán, Kísfaludy: Csalódások, A kérők, Szigligeti: Lilliomfi, Katona: Bánk bán.

Az 1922–23. tanév olvasmányai: Szent Bérlám és Jozafát legendája. Szemelvények a Margit legendából, A Szabács viadalából, Siralomének Mátyás király halálára, Enek Szent László királyról, Apáti Ferenc fedő eneke, Balassa Bálint költeményei.

Itt szakadt meg a három ív terjedelmű, borító nélküli füzet, amely minden biztonnal vaskos könyv lehetett, a tartalmi kivonatokat a füzet végén kezdte. Az első bejegyzés 1920 februárjából, az utolsó 1922 őszéről való.

József Attila is vezetett hasonló olvasmánynaplót, 1920. december 4-én Etát kéri: „... légy szíves küldd el azt a nagy tisztalapu könyvet, amelyet Gabi hagyott nálunk és neked adott. Neked az úgy sem kell, és nekem szükségem volna rája, kivonatokhoz. Ugyanis itt az összes házi olvasmányokból kivonatot kell készítenünk — bő tartalommal...”

Attila gimnáziumi füzetét — így ezt a tartalmi kivonatot is — különféle versekkel teleírt irkákkal, levelekkel, fényképekkel és személyes holmival együtt Balog Jóskaéknál hagyta. A padlásra felvitt cukrosládát a háznak és a tetőzetnek — a jóbarát távollétében történt — felújításkor tüzelték el.

A Balog József-féle olvasmánynapló egyik oldalára készült el József Attila első curriculum vitae-je. 1923-ban történt, egy őszi délután a Balogh ház udvarán az eperfa alatti rönkökön üldögélt a két barát. Attila rózsás jövőjéről elmélkedett, melyből pajtását sem akarta kizárni: Te leszel az én Révész Bélám, és együtt kerülünk be az irodalomtörténetbe.

Arról volt szó, hogy miként *Révész Béla* megírta Ady életét, *Balog Jóska* is írja meg Attiláét. Ez öt ugyan nem igen lelkesítette, mégis előhozta naplóját és elkezdte írni a torzóban maradt életrajzot:

1923. József Attila szül. B. Pest 1905 ápr. 11. est 1/3 9. Gát u. 5. sz. földszint IX. ker. Apja József Aron, anyja Pöcze Borbála. Kisgyermek korában öcsödi gyermekmenhelyre került. Óvodát ott végzett. Gombos, vagy Gombai Ferenc családhoz volt kiadva ellátásra. Még most is visszaemlékezik a nagy eperfára, mely alá vasárnaponként, mikor egyedül maradtak, piszkos lópokrócot teregettek, melyre fekete epret raktak. Nővérével együtt tartózkodott ott. Mikor Pestre került vissza, fölvetették az Ipar úti elemibe. II. osztályba vették föl. Majd ezt megúnnva, innen önkényileg kilépve a Tóth Kálmán utca és Vásártér sarkán lévő iskolába lépett, mert messzebb volt és így többet lóghatott. Itt végezte el a III-at.

Bizonnyitványa rossz volt. Csupa 4-es. IV-be ismét az Ipar utcaiba iratták, egy pár pofon kíséretében. Szellemi képességének már itt jelét adta. Erdős Ede tanító (piszkos színű, szürös szakállú ember) fölírja a táblára 5/6, 7/6. Megkérdezte, ki tudja, mi a különbség a két tört között. József öcsém megmondta, hogy egyik kisebb, másik nagyobb egynél. Erre a tanító bácsi rettenetesen pofon vágta és összeszidta — miért nem tanul, hisz van esze.

Egyik alkalommal nővérének, Jolánnak írt levelét Attila így fejezte be: Csókol Attila / a hírneves költő, / melyet nem szül kettő, / sőt három emberöltő... Szabolcsi Miklós feltételezi, hogy ez a kis vers Balog Jóskától származik, de ő ezt határozottan elutasítja. A női szív című vers közös szerzőségét viszont vállalja:

Galambház takarítás közben valami leány-ügy motoszkált bennem, miközben leszűrtem, hogy a nők kiszámíthatatlanok, a női szív tömeglakás. Este eszembe jutott a dúdolt szöveg, megpróbáltam leírni. Közben Attila rajtakapott, és azt mondta, hogy ő befejezi. Ezt Piki aláírással — ez volt ugyanis az én diáknevem — beküldtük a makói Dongó vicclap szerkesztőségének. A vers meg is jelent, szerkesztői üzenetben kérték, hogy a szerző jelenjen meg a szerkesztőségben. Kocsis szerkesztő úr egy üveg butélias bort nyomott a kezembe, amit a nagybácsival és Attilával el is szopogattunk.

Az önképző körben Attila többször próbálkozott versmondással. Senkinek eszébe nem jutott, hogy Ady költeményt válasszon. Attila viszont kiállt és előadta A disznófejű nagyurat. A résztvevők röhögése, dohogása és kopogása kísérte végig a szavalatot. Tettamanti Bélának köszönhető, hogy a versmondás nem fulladt botrányba.

Az egyik önképzőköri versbírálót Balog József így mondta el:

Amikor hozzánk költözött Attila, valami túlzott jószándék rohant meg, és azt mondtam: „Adj ide nekem két verset, de kösd ki, hogy az egyik bíráló én legyek az önképző körben.” És én nekiültem egy este, küszködtem és összevertem egy bírálót. Amikor a verset kezdték felolvasni, üzenem Nagy Lacinak, az első bírálónak, engedjen engem előre, én még soha sem szerepeltem önképző körben. Nagy Laci udvariasan beleegyezett. Amikor az én triádám eljött, már a végén nem kellett papír, habzott a szám, és mondtam a magamét. Bejelentetem ama igényemet, hogy a kiemelkedő önképző köri előadások számára létesítsünk egy aranykönyvet. Nagy Laci nehéz helyzetbe került, csak hebegett-habogott és beleegyezett. A tanárelnök, Tettamanti tanár úr is hozzájárult — javaslatom megvalósításához.

Az osztálytársak nemigen hitték, hogy József Attilából egyszer nagy költő lesz. Ezt Balog Jóskának, a Szépség koldusa dedikációjában maga Attila fogalmazta meg:

*Hogy zseni vagyok, el nem ösmeri,
pedig naponta bömbölöm neki...*

Dr. Tóth Ferenc

Negyven éve alapították a győri lengyel katonakórházat

A fasiszta Németország 1939. szeptember 1-én megtámadta Lengyelországot, s ezzel megkezdődött a II. világháború. A lengyel hadsereg hősiessége ellenére néhány hét alatt összeomlott. A menekülő lengyel katonák és a megszállástól rettegő lakosság egy része szeptember utolsó heteiben, az akkori magyar—lengyel határt átlépve Magyarországra menekült.

A menekültek létszámán még ma is vitatkoznak a történészek. A menekülés első heteiben a magyar lakosság minden rétege segítséget nyújtott a menekült lengyeleknek. Később az állam polgári és katonai táborokba gyűjtötte a lengyeleket és megszervezte ellátásukat.

A menekültek orvosi kezelését az első napokban a menekülő lengyel orvosok látták el. Amint a helyzet valamelyest rendeződött, a Magyar Honvédelmi Minisztérium jónak látta egy külön lengyel katonai kórház megszervezését, ahol a beteg lengyel katonákat lengyel orvosok kezelik. Az 1940 februárjában kiadott rendelet a megalakuló lengyel kórház helyéül Győr várost jelölte ki. A kórház személyzete már az év első

hónapjaiban megérkezett a városba. A kórházat a volt selyemgyár egyik épületében rendezték be. Mivel az épület kórház céljára nem volt alkalmas, így átalakítása több időt vett igénybe. A kórházat — mely a magyar katonakórház lengyel fiókjaként működött — 1940. április 27-én nyitották meg.

A 200 ágyas kórház vezetője *dr. Stefan Sobieniecki* őrnagy volt. A kórház belgyógyászattal, sebészettel, fül- és gégszettel, szemészettel, bőrgyógyászattal és klinikai laboratóriummal rendelkezett. Személyzete 9 orvosból, 9 ápolóból, 2 zászlósból (orvostanhallgató és gyógyszerész) 22 altisztból és közkatonából állt. A gazdasági részleget a magyar katonai kórház irányította és legtöbbször vezette is. A fogászat a Magyar Katonai Kórház rendelőjében volt, ahol a kezelést szintén lengyel orvos végezte. Ha a kórházban a betegeknek nem tudtak segítséget nyújtani, akkor a budapesti katonai kórházak, egyetemi klinikák kezelték őket. A kórház nem fogadott fertőző és elmebetegeket. A katonák beteg hozzátartozóit, a nőket és a gyermekeket Budapesten és Nagykanizsán gyógyították.

A kórházi osztályok vezetői közül csakhamar kitűnt a sebészet vezetője, *dr. Sowiński* alhadnagy, aki nagy tudásával elismert orvos lett a város orvosai között. A kórház a lengyel betegek mellett kezelte a magyar őrszemélyzetnek és azok hozzátartozóinak betegeit is. A kezelésért, gyógyszerért pénzt sohasem fogadtak el. Ma is több ember él Győrött, akiket a lengyel kórházban gyógyítottak meg. A kórház látta el orvosilag a közelben működő árvaház gyermekeit is, sőt, többször élelemmel is segítette az árvaházat.

A kórházat jelképesen a magyar katonaság „örizte”. A lengyelek a kórház területét könnyen elhagyhatták. Ennek ellenére sok volt az engedély nélküli távozás. Közismert volt a magyar Hiba honvéd, aki sokszor elősegítette, hogy a lengyelek engedély nélkül is kijuthassanak a városba. Volt eset, amikor a kerítésen át visszatérő lengyel csaknem Hiba honvéd nyakába esett. Hasonló esetekről mesélt a nemrégien elhunyt *Nyerges Aurél*, aki szintén itt teljesített szolgálatot. Nehéz fejsebével ebben a kórházban gyógyították meg a menthetetlennek hitt *Bakó Lászlót*.

Nehéz fejsebével ebben a kórházban gyógyították meg a menthetetlennek hitt

A Bálint Mihály utcában lakott *Farkasné*, akinek férje katona volt. 1943 áprilisában 3 lengyel ápolónőt fogadott be albérletbe. Amikor Farkasné a jeges utcán lábát törte, őt is a lengyel kórházban gyógyították. Amikor albérelője férjhez ment egy lengyel orvoshoz, Farkasné készítette el a lengyelek számára az esküvői vacsorát. A lengyelek ezért fizetni akartak, de Farkasné nem fogadott el pénzt tőlük.

Általában a magyar lakosság és a lengyelek között nagyon jó viszony alakult ki. A nehézségek ellenére a kórház személyzetéből több fiatalember magyar lányt vett el feleségül. Csaknem minden lengyelnek volt jó barátja, ismerőse a városban.

A kórháznak könyvtára is volt. A könyvek egy részét a győri Teleki laktanyában levő lengyel tisztibortól kapták. Ezen felül az ország több helyéről érkezett a kórházba lengyel újság és kiadvány. A szétrongyolódott könyveket *Baross* könyvkötő kötötte újra. A kórházban volt rádió is. A műsort 6 hangszórával sugározták szét a termekben. Olykor népszerű előadásokat tartottak. Az orvosok és a személyzet néha színdarabot tanult be a betegek és a maguk szórakoztatására. Pedig nagyon elfoglaltak voltak. Farkasné mesélte, hogy albérlet, sokszor 3—4 napig egyfolytában szolgálatban voltak. A kórház lelkesze *Marian Sokolowski* volt. Ő misézett vasárnaponként. Feladta az utolsó kenetet és eltemette a halottakat a közeli Győr-újjvárosi temetőben. A lelki gondozáson kívül Sokolowski tevékenyen részt vett a városban élő lengyel katonák nyugatra szöktetésében. Segítségével több katona utazott Budapestre és indult el onnan Jugoszlávia határa felé.

A kórházról 1942. január 21-én cikk jelent meg a *Wiesci Polskie* című, Magyarországon kiadott lengyel újságban. Észreint a kórházban 1 év alatt 1550 beteget kezeltek.

A kórház őrizetét 1944. március 19-e után megszigorították, majd év végén megkezdtek a kórház felszámolását. 1945. január 2-án szűnt meg a kórház. Német követelésre a betegeket hordágyon a vasútállomásra szállították és ott vagonokba rakva, az ápoló személyzettel együtt elindították őket a biztos pusztulás, Németország felé. Több lengyel már a vasútállomáson megszökött. Néhányan Csornáról szöktek vissza. Ők néhány napig magyar barátiknál bujkáltak, de rövidesen már annyira javult a helyzet, hogy akiknek nem voltak nyelvi nehézségeik, azok munkába álltak a városban. Az egyik szakács, aki civilben cipész volt, a győri *Pozsgay* cipésznél vállalt munkát. Másik lengyel egy vendéglőben lett pincemester. *Ludwig Zawadzki* egy hentesüzletben dolgozott. *Dr. Sowiński* egy magyar katonakórházban folytatta hivatását.

Néhány lengyelt, akik a kórház felszámolása után kerültek a városba, a városi kórházban kezeltek. Itt halt meg a galgahévízi táborból idekerült *Tadeusz Rajtar*.

A felszabadító harcok egyik utolsó halottja *Ludwig Zawadzki* volt. A harcok alatt a belváros már felszabadult. Zawadzki a munkahelyére, a hentesüzletbe indult el, hogy megnézzze, mi a helyzet. Útjába esett az akkori Apátúr (ma Stelczer Lajos) utca. A visszavonuló németek a Duna bal partjáról egy aknát lőttek a belvárosba, amely Zawadzkit halálra sebezte. Holtteste sokáig az utcán hevert. Másnap temették el a mai Xantus múzeum udvarán, majd később a holttestet exhumálták és a többi lengyel közé, az újvárosi temetőbe helyezték.

A háború után a lengyel sírokat a budapesti lengyel nagykövetség hozatta rendbe és gondoztatja ma is. A temető halottjairól sokáig nem jutottak részletes adatok Lengyelországba. 1974-ben a *Zycie Przemiskie* közölt egy cikket a temetőről, majd ugyanabban az évben a krakkói *Przekrój* is. Az újságok nyomán, több személy közvetítésével, ekkor tudta meg *Genowefa Borowska*, hogy férje 1942-ben a győri kórházban halt meg és az újvárosi temetőben van eltemetve. 1976. április 4-én az özvegy két lánya kíséretében felkereste férje sírját.

A volt kórház eléggé jellegtelen épületén — mely most csibekeltető — semmiféle felirat nem jelzi a jelentős szerepet, melyet a háború alatt a magyar—lengyel barátság szempontjából is játszott.

A városban áll egy lengyel katonai emlékmű (az egyetlen ilyen az országban). A halottakra 45 szépen gondozott sír emlékeztet. De a volt kórház is megérdemelné egy emléktáblát, hirdetve azt, hogy a háború alatt több ezer lengyel barátunk és testvérünk talált itt gyógyulást.

Wölfel Lajos

Bodor Aladár Losoncon

Az 1980. évi Honismereti évforduló naptárból értesültem, hogy *dr. Bodor Aladár* író, újságíró, költő, januárban múlt 100 éves, s halálának áprilisban lesz 18. évfordulója. Tekintve, hogy *dr. Bodor Aladár* szoros és bensőséges kapcsolat fűzte Losonchoz, s az itteni sikeres évekről eddig sajnos szinte semmit sem írtak — kötelességemnek érzem, hogy vele a nyilvánosság előtt is foglalkozzam. *Dr. Bodor Aladár* nemcsak mint író és költő, de mint tanár és nevelő is kitűnt. Emellett nagy rebilliss volt, emiatt 1911-ben kényszerből el kellett hagynia Losoncot.

Bodor Aladár Losoncon élte hőskorát — hallottam egyszer *Komlós Aladár* irodalomtörténészről. Ezért is illik vele foglalkozni.

„Losonc sohasem volt országos magyar irodalmi központ, és sohasem kapott olyan szerepet a magyar irodalomban, mint pl. Kassa vagy Nagyvárad. Ám Losonc Kassához és Nagyváradhoz hasonló kezdeményezés vagy szerep nélkül is igen figyelemre méltó irodalmi múltat vallhat a magáénak, mert olyan jelentős magyar írók és költők születtek, éltek és alkottak falai között, mint *Ráday Pál*, *Kármán József*, *Sükei Károly*, *Simándy Pál*, *Komlós Aladár*, *Darvas János*, *Darkó István*, *Győry Dezső*, *Szekeres György* vagy a fasizmus embertelenségének korán áldozatává vált kivételes tehetségű, fiatal költőnk, *Berkó Sándor*” — mondotta *Sándor László* egy losonci előadásán. Majd így folytatta: „Egy-egy írónak Losoncon történt születése, vagy néhány évig, esetleg évtizedig való ittlakása valóban rányomta bélyegét mind a város kulturális és irodalmi életére, mind az író alkotómunkájára. Mindez hagyományteremtő erőt képviselt és hordozott magában, amelynek kisugárzása érzékelhető fluidumként hat ma és fog hatni sokáig nemcsak e városban, hanem az egész magyar nyelvterületen.”

A század elején Losonconak kiváló, nagytudású tanárai is voltak. *Komlós* szerint — aki Losoncon élt és végezte iskoláit — „az akkori losonci iskola liberális, humanus szellemű iskola volt”... „számos szlovák származású diák járt oda.” „Még sem sértettek meg soha senkit a növendékek közül nemzetiségi hovatartozása miatt.” Tőle tudom, hogy a losonci gimnáziumban tanított például *Simon József Sándor* filozófiai író; *Latkoczy Mihály*, a Szinyei-Merse kódex felfedezője, Euripidesz Herakleszének fordítója; vagy *Geréb József*, a kiváló klasszika-filológus; *dr. Layer Antal*, a város zenekultúrájának felvirágoztatója.

E hagyományteremtő erő egyik kiváló képviselője volt *dr. Bodor Aladár*, aki kivételesen nagy műveltséggel rendelkezett és sokoldalúságával is kitűnt tanártársai közül.

Dr. Bodor Aladár Alvincen született 1880. január 29-én. A magyar és a latin nyelv volt a szaktantárgya. Losoncra 1905-ben vetette a sors helyettes tanárként, de 1906-tól már mint rendes tanár működött a losonci m. kir. áll. főgimnáziumban 1911 őszéig, amikor a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy Temes megyei városkába, Fehértemplomba helyezte. Jeles író, költő és esztéta volt, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság tagja. Losoncon minden társadalmi megmozduláson részt vett. Szabad líceális előadásokat tartott. A Sorompó nevezetű ifjúsági iparvédő liga megszervezője volt. A losonci újság — mint írták — „ékestollú munkatársa volt”. Már Losoncon is több könyve jelent meg. Így 1905-ben *Az Ember Tragédiája*, mint az egyén tragédiája, 1906-ban *Versek* címen verskötete, 1908-ban a *Keletiek Nyugaton* című, majd az *Útlevelek Erdélyországból* című.

1911 júniusában nagy port vert fel a hír, hogy dr. Bodor Aladár köztisztviseltként álló tanárt áthelyezték. Szájról-szájra szállt a hír, s alig akadt ember a városban, aki felháborodásának valami formában ne adott volna kifejezést.

A helybeli sajtó heteken át foglalkozott a várost is váratlanul ért hírrel. A Losonci Újság 1911. július 27-i számában hatalmas cikk jelent meg *Mi van a háttérben?* címmel. Ebben olvashatjuk: „A Budapesti Közlöny hozta a meglepő hírt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Bodor Aladár főgimnáziumi tanárt, lapunk ékestollú munkatársát elhelyezte Losoncra egy kis erdélyi városkába: Fehértemplomba.” „Ezen áthelyezésnek azonban egy kissé pikáns háttere van. Tudva levő dolog ugyanis, hogy Bodor Aladárnak a losonci áll. főgimnáziumnál a református egyháznak az állammal kötött szerződésében biztosított állása van. Őt csak fegyelmi úton lehet elhelyezni.”

„Bodor Aladár bátor, egyenes lelke, merész szókimondása azonban csakhamar alapot szolgáltatott egy-két erőszakos fegyelmi ügyre azoknak, akik nem szívesen nézték Bodor közéleti szereplését.” „Amikor ugyanis megkezdődött a politikai campagne, Bodor Aladár az ő istentől nyert nagy tehetségével állandóan ott harcolt az első sorban a függetlenség zászló alatt.”

„Politikai ellenfelei nem tudták ölbetett kézzel nézni, hogy az állami tanár a világgosszág s a nemzeti eszme terjesztésének szolgálatába lépjen. Megindították az intrikákat a hazafiasan gondolkodó, cselekvő és a magasabb szociális, humanista ideálok-tól telt lelkű tanár ellen.” „Bodor Aladár politikai okokból két ízben is párbajt vívni volt kénytelen. A nagy befolyású intrikusok nógatasára felsőbb hatósága fegyelmi vizsgálatot indított ellene, s tavaly nyáron Bodor kénytelen volt párizsi tanulmányútját megszakítani, hogy a fegyelmi ügyben kitérített terminuson megjelenhessen.” „A fegyelmi ügy azonban Bodornak a haja szálát sem görbítette meg. És Bodor következetes volt ezután is önmagához.” „Ezután is résztvett a közügyekben. Lángoló igazságérzetét ellenfeleinek cselszövései nem tudták elnyomni.” „De ellenségei felülkerekedtek, közel jutottak a hatalomhoz, s így következhetett be a Bodor elhelyezése. Egyike azoknak az igazságtalanságoknak és erőszakoknak, amelyek a mai kormány-rezsimet annyira jellemzik.” — végződik a cikk.

Bodor Aladár áthelyezése felkavarta a város életét. Heteken át csak erről beszéltek és cikkeztek a helybeli lapok. A Losonci Újság 1911. augusztus 31-i számában *Egy áthelyezés titka* címen újra foglalkozott Bodor Aladárral. Megállapítja: ellenségeinek sikerült elérniük, hogy református egyház beleegyezése nélkül áthelyezzék Bodort Losoncra. A minisztériumban — ahol a losonciak tudakozódtak, azt a meglepő értesítést kapták, hogy „magas állású losonciak közbenjárására történt az ő áthelyezése.”

Ez a kiváló, szabad szellemű tanár nemcsak az iskolában bizonyította őszinte emberségét, de — mint Komlós Aladár írja — „... amikor Hazai Samu honvédelmi miniszter lépett fel a losonci választókerületben — jelöltként — Bodor Aladár nyílt szavazáson az ellenjelöltre, az ellenzéki programmal induló helyi eszmadziára voksolt.” (Bizonyára ez is közrejátszott áthelyezésénél! — S. L.)

Dr. Bodor Aladár nagyon megszerette Losoncot, s ezt a szeretetet és a város iránti ragaszkodását kiváló tanítványai is örökölték. Bodort 1940-ben, áprilisban, személyesen is megismerhettem. A losonci Kármán József Irodalmi és Művészeti Társaság rendezésében a népművelési előadások sorozatában lépett fel dr. Bodor Aladár „mester”, s mellette két kiváló tanítványa, Darvas János és Komlós Aladár. Bodor Aladár több versét mondta el, Darvas János magas szárnyalású ódáját adta elő, míg Komlós Ala-

dár egykori tanárának és költőideáljának, Bodor Aladárnak, jellemképét rajzolta meg kitűnően, a tanítvány szerénységével és lelkesedésével.

Egy évre rá, 1941 májusában a magyar irodalom és művészet ünnepén találkoztam Bodor Aladárral utoljára. A városháza dísztermét zsúfolásig megtöltő közönség között, a fenntartott helyen foglalt helyet, mint a Kármán József Irodalmi és Művészeti Társaság illusztris díszelnöke, a Petőfi Társaság akkori főtitkára, mellette pedig Darvas János író-szerkesztő. A közönség mindkettőjüket régi kedves ismerősként fogadta. Az ünnepi esten a Losonci Magyar Dalegylet vegyeskara, valamint *Hercsuth Ica* losonci származású zongoraművész nő lépett fel. Az esten dr. Bodor Aladár és Darvas János is szerepelt. Közben *Pásztor Mihály* gimnáziumi tanár *Kármán József* írói egyéniségét és célkitűzését vázolta. Az ünnepség végén a Kármán József Társaság *Vágás Máttyás* losonci gimnáziumi tanár és festőművész által tervezett díszoklevelet adott át Bodor Aladárnak és Darvas Jánosnak.

Bodor Aladár a világháborúban írt verseiben a háború borzalmait festi. Működésének és munkásságának értékeléséhez hadd idézzem Sándor László publicistának és kritikusként, a Sarló egyik alapítójának a megállapítását: „A harmincas évek végén némi nacionalista hatások érték, de írásaiban továbbra is bírálta a fennálló társadalmi rendet és határozott antifasiszta magatartást tanúsított...”

Komlós Aladár pedig a következőket írta a Kritikus számadás című könyvében: „Bodor Aladár mély humanizmusával nem fért össze egyetlen nemzet vagy nemzeti-ség megvetése vagy elnyomása sem. Elég bizonyítékul Petru Grozára, a volt román miniszterelnökre hivatkoznom, aki valaha Szászrégenben tanítványa volt és később hálás szeretettel emlékezett meg róla.”

Komlós Aladár *Az új magyar líra* című könyvében Bodor költészetét elemezve írja: „Bodor Aladárt az különbözteti meg legjobban kortársaitól, hogy — nem a finomságot, hanem az erőt becsüli elsősorban. Az élet súlypontját nem a szép hangulatokban, hanem az akaratan látja: s az ő hatalmas életakarata egész és szép tetteket akar, az életláng korlátlan lángolását.”

Dr. Bodor Aladár Losoncra elkerülve sok helyen „bolyongott”. 1918-ban Budapestre került, ahol 1952. április 19-én halt meg.

Sólyom László

Kilencven éve halt meg Erdősi Imre, a branyiszkói hős

1814. november 4-én, *Poleszni Ambrus* nyitrai cipésznek fia született, ki a keresztelésben az Imre nevet kapta.

Poleszni Imre gimnáziumi tanulmányait Nyitrán és Léván végezte. Az egyházi pályát választva, 1840. július 26-án pappá szentelték. Ettől kezdve, az akkor szokásban volt névtárakban neve rendszeresen szerepelt,¹ 1841-től a selmecbányai Piarista gimnáziumban tanított. Az 1848-ik évi *Értesítő* szerint, abban a tanévben éppen a szónoklattani osztályt tanította.

A szabadságharcban *Guyon tábornok* hívására, tábori papként vett részt. Több ütközet, csata tevékeny szereplője volt. Ezek közül legnevezetesebb a branyiszkói. Az érdeklődők előtt közismertek a téli visszavonulás nehéz körülményei. Guyon szerint, elsősorban Erdősinek volt köszönhető a fényes győzelem, mely lehetővé tette a fiatal honvédsereg továbbvonulását. Kezében a kereszttel az első sorban vezette rohamra az ifjú honvédeket. Az ellenség soraihoz érve, közéjük dobta a keresztet. „Ti ott hagyjátok az ellenség kezében az Istenteket?” — kiáltotta. A honvédek fergeteges rohamának az ellenség nem tudott ellenállni.

A szabadságharc bukása után, mint sokan sorstársai közül, Erdősi is üldöztetésnek volt kitéve. Elkerülte azonban több paptársának sorsát, kik elveikért, cselekedeteikért vértanú halált haltak. Életének hátralévő részében, az ország különböző városaiban, Nagykárolyban, Temesváron, Vácon és Kecskeméten tanított. Nyitrán, szülő-

¹ Nevét időközben Erdősi-re változtatta. (Szerk.)

városában halt meg, 1890. február 9-én. Sirja a városi temetőben, a piarista rend sírboltjában található.

Röviddel halála után emlékbizottság alakult Nyitrán, szülőházának emléktáblával való megjelölésére. A fekete gránittáblát 1894. március 15-én leplezték le.

Itt született 1814. nov. 4.

ERDŐSI IMRE

a branyiszkói hős pap.

Harc riadalma között legelől

járt ő a kereszttel,

hősi nevénel, ó honfi!

emelj kalapot.

Szolgált Istennek, s csatasíkon

küzdve honának;

Megkoszorúzta nevét hála

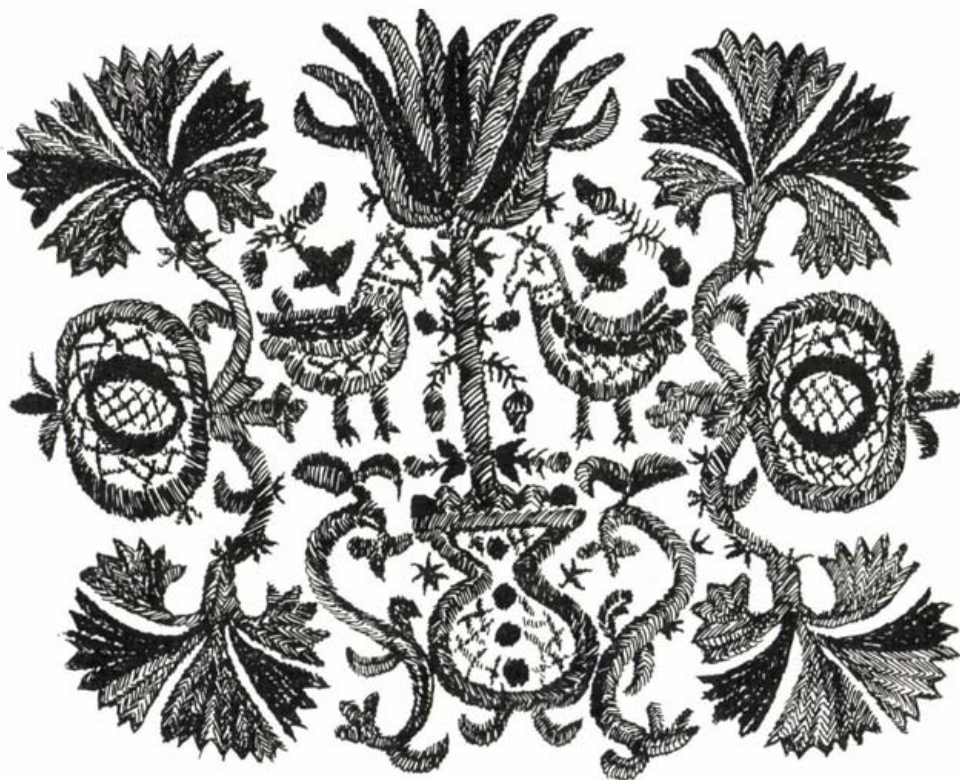
s igaz kegyelet.

1894. Márczius 15.

A hálás utókor sem feledkezett meg Erdősi Imréről. Egykori rendfőnökeről emlékezett meg a Kecskeméti Diákegyesület, mikor 1938-ban, a ma is látható emléktáblát állíttatta.

A branyiszkói csata emlékműve sajnos már nem látható, 1944-ben a háborús események következtében elpusztult.

Dr. Szele Lajos

Rábaközi lepedőszél himzése (Hornyák László rajza)

Bakoss Lajos nyomában: egy százados földesi néprajzi kincsestár¹

A Nagysárrét északi szegélyére települt Földes, hajdan szabolcsi, ma Hajdú-Bihar megyei nagyközség, még igen sok tekintetben felfedezésre vár. Viszontagságos történetében, míg a szomszédos falvak tucatjai néptelenednek el, a lakosság folytonossága a keserves török időkön keresztül is kimutatható. A kuriális nemesi községi szervezet és a reformáció színvonalas iskolakultúrája a jobbágyközségeket messze meghaladó írásbeliséget eredményezett. A faluban és az innen elszármazott családoknál még mindig bőségesen találunk főleg XVII., XVIII. és XIX. századbeli iratokkal telt levelesládákat, gazdag család- és helytörténeti forrásanyaggal együtt a néprajz számára hasznosítható adalékok tömegével. Ezek a korunkra részben igen leromlott állapotban öröklődött iratsomók napról-napra tovább pusztulnak, a faluszerkezet és az egyébként üdvös társadalmi átalakulás áldozataként. Lehetetlen e folyamatot megállítani, az idősök, akik még kedves emlékként őrizték ez iratokat, kihalnak, a hagyományörző padlásokon is csak ideig-óráig maradhatnak, az új építkezések lázas ütemének egyre több öreg ház esik áldozatul, ami az iratok sorsát is megpecsételi. A huszas évek közepén lebontott régi községháza padlásáról több mázsa, századokat idéző irat ment veszendőbe, amit könnyelműen kihordtak az öregtemető melletti dőgház épületébe, egerek, mezei pockok és unatkozó gyerekek martalékának. A szerencsésebb körülmények között megmaradt családi irattárakból, vagy töredékeiből következtethetünk csak a veszteség óriási nagyságára, hiszen még így is számtalan érték kerül a kutatók kezébe.

A múlt század ötvenes éveinek a végén már nyomtatásban is megjelent a Sárospataki Füzetekben a község egykori papjának *Rápóti Pap Mihálynak* a XVII. század török—kuruc—labanc háborúinak keserveit is ecsetelő naplója, amely számos tisztántúli község számára is becses helytörténeti forrás, hű képet adva Rápóti minden lelkes állomásáról. A szabadságharc után 1852-ben került Földesre lelkésznek *Bakoss Gábor*, aki szintén naplót vezetett. Lelkipásztori működésének első éveiben él Földesen *Balásházy János* agrártudományunk úttörőinek egyike.² Hatása érezhető Bakoss további működésén is, iskolaépítés, faiskola, olvasóköri, kiseddóví létesítése fűződik a nevéhez. Tudatos szellemi építőmunkája meghatározó lett környezetének fejlődésében is: egyik segédlelkésze, *F. Varga Lajos* neves tanügyi és egyházi íróvá lett. Rektorai közül *Vadai Ferenc* és különösen *Vincze József* emelkedik ki tucatnyi tankönyv megírásával. Az utóbbira emlékezve írta *Karácsony Sándor*, hogy az ő példáján indult el a pedagógusi pályára. Bakoss Gábor idejében indult útnak *Zoltai Lajos*, a debreceni múzeum első nagyrődemű igazgatója és *Karacs Imre*, a debreceni színház tagja, majd a New York-i Magyar Színház igazgatója.

Egyéves gyermekként került a szüleivel Földesre *Bakoss Lajos*, aki ebben a légkörben nevelkedve és felnőve szinte nem is lehetett más, mint a néphagyományok gyűjtője, megőrzője és közreadója. A személyét és munkáját takaró sűrű fátyol mögé érdemes bepillantani. Neve 1896. évi utolsó jelentkezése óta csak 1970-ben bukkan fel egy háromsoros utalás erejéig *Zilahy Lajos*: A zárt ízés esetei Püspökladány nyelvjárásában című könyve 37. oldalán. A szerzőnek ezzel kapcsolatos, a földesi tanácshoz írott levele hívta fel rá a figyelmem előjegyezve kilétének felderítését, nem is sejtve

¹ Előadásként elhangzott a Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának ülésén, 1979. december 19-én. (Szerk.)

² Bővebben lásd: Karacs Zsigmond: Balásházy János munkássága. Honismeret, 1978. 1. sz. 38—41. old. (Szerk.)

azt a lenyűgöző terjedelmű értékes munkát, amit a Magyar Nyelvőrben közzétett. 1974-ben *Csorba Csaba*: A régi Sárrét világa című bibliográfiája regisztrálja három bihartordai közlését. Tavaly ősszel az antikváriumban rám mosolygó szerencse hozzásegített a Magyar Nyelvőr 1870-es éveiből való, Bakoss Lajos írásait rejtő 20—25 füzethez. A hiányzó részeket már csak ki kellett másolni a Széchenyi Könyvtárban és előttem állt egy ragyogó népnyelvi ihletésű néprajzi gyűjtemény.

Bakoss Lajos élete pillanatnyilag még sok tekintetben kideríthetetlen. A földesi anyakönyv keveset árul el róla, felesége Matolcsi Izabella, a földesi orvos testvére, ő maga 1880-tól mint a Földessel szomszédos Tetétlen jegyzője többször szerepel keresztszülőként. László fia a debreceni, a keszthelyi és a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiák tanára. 1910-ben még tetétleni jegyző, nem véletlen tehát 1907-ben az Ethnographiába író *Liszt Nándor* tetétleni orvos jelentkezése, aki 1926-ban önálló kötetet is közzétett. Népies gyógyító-műdok és babonák Hajdúvármegyében címmel. Földesről néprajzi tárgygal több kis füzetet tett közzé *Karácsony Sándor*, de tevékeny közreműködő volt a *Bárdos Lajos* szerkesztette 101 magyar népdal kiadásában is. *Zoltai Lajos* a Debreceni Képes Kalendárium két évfolyamában mutatja be a Földesről Debrecenbe került *Karacs Márton* művészi fejfárgásait. Greszné Czimmer Anna a Debreceni Szemlében közöl *Nagy Lajosról*, a híres földesi javasemberről adatokat. *Sólyom József* földesi tanító az ötvenes években ír a Köszöntők, bosszantók című megyei kiadványba. *Szűcs Sándor*, a Sárrét legnagyobb néprajztudója a Bakoss Lajost mintegy hetven évvel megelőző Kemecei Péter földesi jegyző feljegyzéseiből használt fel adatokat. Legújabbban pedig *Újváry Zoltán* gyűjtéseiben található igen sok földesi adalék.

Ismerkedjünk ezek után Bakoss Lajos gyűjtőmunkájával. A nevével ellátott adatközléssel először a Magyar Nyelvőr második évfolyamának (1873) hatodik füzetében találkozunk és már ez az első jelentkezése osztatlan sikert hozott számára. *Szarvas Gábor* négy rendkívül adatgazdag közleményét megjelenésre méltónak tartotta, ezek akár egy mai néprajzi gyűjtőpályázaton is megállnák a helyüket. Mind a négy Földesről való.

Az első (Helynevek Földesen) 124 tétel kül- és belterületről egyaránt. A kilenc évvel ezelőtti 1864-ben kelt Pesty-féle helynév gyűjtés harminc tételével csak vérszegény kísérletnek hat, természetesen mindkettő forrásértékű.

A második közleménye (Személynevek) két részből áll, a kihalt és az élő családok neveiből, az előbbi 170, az utóbbi 165 nevet tartalmaz. Bakoss hallatlan előnye apjának lelkes állása, így akadálytalanul hozzájuthatott az anyakönyvekhez és ezzel talán egyik előfutára az anyakönyvek néprajzi hasznosításának. Meg kell jegyeznem, hogy a kihalt családok nevei közé több olyan név is került, amelyek viselői a mai napig megszokás nélkül a községben élnek; pl. Kun, László, Ondódi, sőt ragadványnevé is szerepel mint az Égettboros, amely a Veres család ragadványnevei közé tartozott. Természetesen egy alapos forráskritika hosszú időt venne igénybe, bár az állami anyakönyvezés bevezetéséig (1895) mintegy százötven évet átfogó időről az anyakönyveket sikerült lemásolnom. Persze Bakosznál elsősorban a nevek nyelvi (népnyelvi) formája volt az érdekes nem pedig a minden kétséget kizáró regisztrálás. Annál sajnálatosabb, hogy a községben élő 3—400 főre tehető zsidók családi neveit nem közli, ami a rájuk vonatkozó iratok nagymérvű pusztulása miatt igen nehézvé teszi a felderítésüket.

Harmadik közleményében (Gúnynevek) 9 tétel szerepel. A gúnynevek közlésére máskor is visszatér, s itt kell megemlítenem, hogy a földesi anyakönyvek, amiket a családnevek kutatásában felhasznált, több mint ötszáz ragadványnevet rejtenek, ezeknek azonban csak 1—2%-a gúnynév. Bakoss csak a nép ajkán élő gúnyneveket közölte. Az anyakönyvekben magyarázatát találhatjuk a ma is használatos ragadványnevek mintegy negyedének (100—120) csaknem felét pedig időben megközelítőleg lokalizálni tudjuk.

Negyedik közleménye (Leányjátékok) két játékot mutat be, a Kenyérsütést és a Leánykérést. Nemcsak a verses mondókat, hanem a játékok leírását is adja. A Magyar Nyelvőr későbbi füzetében még igen sok (fiú és leány) gyermekjátékkal jelentkezik.

Nézzük még meg az e szám végén lévő üzeneteket: „Bakoss Lajosnak. A népdalok nagyrésze még ez év folytán egy külön kötetben fog megjelenni; a többi küldeményt

apránként közölni fogjuk.”³ Amint látjuk, a Magyar Nyelvőr néprajzi hagyományok gyűjtésére való felhívása termékeny talajra talált Bakoss Lajosnál. Az 1876. decemberi füzetben összesítést találunk „A Magyar Nyelvőr 1872—1876. évi gyűjtőiről”. A lista 157 gyűjtőt sorol fel közleményeik számával, az élen Bakoss áll 64 közleménnyel, őt követi Kriza János 53 közléssel. Faragó József kolozsvári folklórkutató a Vadrózsák legújabb (1975) kiadásában Kriza száz nyelvőrbeli közleményéről ír. Kriza ugyan már 1875 márciusában meghalt, de postumus munkái továbbra is jelentek meg. „Ez a száz közlemény. — írja Faragó — több száz népköltési alkotást ölel fel, sőt ha az apró műfajokat (közmondások, szólások, mondókák, táncszók stb.) egyenként számítanók, mennyiségük ezrek felé járna.” Ezzel nem akarom Bakosot valahová Kriza mellé emelni, csak érzékeltetni szeretném azt a hatalmas munkát, amit bele fektetett a közlemények napvilágra hozatalába. Érdekes, hogy neki is kerekén száz közleménye jelent meg a Magyar Nyelvőr hasábjain 1873 júniusától, a munkásságát lezáró 1896. évi májusi füzetig. Úgy gondolom ez mindenképpen szép teljesítmény, elismerésre méltó eredmény.

Gyűjtőmunkája három megyére terjed ki: Szabolcs (Földes 1876-ban kerül át a frissiben alakult Hajdú megyébe) Szatmár és Bihar vármegyék. Szabolcshoz a szinte szülőfaluként tisztelt lakóhelye kötötte, Szatmárhoz rokoni és baráti szálak fűzték, Biharhoz pedig hivatali elfoglaltsága. Közléseiben szemérmes bizalommal enged bepillantást egy-egy falu, elsősorban Földes és Székely-híd mozaikszerűen összeálló néprajzi titkaiba. Fölmerül a kérdés: a Székelyhídon született Vincze József, csakúgy mint a panyolai születésű F. Varga Lajos milyen mértékben befolyásolta Bakoss gyűjtőmunkáját? Az ötletátadáson túl minden bizonnyal tényleges adatokat is kapott tőlük. Némi ellentmondás látszik abban, hogy F. Varga 1879. szeptember 15-től segédlelkész az idős Bakoss mellett, Panyoláról pedig már 1874. novemberében megjelent az első közlés. Ugyanúgy Vincze csak 1878. április 15-től rektor Földesen, de az első székely-hídi közlés 1876 februárjában kijött a Magyar Nyelvőrben. Az ellentmondás feloldható: az említettek feltehetően már korábban legációban jártak Földesen.

A száz közlemény helységek szerinti megoszlása: Földes 40, Panyola 7, Székelyhíd 30, Pocsaj 13, Hegyközszentimre 1, Bihartorda 3, Bihardiószeg 1, Érkeserű 3 és Tetétlen 2. A legtermékenyebb időszaka az 1873—78. közötti hat év volt, utána rendszeresen jelentek meg 1879-ben 1, 1880-ban 2, 1882-ben 3, 1887—88-ban 1—1 és végül 1896-ban, hatyúdalként, szólás-módok Földesről 1 közleményben. Tekintsünk végig adatai típusain:

Helynevek: Földes, Székelyhíd, Pocsaj, Bihartorda. — *Személynevek:* Földes, Székelyhíd. — *Gúnynevek:* Földes. — *Gyermekjátékok:* Földes, Panyola. — *Gyermekversek:* Földes, Székelyhíd. — *Szólásmódok:* Földes, Pocsaj, Hegyközszentimre, Székelyhíd és Tetétlen. — *Szóhablatok:* Földes. — *Babonás szólások:* Földes, Pocsaj, Érkeserű. — *Párbeszédok:* Pocsaj. — *Szójátékos mondóka:* Érkeserű. — *Közmondások:* Pocsaj. — *Tájszók:* Földes, Pocsaj, Érmellék. — *Mesterműszók:* Hajdú megye. — *Mese:* Pocsaj, Bihardiószeg, Érkeserű, Székelyhíd. — *Vőfényversek:* Földes, Székelyhíd. — *Névnapi köszöntők:* Földes, Székelyhíd. — *Népdalok:* Földes, Bihartorda. — *Lengyel László:* Földes, Panyola. — *Karácsonyi misztérium:* Székelyhíd. *Néprománc:* Földes, Bihartorda. — *Válaszok a szerkesztő kérdéseire:* Földes.

Karacs Zsigmond

³ Ezeket a népdalokat eddig sehol sem találtam, kérem, hogy aki útbaigazítással tud szolgálni, közölje velem. (K. Zs.)

A szülés a szentesi tanyákon

„... a kislányom meg februárban
téli vásár vasárnapján született.”¹

A szülés a család, az anya életének legnagyobb eseménye; az emberélet fordulójának is legnevezetesebbike. A néprajzi irodalomban megtalálható a kereszteléshez kapcsolódó szokások részletes leírása; a szülés, születés módja azonban rendszerint csak rövid leírásként szerepel, a keresztelés bevezetőjeként vagy az állapotos asszonyra és a keresztelésre vonatkozó hiedelmek, szokások között. Ezért megpróbáljuk a szülés körülményeinek, módjának változatait részletesebben bemutatni, ahogyan ez Szentesen és környékén zajlott.

A Szentesi Református Eklésia Históriajában és *Papp Imre* néprajzi dolgozataiban egy-egy megjegyzés található erre az eseményre vonatkozóan. Az időbeli sorrendet betartva először a históriából következzen: „Meggzülétvén a kised, egy ruhácskába félretette a bába. Itt sírdogált az újszülött, míg a bába az anya körül dolgát elvégezte. Az anyát lefektetvén, mikor már a gyerek fázás miatt szinte megkékült, meleg fürdőbe tette, megmosogatta... Ekkor bepólyázta, kezeit, lábait egy fászlival úgy bekötözte, hogy fején kívül egyebet sem mozgathatta... A kisedet anyja rendszeren esztendeig szoptatta. Közben-közben azonban szoktatják az ételre is...”²

Kiss Bálint prédikátor írja így le a szülést, pontosabban csak a szülés után történetekre tér ki. *Kiss Bálint* azon prédikátorok egyike, akik sokat tettek az itt élő nép kulturálódásáért. Mint vívmányt, elért eredményt számontartva írhatott a bábával történő szülésről. Hiszen a későbbi szóbeli adatok azt bizonyítják, hogy a XX. század közepéig nem volt általános a bábával történő szülés Szentes határában.

Nézzük a másik írásbeli és mérvadó forrást! Szentes tiszteletreméltó néprajzi gyűjtője *Papp Imre*, aki maga is élte az általa leírt életet, a következőket mondja témánk kapcsán: „Mindig voltak a határnak elég nagy területű, elszigetelt részei... Leginkább kellemetlen volt ez betegség vagy szülés esetén. Éppen ezért, a hosszabb vagy súlyosabb betegségben szenvedő tanyaiak és a gyermekágyasok is, ha csak egy mód volt rá, bementek a városban lakó szüleikhez vagy más hozzátartozóikhoz.”³ *Papp Imre* megállapítását a „két világháború közti állapotokra” vonatkoztatta.

„Ha csak egy mód volt rá...”, tehát ha megtehették, bementek a városba szülni, hogy közelebb legyenek a bábához, orvoshoz. A fent idézett kikötés azt is jelenti, hogy nem mindenkinek volt rá módja. De mielőtt azt az általános, de a helyismeret birtokában hiteles megjegyzést túlmagyaráznánk, nézzük meg, mit mondanak a szóbeli közlések!

A szóbeli emlékezet — ha közvetítő szálon is — a XIX. század közepe tájáig ér el. „Angyunk vót. Jobban mondva nagyanyánknak vót ángya. A Kossuth téren vót a piac. Ment haza a piacrú. A régi városháza tövibe bement a kapu alá, mekszülte, a kötőjibe tette, haza vitte, mekfürdette, mekszoptatta. Le se fekütt. Nagy trabális asszony vót.” (*Szücs Imre* közlése.) Az adatközlő a mai életforma, szokás ismeretében különleges családi eseményt, élményt több alkalommal változatlan formában mondta el. Szolgáljon ennyi egy régi adat hitelül.

A derekegyházi uradalom (a várostól délkeleti irányban van) cselédei a szentesi piacra jártak. Előfordult, hogy gyermekeik Szentesre nősültek, vagy mentek férjhez, tehát az uradalom a város vonzáskörzeteként tartható számon. *Nagy Bálintné Ladányi Rozália* derekegyházi uradalmi cseléd lánya így emlékezik: „Vót egy öreg bábaasszony, akkor aszt hittuk. Az én nővérem, aki most (1978-ban) nyócvan éves, úgy szült mindig — hat családgya van, meg is vannak —, az szegénykém, amikor elgyűtt az idő, hogy szülni akart, ű tutta, hogy mije idősakba vót, akkor magára zárta az ajtót, pedig ketten laktak akkor még. Akkor asztán ű, szegénykém, bezárta magára az ajtót, a szobaajtót, akkor mekszülte a gyereket. El se teccik képzelni, hogy úgy (mutatja) lekuporodott, oszt úgy szülte meg mind a hat gyereket. Igen. Csak ű úgy lekuporodott. Leterített egy ruhát, arra lepottyant a kölök. Fene egye meg a kis pofájukat! Oszt akkor ű felvette, elvákta a ködököt. Felpuolta, mekfürdette. El vót intézve.

1 Erdőhádi Nagy Antal mondja.

2 A Szentesi Református Eklésia Históriajából idézi *Sima László* Szentes város története című könyvében. Szentes, 1914. 385. old.)

3 *Papp Imre*: A tanyai ember élete Szentes tanyavilágában. 1955-ben benyújtott pályamunka.

Hála a jóistennek! Megvannak, egészségesek. Persze nem úgy dógozott mint addig. Ugy, hogyha délután, ebédfőzés után elmentek ki a munkába, lefekütt.”

Az uradalomban adott a bábaasszonnyal történő szülés. Vannak, akik ehelyett az ősi módot választják: földre kuporodva egyedül szülnék. (Nem tudni, mennyire általános, de tény, hogy előfordul.) Ez időben a XX. század eleje.

Agócsné Fekete Nagy Rozália 1902-ben született, a család 10 gyereke közül az idősebbek közé tartozott. A város délnyugati részében, a Kiserben vagy az ide tartozó határrészen laktak. Anyja a konyhai ágyon szült egyedül, utána a lányokat szólította fürdetni, segíteni. A példa és a körülmények hatására ő is hasonlóképpen csinálta. Ezt a következőképpen mondja el:

„Mikor gyerekünk született vóna, az következett vóna, nem vót senki, csak magunk... Vártuk, hogy mi gyün sorba. Ugy csináltuk, mikor már közeledett a baj, meglett a gyerek, elváltam a kődököt ollóval. Elkötöttem neki, kis fehér pertlit oda készítettem a fejem alá. Elkészítettem, oszt elváltam. Beraktam egy lepedőbe, oda tettem az ágyba. Jó van, el vót intézve, ennyi vót az egész bábáccság.

Akkor vót rá eset, magam vótam. Az a fiam, akivel most vagyok, e három napos vót, hogy az uram a tanyába gyütt. Mer augusztusba született, cséplés vót... Cséplőtünk... Oszt akkor elment csépleni a bátyához. Mikor rám gyütt, oda fekütem az ágyba, oszt meglett... Enyémeek szárazon születtek... nem vót nekem az a rengeteg lé, folyás, szárazon születtek, nem lével...

Becsavartam este, oda tettem. Oszt alutunk, mer el vótam fáradva. Vót disznó, vót tehen, vót liba, vót pujka. Tehenet megfejni, jószágot berendezni este. Szorongattott az, de azért csináltam a dógot. Osztán este elvégzöttem, gyüttem-mentem a szobába, mikor már elővett, lefekütem. Meglett hipp-hopp, nemsoká, oszt elváltam a kődököt... Mindnek én váktam el. Megszoptattam őket. A legkisebb három éves korában is szoptott. Hoszta a kisszéket: Anyukám szoptassá meg!

Mire az én uram tíz kilométert bement vóna a bábaasszonyér, vót Derekegyházán egy bábaasszony, hát akkor is mázsa búzáért vagy az árárér gyüttek.

Nem éreztem soha semmi fájdalokat, pedig dógoztam. Hat gyereket felnevelni. Mer szegény sorba vótunk, felesek vótunk...”

Maga az adatközlő adja meg a szülemód választás földrajzi, gazdasági, paraszti életmódbeli hátterét. Kérdés, hogy a rendszeres, kemény fizikai munka — amelyet a szülés előtt utolsó pillanatig is végzett az, aki kénytelen volt — nem okozott-e mégis károsodást a szülő nőnél vagy a gyermeknél.

Az idős, máig is jó egészségnek örvendő asszonyok között vannak egészen kis növésűek. Mi ennek az oka? Az egyik adatközlő, *Bereznai Mihályné Dudás Eszter* mondja: „Pici növésű vótam. Édesanyám ugye nagyon dógos vót, oszt azt mondta, hogy eldógozott.” A paraszti megfigyelés így látott összefüggést a két tény között.

Visszakanyarodva az alapkérdésre, vegyük *Rúzs Molnár Lajos* visszaemlékezését. Ő 1890-ben született, a család, a rokonság Külső-Ecsere, Belső-Ecsere (a város északkeleti határrészén) élt.

„A tanyavilágba nem kellett akkor bába meg kórház. Gyütt egy öregasszony, Hubojánának hitták, az boncolta ki a gyereket az asszonyokbul. Majd utána lettek tanyai bábák.

Mind bába nélkül születtünk. Mán a nénjeimnek a csalágyjai, azok már bábával születtek. Ott vót a legöregebb bátyámnak a felesége, ángyom, Vas ángyom, úgy hittuk. Ott az istállóküszöbön lett meg a kiskölke... Ott született meg, oszt becsavarta ángyom a kötőjibe. Na, öregem, hozz vizet! Megvan a kölök, oszt majd fürdetem meg.”

A Rúzs Molnárok jómódú paraszgzadák voltak. Mégis a bizonyára szakképzetlen Hubojánét tartották számon, hívták szükség esetén. De a jó erőnlét, illetve a körülmények (tanyai élet) úgy hozhatta, hogy a biztos anyagi helyzetű családban is megszületett segítség nélkül a gyerekek.

A jó anyagi helyzetből a tanyavilágban nem következett egyenesen a civilizáltabb szülemód. Ezt látszik igazolni a másik oldalról a következő példa:

„Édesanyám a hugával tanyán laktak, Szent Lászlón. Kocsival, vagy vót jó szomszéd, vagy valami ösmerős, elment a bábaasszonyhoz a városba. Még úgy emlékszek rá, édesanyám monta, úgy hívták a szülemódot, hogy Tamadás Mária. És akkor a bábaasszonyt vitték kocsin. Meglettünk kinn a tanyán. Az a bábaasszony **felfürösztött ott. És az a bábaasszony járt ki a tanyára egy hétig...** De hallottam édeanyámtú, hogy ojan erős természetű vót, hogy elment a bábanéni, ahogy engem megfürösztött, vót úgy, hogy aznap föl is kelt...”

Répáné szülei tanyások (Szent László a város délkeleti határrészében van), libatömők: szegényparasztok voltak, de kihívták a bábaasszonyt.

A szülés civilizáltabb formái, körülményei felé haladva még két változatot nézzünk meg!

Szintén jómódú gazda felesége *Tárkány Szűcs Imréné*: „Orvos az nem vót, csak bábaasszony. Mi nem szültünk a tanyán. Az én anyám az szült. Nem is tom mejönket. De az is a városon jobban. Orvos az nem vót, csak bábaasszony. Én maj kocsin szültem az elsőt...

Mi nem jöttünk haza, mer disznótör vót a szomszédba. Vasárnap reggel engem elővett a fájás. Mi az isten csudáját csinájjunk? Délután mán oszt nagyon fogdosott. Azt mongya az én uram, hogy feküggjek le! Ide hallgass! Mer akkor első család vót. Én mondok, itt nem fekszek le, én nem tudom, itt mi lesz...

Feltette az uram hátul a ponyvát, rá egy pokrócot, mer novemberbe vót ez. De jó idő vót. Rá a dunnát. Én meg be a kocsiderékba. Mikor Szent Lászlóba értünk (ti. Fábiansbestyén szélből jöttek) az én fíjam sivalkoddott. Hát oszt hazagyöttünk édesanyámékhoz. De úgy vettek ki a pokrócba vagyis a ponyvába. Akkor asztán a bábaasszonyér szalatt. Vót bábaasszony mingyá... A másodikat mán itthon a házná szültem. Mikor a fájások megjöttek, a bábaasszonyér ment valaki...”

Erdőháti Nagy Antal (középparaszti) szintén így tett, haza hozta a feleségét a városi házba, mire szülni kellett.

A szóbeliséggel utolérhető legrégebb, egyben legősibb szülemód és a jelenlegi szokás szerinti: kórházban szülemző és orvos segédlete melletti szülem közötti utolsó-nak nevezhető változat az otthon bába és orvos részvételével lefolyt szülem. Ezt a megoldásmódot a paraszti életet élő adatközlők közül *Kátai Istvánnétől* hallottam:

„Nekem ez az egy fíjam vót, nem is vagyok jaj-de nagy. Tessék elgondolni, hogy alig-alig látszott. Monta a bábanéni, hogy farba van a teher, nem pedig elől. Rengegetet dógosztam mégis egy hétig szültem, egy álló hétig. Jaj! Székely doktor akkor jött ide Szentesre. Ide hittuk először... Öt gyereket hozott a világra, én lettem a hatodik. (Ti. öt asszony megszült, mire hatodikként ő is megszülte a fiát.) Az első mán itt vót hétfőn, maj szombaton lett meg a fíjam... huszonkettőbe szüleetett...”

Anyagi körülmények (középparaszti réteg tagjaként kell Kátai Istvánnét számon tartani), ennek részeként a városi ház megléte, biológiai okok tették lehetővé és szükségessé az orvos jelenlétét az adott esetben. Bár az elmondottak szerint a városban az orvossal történő szülem már elég gyakori lehetett a húszas évek táján.

Vele párhuzamosan az ősi szülemód is gyakorlat volt. Az őseinek nevezhető földön szülem, még pontosabban esetünkben a „városháza tövibe”, az „istállóküszöbön” szülem, vagy a „szorongatott, de azért csináltam a dógot” — állapot a paraszti életmódból fakad; nem kíméli, kímélheti magát az anya, környezete is így tartja természetesnek. Ki kell ezt mondanunk, meg kell ezt fogalmaznunk, még ha a XX. század első felében már — különösen a módosabb családok egy részében — nem is ez az általános érvényes.

A téma néprajzi feldolgozásához tartoznak a várandós asszony, a szüleetendő gyermek, a szüleetés, a csecsemő és anyja körüli hiedelmek, szokások is. Itt mindezekre nem térünk ki. Szándékunk a szülem lehetséges változatainak, módjainak bemutatása volt a maga tény- és élményszerűségében, nyelvi anyagában.

Szűcs Judit

A katonaköltő Zrínyi Miklós

A szigetvári hős dédunokáját, az ifjabb *Zrínyi Miklóst* a magyar közvélemény sokkal jobban ismeri költőként, mint hadvezérként, katonapolitikusként, katonai nevelőként vagy hadtudományi íróként. Pedig ő maga mindig is katonai érdemeit értékelte igazán. Sors bona nihil aliud — azaz: csak jószerencse kell és semmi más, ez volt a jelmondata. Ez olvasható a Szigeti veszedelem első kiadásának a címlapján, erről elmélkedik hosszasan fiatalkori művének, a Vitéz hadnagynak lapjain, ennek dicsérete, illetve jellemzése csendül fel a Szigeti veszedelemben hol a költő, hol pedig valamelyik hősenek az ajkán. Érthető, hogy mennyire foglalkoztatja őt a szerencse forgandósága, hiszen kortársai közül talán senki sem élte át oly mértékben, mint ő. De mintha mostoha sorsa még halála után is üldözni akarta volna: megtagadta tőle az elismerést azokért a tetteiért, sikereiért, amelyekre életében a legbüszkébb volt. Meg volt győződve, hogy híre-neve fennmarad halála után is, de a hírnevet nem politikai szereplésével kívánta megszerezni, mert mint a horvát báni beiktató beszédében mondotta: „... az én geniosum inkább a karddal való bánásra ösztönöz, és nem egy békehivatal viselésére...” A hadtudományi munkáit bevezető előszóban is így ír: „Én az én geniosomat mindenkor hazám szolgálatjára alkalmaztatom. De mivel még az ifjúságtul forr a vér bennem, inkább forgatnám a hadi dolgot, hogysem mást, úgymint hazám szolgálatjára a leghasznosabb állapotot.” A költészetéről is azt mondotta a Szigeti veszedelem előszavában, hogy az neki nem mestersége, ezzel csak mulatságból foglalkozik. A harci dicsőség, a katonai babér volt az, ami után ő egész élete során vágyott, amint ezt híres epigrammájában találó tömörséggel megfogalmazta: Nem írom pennával, / Fekete tentával, / De szabályám élivel, / Ellenség vérivel / Az én örök híremet!

Korának a bűne, hogy a legnagyobb magyar tehetség nem talált megértésre. A kölcsönös gyűlölködés és az erkölcsi süllyedés jele, hogy megpróbáltatásaink súlyos napjaiban sem talált követőkre a leghivatottabb vezér. Joggal nevezhette őt *Illyés Gyula* a magyarok seregtelen vezérének. Születésének 360. évfordulóján idézzük fel tragikusan rövid életének gazdag munkásságát!

Családjának tagjai már négy nemzedéken át a török ellenes harcok vezetői voltak. A szigetvári hős személyében nemzeti vértanú is került ki soraikból. A katonaköltő édesapja, *Zrínyi György* horvát bán így fogalmazta meg politikai hitvallását: „... Az mi Magyarországot és annak koronáját illeti, nekünk minden eleink Magyarország koronájához hallgattanak és a magyarországi joggal éltenek eleitől fogva. Ezen országért vértünk hullásával sokat próbáltatánk ... szegény őszünk érette is hala ... Edes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiai!”

A mi Zrínyi Miklósnak 1620. május elsején született a horvátországi Ozaly várában. Hat éves korában már árvaságra jutott Péter nevű öccsével együtt. Apja gyámul a királyt, *II. Ferdinándot* és *Pázmány Péter* esztergomi érseket kérte fel. A kiskorú árvákat a hűséges rokon, *Batthyány Ferencné Poppel Éva* vette szárnyai alá. Nemcsak nevelte, hanem mód felett szerette a Zrínyi-árvákat. Bizonyos, hogy Zrínyi fogékony lelkébe ez a derék protestáns asszony csöpögtette az emberszeretetet és a vallási türelmet, amely végigkísérte őt egész életén. Jellemző, hogy a protestánsok mindvégig a katolikus Zrínyiben látták legfőbb védelmezőjüket, aki nem egyszer hangoztatta: „En más valláson vagyok, de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pápista mellett százezer litheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők együtt megmentenék a hazát...”

Batthyány Ferenc németújvári udvarában — mely akkor valóságos kulturális központ volt — ismerkedett meg a magyar irodalommal, a magyar líra akkori legnagyobb alakjának, *Balassi Bálint*nak a költészetével. Poppel Éva meg is ajándékozta őt Balassi Bálint verseinek teljes kéziratot kötetével. Zrinyi mindvégig nagy becsben őrizgette könyvtárában ezt a kötetet, amelyet saját kezűleg így írt be könyveinek jegyzékébe: Gyarmati Balassi Bálintnak fajtalan versei.

Hősünk neveltetését 10 éves korától már Pázmány irányítja. A nagyműveltségű főpap, a régi magyar prózairodalom legkiválóbb művelője először Grácban, majd Bécsben és Nagyszombaton, a jezsuiták híres intézeteiben iskoláztatja, ahol nemcsak idegen nyelveket, hanem korának ismeretanyagát is elsajátította. Rengeteget olvasott, amint írta a könyvtár volt lelkének gyógyszerésztára. Először hazánk történetét tanulmányozta, azt az időszakot, amikor nagy és szabad volt nemzetünk. A dicső elődök

A festmény alján lévő latin szöveg magyar fordítása: *Méltóságos és nagyságos Miklós úr, Zrinyi örökös grófja, ő szent császári felségének tanácsosa, udvarnok, a mezei hadak ezredese, valamint a horvátországi végvár Sluin és a silbergeni uszkókok főkapitánya. A XVIII. századból való, 22x17 cm méretű olajkép eredetije a Szigetvári Várbaráti Kőr tulajdonában van*

szinte magukkal ragadják őt: „... Lelküknek árnyai — írja — nem hagyják aludni, amikor kívánná az álmot; nem engedik pihenni, amikor keresné a nyugalommal...” Még éjszaka is velük álmodik, és hallja hívó szavukat. „Ne aludjál! Ne keresd a gyönyörűségeket! Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk, sok száz esztendeig megtartottunk; kövesd a mi nyomdokunkat! Ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet!...”

Nagyszombaton, a jezsuita egyetemen nem érezhette jól magát, mert be sem fejezte itt tanulmányait, nem tett záróvizsgát, hanem kieroszakolt Pázmánynál egy itáliai tanulmányutat. Mintha szabadulni igyekezett volna a jezsuiták, főként gyámjának befolyása alól. Ekkor írta róla Pázmány teljesen félreismervén őt: „En a philosophiát nem az ő fejének valónak ismerem.” Pedig akkor már az államtudományoktól a poetikáig, a technikától a történelméig korának szinte minden tudományágában otthonosan mozgott.

Itáliai tanulmányútja során járt Rómában, ahol a pápa is fogadta, sőt megajándékozta egyik saját művének dedikált példányával. Megfordult Firenzében, Nápolyban, Pizában, Velencében. Állandóan gyarapítja tudását, eredetiben olvassa a római klasszikusokat, különösen *Horatiust*, *Tacitust* és *Vegetiust*. Megtanul olaszul, és így a nagy reneszánsz írók alkotásai is kitárulnak előtte. Különösen sokat forgatta *Macchiavelli* műveit. Mikor Olaszországból hazatért, már hat nyelven beszélt, később még megtanult spanyolul és franciául is, legalább is olvasni, amint ezt igen gazdag csáktornyai könyvtárának ilyen nyelvű könyvei, lapszéli jegyzetei igazolják.

1637-ben saját kezébe vette birtokainak kezelését. Csáktornyát újjáépítette, katonai, közigazgatási és kulturális központtá fejlesztette. Fényűző udvartartásáról, könyvtáráról, fegyver-, érem- és képgyűjteményéről külföldi vendégei — például a holland *Tollius Jakab* vagy a törökök híres világutazója, *Évliá Cselebi* — a legnagyobb elragadtatással írtak. Mivel családi birtokait délről a boszniai pasa, északról a kanizsai pása veszélyeztette, mintaserűen megszervezte azoknak a védelmét. Minden támadást keményen megtorolt. Határozott fellépésével sikerült török szomszédjait megfélemlíteni. Már ekkor, a velük folytatott állandó harcok során kialakult az a meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek saját erejéből kell felszabadítania az országot, mert ha mások úzik ki helyettünk a törököket, ezért a magyarságnak súlyos árat kell majd fizetnie. Sajnos, a jövő minden tekintetben igazolta őt. Még ugyanabban az évben kinevezi a király légrádi és muraközi főkapitánnyá. Ebben a beosztásban alaposan el-sajátítja a hadi mesterség gyakorlatát, ekkor válik a halogató-védekező hadviselés helyett — amely akkor Európa-szerte divatozott — a támadó hadviselés hívévé. 1643-ban a király parancsára részt kellett vennie a harmincéves háború morvaországi hadjáratában, majd pedig a svédekkel szövetséges *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem hadai ellen kellett felvonulnia. De ezt a nem kedvére való hadjáratot nem is harcolta végig, sietett haza Muraköz védelmére.

1646. február 11-én feleségül veszi *Darskovich Euzsébiát*, akit udvarló verseiben *Violának* nevezett. Még ugyanezen a télen, szinte mézeshetei alatt megírja remekművét Európa utolsó feudális eposzát, a Szigeti veszedelmet, mellyel méltóan zárja le a klasszikus eposzoknak azt a sorát, amelyet Homérosz nyitott meg az Iliással és az Odüsszeiával. Mindössze huszonhat éves volt akkor! Hamarosan ezután elkészíti első hadtudományi művét, a Tábori kis tractát. Ez a hadtudomány egészét fölölelni akaró, de befejezetlenül maradt kézikönyv a hadseregszervezés és a hadseregellátás akkor legmodernebb elveit mutatja be gyakorlati példákon.

1646-ban a király kinevezi hadseregtábornokká, majd főlovász mesterré, Zala és Somogy megyék örökös főispánjává, 1647. december 27-én pedig horvát bánná. A beiktatáson mondott beszédéből arra következtethetünk, hogy ekkor még nem ingott meg a király iránti hűségében. Zrínyi erős kézzel fogott hozzá Horvátország rendbehozásához, de a főurak és a császári udvar részéről igen sok meg nem értéssel, sőt rosszindulattal, nemegyszer kemény ellenállással találkozott. Ezekben az években katonai, politikai és gazdasági téren sok hasznos tapasztalatot szerzett, egyre világosabban látta a Habsburg-rendszernek katonai és kormányzati hibáit, kialakul Habsburg-ellenes álláspontja, a nemzeti királyságban megtestesülő centralizáció szükségességében való meggyőződése.

1650-ben meghalt felesége, Draskovich Euzsébia. A következő évben új házasságot kötött *Löbl Zsófia* grófnővel. Ebből a házasságból született egyetlen életben maradt gyermeke: *Adám*, aki 1691-ben Szalánkeménynél a törökkel vívott csatában halt hősi halált.

28-án már elérték Pécsét, a várost könnyűszerrel elfoglalták, kifosztották és felgyújtották. Hohenlohe csapatai a pécsi várat fogták ostromzár alá, Zrínyi pedig tovább

Három-négy év szétaprózott munkájának, olvasmányai kivonatolásának, jegyzetelésének, a hozzáfűzött reflexióknak eredményeképpen 1653-ban befejezte a Vitéz hadnagy c. katonapedagógiai művét. Csodálatos Zrínyinek a lényeglátó képessége, amelyvel latin, olasz, német nyelvű olvasmányainak az értékes, hazai szempontból is használható magvait kifejti.

1653-ban meghalt *Pálffy Pál* nádor. Zrínyi szerette volna elnyerni ezt a magas közbizalmi méltóságot, hogy ennek birtokában eredményesebben kísérhesse meg politikai és katonai terveinek a megvalósítását. Közben a bécsi udvar már figyelgette a Zrínyi-testvéreket. Hamarosan ment is a jelentés Bécsbe arról, hogy „... a fentnevezett grófok alkalomadtán valami nagyobbá akarják magukat tenni, és új tisztségek elnyerésén jár az eszük.” Már arról is suttogtak, hogy Zrínyi király akar lenni. A császári udvar és a magas klérus fondorlattal elérte, hogy Zrínyit fel sem vették a nádorjelöltek közé, és így az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen az udvar hívét, *Wesselényi Ferencet* választották meg az ország nádorává.

Zrínyiben egyre tisztábban kristályosodott ki a nemzeti királyság terve. Már jelöltje is van *II. Rákóczi György* személyében. A nemzeti király trónrajutásának közeli reményében írta meg 1656—1657 telén egyik legragyogóbb művét, politikai eszméinek összefoglalóját, a Mátyás király életéről való elmélkedést.

II. Rákóczi György megmondatlan hadivállalkozása, mellyel Lengyelország trónját akarta megszerezni, nemcsak Erdélyt tette tönkre, hanem Zrínyi Miklósnak a fejedelem személyéhez fűzött reményeit is szétépte. A török keményen megtorolta az engedély nélkül indított hadjáratot: a török-tatár seregek feldúlták Erdélyt, a szászfejesi csatában a fejedelem is elesett. Utóda a törökbarát *Barcsay Ákos*, majd a Habsburgokkal egyezkedő *Kemény János* lett.

1657-ben *I. Lipót* személyében új császár került a Habsburg-birodalom élére. Lipót kísérletet tett Erdély és a királyi Magyarország egyesítésére, de az e célból szervezett hadsereg *Montecuccoli* tábornok vezetése alatt csúfos kudarcot vallott. Erdély és Magyarország lakosai is *Montecuccoli*t hibáztatták, aki egy röpiratban védekezett. A hadviselésben tudatlan magyarokat ócsárolta, és a tőlük várt támogatás elmaradása miatt a felelősséget is rájuk próbálta hátrítani. A rosszindulatú röpiratra a nemzeti közvélemény érthető módon igen élénken reagált. A közfelháborodásnak Zrínyi Miklós adott kifejezést sziporkázó szellemességgel, maró gúnnyal megírt válasziratában.

Még abban az esztendőben, hogy a török elfoglalta Erdély kulcsát, Nagyváradot, a törökökkel jól megrakott Kanizsa várában tűz ütött ki. Mikor erről tudomást szerzett, rögtön ostrom alá fogta, hogy méltó módon torolja meg Várad elfoglalását. Már-már napok kérdése volt, hogy a szorongatott helyzetben levő vár kapitulál, de Lipót császár mindenáron meg akarván őrizni a törökkel kötött békét, eltiltotta az ostrom folytatásától. Zrínyi ekkor kettétörte kardját, és visszavonult csakornyizai várába, majd a Mura partján felépítette Ujl-Zerin várát. *Köprüli Achmed* nagyzeyri megfojtatta a kanizsai pasát, mivel nem tudta megakadályozni ennek a számukra rendkívül veszélyes várnak a felépítését.

Zrínyi most már minden figyelmét az újonnan fenyegető török veszély elhárítására fordította. Ennek érdekében írta legragyogóbb prózai művét, a *Török áfiumot*. Ebben a szenvedélyes hangú, megrázó kiáltványban nemcsak az egyszeri török veszedelem elhárításának módját jelölte meg, de — messze megelőzte korát — azt is megmutatta, hogy az általános védkötelezettség bevezetésével a jobbágyságot is magába foglaló állandó nemzeti hadsereg megteremtésével miként lehetne a török támadások lehetőségét egyszer s mindenkorra megszüntetni, a védekezésből támadásba átmenni. Ő írta le először: „Mi mindnyájan egy bordában szöttek vagyunk!” Sajnos, az udvar és az udvar magyar hívei Zrínyi elgondolásait nem tették magukévá, sőt az 1663-ban meginduló török háborúban nem is szántak neki fontos szerepet. Csak mikor a *Montecuccoli* vezetése alatt álló császári sereg nem tudta a Bécs felé tartó török offenzívát feltartóztatni, akkor neveztek ki sürgősen a magyar hadak fővezérévé. Zrínyi a felső Dunánál kitűnő taktikai lépéseivel visszavonulásra kényszerítette a hatalmas számbeli fölényben levő török sereget. Már a jobbágyság fegyverbe állításának tervével foglalkozott, mikor a közvetlen veszély elmúlásával váratlanul leváltották fővezéri posztjáról.

Alacsonyabb beosztásban, 1664 január—februárban valósította meg híres hadivállalkozását, az eszéki hadjáratot. Seregei 1664. január 21-én gyülekeztek Berzencén. Köztük voltak *Hohenlohe Gyula*, *Batthyány*, *Esterházy* és *Draskovich* hadai is. Január

indult hadaival Eszékre. Február 1-én felégették a törökök nagy drávai hadihídját, majd visszafordultak Pécsre. Zrínyi veszélyesnek tartotta Belgrád közelében, az ellenség által megszállt területen a pécsi vár további ostromlását, ezért rengeteg zsákmánnyal, a várható török támadás felvonulási területét felégetve visszavonult Muraközbe. Egész Európa ünnepelte ezért a jól szervezett, győzelmes hadjáratáért, de akadtak olyan irigyei is, akik azt terjesztették, hogy azért nem foglalta el Pécsét, mert a törökök lefizették.

Zrínyinek az északi hadjáratral az volt a célja, hogy előkészítse Kanizsa ostromát. A császár szerencsétlen módon Zrínyi mellé egyenrangú vezértársakat nevezett ki *Hohenlohe Gyula* és *Strozzi Péter* személyében. Az egységes hadvezetés hiánya, a késve érkezett lövegek, továbbá a vontatottan induló támadások miatt az ostrom nem érthette el azt az eredményt, amit a Zrínyi által javasolt gyors és energikus támadás meghozott volna. Így az ostromló seregnek *Köprüli Achmed* felmentő seregei elől szégyenszemre vissza kellett vonulnia. Kanizsa sikertelen ostromáról írták meg a törökök az Egri csillagok ellenregényét. Zrínyi elkeseredetten, csalódottan és kiábrándultan húzódott vissza Csáktornyrára.

1664 június közepére Montecuccoli is megérkezett Kanizsa térségébe, de tétlenül nézte, hogyan foglalja el, hogyan rombolja le a török Új-Zerin várát. Az ő feladata ugyanis az volt, hogy Stájerországot, Ausztriát védje meg a törökök betörésétől. Mikor a török Kanizsa alól nem Stájerország, hanem egyenest Bécs ellen vonult, Montecuccoli 1664. augusztus 1-én francia segítséggel megverte a Rábán átkelő török hadsereget, de a győzelmét sem ő, sem a két héttel későbbi vasvári békekötés nem használta ki.

Ekkor már mindenki előtt nyilvánvaló lett, hogy a Habsburg-ház nem a törököt, hanem Franciaországot tekinti fő ellenségének. A bécsi udvar politikájával elégedetlen magyar és horvát főurak, élünkön a Zrínyi testvérpárral, kapcsolatot teremtettek, tárgyalásokat kezdtek XIV. Lajos francia királlyal a Habsburgoktól független magyar királyság megteremtése érdekében. Ezeknek a terveknek a kovácsolása közben érte őt utol a halál 1664. november 18-án a kursaneci erdőben, egy vadkanvadászat alkalmával. Halálának körülményeit *Bethlen Miklós* leírásából ismerjük, aki jelen volt a tragikus kimenetű vadászaton.

A kursaneci erdő és a pálos szerzetesek szentilonai kriptája idő előtt lezárta a magyar történelem és a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjának életútját. „Halálával a magyarok fej, irányítás és tanács nélkül maradtak” — írta róla az udvarban tartózkodó velencei követ. A névtelen magyar énekes pedig így fordult nemzetéhez:

„Keservesen sírhatsz te is Pannonia,
Mert nincs országodnak immár pártfogója...”

A magyar nemzet nagy nevelőjének emlékét, el nem évülő tanításait, költőink, politikusaink gyakran felidéztek népünk történelmének sorsfordulóin. Születésének 360. évfordulóján csatlakozzunk mi is *Vörösmarty Mihály*hoz, aki így sóhajtott fel Zrínyi című költeményében:

Mi pedig áldva fűzünk szent emlékedre borostyánt,
És az idő gyászos röptét terhes bánattal elállván
Kérjük óhajtva: vezér-költőt még ád-e hozzád
Hasonlót, haj, te korán elirigylett fénye szemünknek!

Molnár Imre

Bornemissza Péter a XVI. század humanista írója

Életrajzából csak annyi ismeretes, hogy Pesten született és hatéves koráig ott is tartózkodott. De nem tudjuk sem szülei nevét, sem pedig azt, hogy szüleivel mi történt, hogyan vesztette el őket, amikor Budát a törökök elfoglalták. Hatéves korában került el szülővárosából. Hogy hová, annak sem maradt nyoma, csupán feltevésekre vagyunk utalva. Valószínű, hogy tehetőes családok karolták fel.

További élete mindvégig a Felvidékhez, a mai Szlovákia területéhez kötődött. Kassai tartózkodásáról — amelynek egy nevetséges kaland vetett véget — már többet tudunk. Ebben az időben terjedt el a hitújítás, s a lutheri körök biztatására *Feledi Lestárt*, a város kapitányát a protestáns hitre akarta téríteni. Egy alkalommal elbújt a kapitány szobájába és „feddette, hogy ne imádkozzék az fakép”, vagyis a szentkép

előtt. A kapitány alaposan megrémült. Később észbekapott, megkereste az angyalnak öltözött, égi szózatot zengő és a kemence mögé bújt Bornemisszát, buzogányával elnás-pángolta és börtönbe záratta. Súlyos büntetés várt rá, de furfangos módon megszökött börtönéből és a Tisza felső vidékén bújdosott. Huszt várában talált menedéket. Itt írta a magyar világi líra egyik remekművét, a Siralmas Énököm című búcsúdálát. A versben társadalomkritikai részek is vannak, felemeli szavát „a Felvidéket uraló németek, a fene törökök, az istentelen magyar urak” ígája ellen, mert saját, de az ország népének romlását is ebben látja.

Azután nyolcéves külföldi tanulmányútra indul. Volt Németországban, Itáliában, Ausztriában; járt Wittenbergben a reformáció akkori vezérével: *Melanchton*nál, Bécsben pedig a humanista *Georg Tanner*nek volt a tanítványa. Tanner, a protestáns meggyőződésű humanista tanár, nagy hatással volt Bornemisszára. Ő ösztönözte a világirodalom egyik legkiválóbb drámájának az Elektrának lefordítására és átdolgozására. Ez az utószóbból tűnik ki, amikor — Tanner gondolatmenetét követve — azt írja, hogy a mű célja a magán- és a közélet megjavítása. Az első magyar tragédiát, az átdolgozott Elektrát *Móricz Zsigmond*, a magyar irodalom legjobb könyvének tartotta.

Külföldi útjáról visszatérve Bornemissza élete végéig az ország északnyugati részében élt. Zólyomban *Balassa János*nak, a költő apjának a predikátora lett s mint az ifjú Bálint nevelője erősen hozzájárult költői hajlamának kifejesztéséhez. Zólyomi tartózkodása alatt másodszer megnősült, az alispán nővérét vette el. Úgy látszott már, hogy életének kalandos fejezete ezzel lezárult. De nem így történt. Életének további része is tele volt mozgalmas eseményekkel. Kenyéradóját, Balassa Jánost Habsburg-ellenes összeesküvés vádjával elfogták a pozsonyi országgyűlésen. Bornemissza az országgyűlés alkalmával ismerkedett meg *Július Salm* osztrák gróffal, aki Galgócon (ma Hlohovec) alkalmazta, mint a család predikátorát. Itteni működése alatt megkedvelte a várost, a paróchia jól jövedelmezett, s egy kis birtokot is tudott vásárolni, ami jó befektetés volt, mert üldöztetése idején ennek jövedelméből tartotta fenn magát, és férje halála után özvegye ide vonult vissza.

Bornemissza Péter 1572-ben a Galgóctól 18 km-re fekvő Semptéren (ma Sintava) költözött. Superintendenssé, azaz a lutheránusok püspökévé választották. Semptei predikátorsága alatt rendszeresen bejárta Nagyszombatra (Trnava) az ún. magyar templomba és ott prédikált. Ebben a városban élt *Telegdi Miklós* egyházi író, esztergomi érseki helynök, a protestantizmus és egyben Bornemissza Péter legádázabb ellensége. Erősen harcolt a reformáció ellen, e célból megvásárolta a bécsi jezsuiták nyomdáját és Nagyszombatban állíttatta fel. Éles harc alakult ki köztük. Telegdi, hogy sikeres riválisát elnémsa, orvgylkosságra bérelte fel a predikátor egyik német szolgáját. Miután ez nem sikerült, megszerezte a hozzájárulást, hogy kiátkozzák az egyházból, ami abban az időben súlyos büntetésnek számított. Közben családi tragédiák egész sora sújtotta.

Semptén végzett lelkesítő tevékenysége mellett még a Galgócon elkezdett könyvnyomtatást itt folytatta. Amíg nem volt nyomdája, *Huszár Pál* lelkészétársa és jóbarátja, a Nyitra folyó partján fekvő Komjátiban (Komjatice) vállalkozott a Postillák kinyomtatására. Az öt kötetben megjelent műben fejtette ki embertársairól és a világról alkotott nézetét. Ez a predikátor-gyűjtemény a magyar szépprózairás kezdetét jelenti. Találunk benne feljegyzéseket egykorú népszokásokról és a népköltészetről. Művében szenvedélyesen bírálja a főnemeseket és a főpapokat, s pártfogolja a szegény jobbágyokat: „Íme, hetedszaka a béres mennyit fárad egy kevés bérért, a kapás, arató, cséplő, kaszáló mint veritékzik tíz pénzért, a szolga, és a szolgáló mennyit tűr esztendő által egy kis öltözetért, az hadakozó mennyit szenved mezőben, várban, táborban és hadban négy, avagy hat, tíz forintért.” Ezekben az írásokban a való életet rajzolja meg, s nemcsak a poigárságnak, de a nemesi udvaroknak is kedvelt olvasmánya lett. A Postillák harmadik kötetében a gazdag ember és a szegény sáfár bibliai történetéhez a korabeli nemes embert ismerheti fel az olvasó: „Drága bor, búza árutatással, hamis vámmal, méltatlan sarcolással, kóborlással, álnok kereskedéssel szerzte vagyonát. Nagy göggel és felfuvalkodva járván, nem érti vala, hogy ő is meztelen született.”

Legnevezetesebb könyve az Ördögi kísértetek, postilláinak negyedik kötetéhez köve jelent meg. A „kísérteteken” itt kísértéseket kell érteni, azokat a lelkiismereti problémákat, amelyek tulajdonképpen természetes emberi vágyak, de amelyeket ő elítélt. Ezenkívül társadalombírálat is van a könyvben, a hatalmaskodó főurakról. Könyvében magát a Habsburg-házat sem kíméli, emiatt az udvar a könyv elkobzását és a szerző halálra ítéletét rendeli el. A Salm gróf elnökletével összehívott prediká-

torok nem mertek védelmére kelni. Elítélték az Ördögi kísérteteket, s Bornemisztát visszavonó írásra, bocsánatkérés közzétételére kötelezték. Ő azonban nem ijedt meg, szembeszállt velük, s a felszólításnak nem tett eleget. Ezért télnék idején családjával együtt elkergették Semptéről, megfosztották nemcsak superintendensi, hanem predikatori tiszttségétől is.

Bécsi tartózkodása alatt elfogták, vallatták és kínozták, de meggyőződéséből nem engedett. Protestáns pártfogói segítségével sikerült megszöknie bécsi börtönéből, s a Pozsonytól északra fekvő Detrekő (Plavecky Hrádok) talált menedéket, *Balassa Menyhárt* fiánál, Istvánnál. Erről a várról szól a Comoedia Balassi Menyhárt árulásáról című színmű, mely leírja, mint leselkednek Balassa és cinkosai az erdőben, hogyan ütnek rajta a vár alatt elhaladó bécsi és morva kereskedőkön. A zsákmányt a várba hurcolták, melyet a comoedia elmésen „Gyötrőkőnek” nevez. A rablólovagoknak ugyanezen epigonja, a kor ízlése szerint, pártolta az új eszmét s annak hirdetőjét, a hányatott életű Bornemisza Péter predikátort. Ellenfelei nem kísérelték meg, hogy a „rókalkból” kiüldözzék.

A Kis-Kárpátok nyúlványán, 419 m magasságban épült lovagvár későbbi történetének érdekes fejezete, amikor a vár részbirtokosa, *Bakics Péter* a holicsi várból ide szöktette részeges és bántalmazó férje elől Révaynét, a szépséges, fiatal, *Forgács Zsuzsannát*. Ő is biztonságban élt itt, akárcsak annak idején Bornemisza Péter. Ez az egész szöktetési história sok év múlva a pozsonyi Szt. Márton székesegyházban bohózatba illő záróakkorddal fejeződött be, amikor a férj „száz nemes tanújának eskü alatti vallomásával” szemben ötven-ötven nemes bizonyította Bakics és Forgács Zsuzsanna ártatlanságát.

Bornemisza munkái közt meg kell említeni a Négy könyvecske című katekizmusát és predikatori kézikönyvét is. Nevezetes kiadványa a *Balassa Istvánnak* ajánlott Enekeskönyv, melyben összegyűjtötte a magyar reformáció legjobb költeményeit. A zoltárokon kívül terjedelmes ószövetségi históriák, házasesnekek, egy haláltánc-ének és *Farkas András*nak a zsidó és a magyar nemzet közötti történeti párhuzamáról szóló kritikája is megtalálható benne.

Detrekővára ma már romokban hever és egyre pusztul. A vár alatti síkságon Detrekővár-alja (Plavecké Podhradie) község, távolabb pedig Rárbok (Rohožník) és Széleskút (Sološnica) községek találhatók. Bornemisza Péter a várban nem tartózkodott sokáig, hanem leköltözött Rárbok községbe, ott lakott és nyomdáját is itt helyezte üzembe. Ebben a faluban az emlékező hagyomány a predikátor nevét ma is emlegeti. Lakóházának helyét is ismerik, de az épület már nem létezik.

A hányatott életű Bornemisza Péter elég fiatalon, 49 éves korában halt meg. Rárbokról vitték Széleskútra, ahol a templom kriptájában temették el. Ez a Balassák kegyúri temploma volt, a vár urai is ide temetkeztek. Itt nyugszik Balassa Menyhárt, akinek szép vörösmárványból készült sírkövét fia, István csináltatta. Bornemisza Péter márványba vésett epitaphiumát később a templomból eltávolították, mint azt az 1634. évi visitatio canonica bizonyítja: „Epitathium praedicantis Bornemisza marmoris insissum a temlo latum”, azaz Bornemisza predikátor sírköve a templomból el lett távolítva.

Hogy hová? Ezt ma már nem lehet felkutatni!

Bornemissza emlékét márványtáblánál maradandóbban őrzik munkái!

Vörösmarty Géza

A széleskúti templom,
ahová Bornemissza Pétert eltemették

Erdély egyik legrégibb középiskolája

Nemrég ünnepelte négyszázadik születésnapját a jelenlegi nevén 3. számú Matematika—Fizika Liceumnak címzett kolozsvári iskola.

Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király 1579. július 17-én Vilhában írta alá az iskola alapító levelét. *Jakó Zsigmond* a *Korunk* egyik utóbbi számában átfogó tanulmányban, tiszteletét nem rejtő tárgyilagossággal idézte fel az alapításakor jezsuita, majd piarista főgimnázium négy évszázados történetét, amely elválaszthatatlan az erdélyi magyarság, de a román és német múlt művelődési eredményeitől is, sok tekintetben éppen példázata lehet az erdélyi toleranciának, nyelvek, felekezetek és etnikumok testvéri együttlétének és kölcsönös tiszteletének. Ez az iskola idők rendjén, protestáns társaival együtt, nemegyszer az európai szintet és mércét jelentette az oktatásban. Itt nevelkedett, a hagyomány szerint „a XVII. századi magyar művelődéstörténet nagy alakja, az egyetmalapító Pázmány Péter, a régi magyar prózai nyelv legnagyobb művésze” — *Jakó* professzor szavai —, és ugyancsak ő szólítja elő ezen a lustrán a történelem fényéből a hajdani jezsuita, majd piarista diákok sorában a hűség rostosított hőst, *Mikes Kelemt*, akinek a neve egy ideig az iskola homlokzatát ékesítette. *Cheorghhe Sincait* és *Petru Maiort*, az Erdélyi Iskola nevű mozgalom alapítóit, a román művelődés és hűség erdélyi apostolait, velük együtt pedig *Joseph Trausch* és *Karl Ludwig Czekelius* erdélyi német történészeket. „Ami a jubiláló kolozsvári iskola magvetésének mennyiségi mutatóit illeti, a múlt század végéig itt tanult fiatalok száma kb. 65 000-re becsülhető. Az azóta eltelt időben főként a szocialista tanügyi reform következtében, ez a szám bizonyára meghaladta már a 100 000-et is. Mindenképpen komoly figyelmet érdemel tehát a hazai oktatásügy történetében ennek az iskolának századokon át az erdélyi magyar társadalom körében végzett munkája.”

Tanári karában tudósok hosszú sorát idézhetnők fel, akik a matematika és fizika, a bölcsélet és bölcsészet, a pedagógia és történelemtudomány, a természettudományok és csillagászat területén nemcsak a korszerű eredmények oktatói, terjesztői voltak, hanem maguk is tevékeny résztvevők ezeknek az eredményeknek a kimunkálásában.

Minél gazdagabb egy iskola története, annál nehezebb egyetlen tanárt vagy hajdani diákot kiválasztani arra, hogy az Egészet példázza. *Puskás Lajos* az egyik legöregebb erdélyi középiskola legidősebb élő tanára. Magam már idős emberként ismerem meg fiatal léleknek. A történelem tanára, aki a fiatalok között érzi magát jól mindig. A latin nyelv tanára, a rómaiak irodalmának rajongója, aki folklórt gyűjt, magánszorgalomból, öreg fejjel is járja a moldvai csángó-magyar falvakat. Idős ember, aki nyugalmat csakugyan a munkában talál magának, levéltárat rendez Gyulafehérváron, vonatozik fáradhatatlanul. Fiatalkori balesete akadályozza, mégis táborozásokra jár, iskolán kívül is nevel, oktat, a fegyelem és öntudat példaképe.

Puskás Lajos Gyergyóalfaluban született 1901-ben. Apja, gazdasági iskolai tanár, korán meghal, *Lajos* alig hatéves akkor. Az özvegynek négy gyermekről kell gondoskodnia. Hazaköltözik a szüleihez Gyergyótölgyesre. *Puskás Lajos* itt jár elemibe, majd árvaház következik Kecskeméten, Debrecenben. Az első világháború idején a nagyzebeni magyar gimnázium diákja.

Kedves Lajos bácsi, miért választottad a tanári pályát? Édesapád példája nemcsak vonzhatott, de riaszthatott volna is, azt hiszem.

Az első világháború végén értem abba a korba, amikor az ember előtt felvetődik a kérdés: merre tovább? A nagy világgégés új állami elrendezést hozott, és bennünket új feladatok elé állított a történelem. Testileg-lelkileg alkalmas új nemzedék nevelése vált szükségessé ahhoz, hogy ifjúságunk ezeknek a feladatoknak megfelelhessen, népünk számára jövőt biztosíthasson. A pedagógus pálya elsőrendű jelentőségűvé nőtt.

Hangsúlyozni szeretném, hogy én ezt a pályát nem annyira kenyérkereseti lehetőségnek éreztem, mint egyféle szent elhivatottságnak. A katedrát nem valami taposómalomnak, hanem az embert emberré tevő nevelés magasztos műhelyének. Felfogásom az volt, hogy nem száraz tananyagot kell besulykolni a gyermeki koponyákba, hanem édes lelkelt, kemény akarattal formálni bennük, hogy állni tudják a hullámveréseket is. Olyan nemzedékek nevelése lebegett előttem, amelyek munkaszerezetükkel, fegyelmességükkel, takarékosságukkal, megfontoltságukkal, tagjainak egymás iránt érzett szolidaritásával, egészséges életmódjukkal, becsületességükkel a kisebbségi helyzetben is helyt tudnak állni. Erre a feladatra vállalkoztam.

Miként lett a hajdani szebeni diákból kolozsvári tanár?

Nagy kerülővel, persze. A húszas évek elején az erdélyi magyar fiatalok tömegesen vettek vándorbotot a kezükbe. Engem is vonzott a pesti egyetem. Három év után azonban úgy éreztem, hogy haza kell jönnöm, itt van nekem hivatásom. A bukaresti egyetemre iratkoztam be, ahol szívesen fogadtak, elismerték pesti tanulmányaimat. En voltam az első magyar hallgató a karon. Könyvből tanult román beszédemet hallva a kari titkár megkérdezte, hogy miféle nemzetiségű vagyok, talán bolgár? Egy év alatt letettem még hátralévő vizsgáimat — a latin vizsgákat, említettem, már Pesten letettem — s „cum laude” megszereztem a licentiátust történelemből. Ez 1924-ben volt. Mindjárt alkalmam is nyílt arra, hogy nemes szolgálatot vállaljak.

Ebben az évben létesült Székelyudvarhelyen a román nyelvű állami gimnázium, amely magához vonzotta az otthoni református kollégium és katolikus főgimnázium románul tudó tanárainak nagy részét. Így két nagyon régi magyar tanintézet további létezése kérdésessé vált. A református kollégium felhívásában, román nyelvet beszélő diplomás történelemtanárt keresett, s én rögtön jelentkeztem. Vállaltam a végzős osztályokban — negyedik, nyolcadik — minden román nyelven tanítandó tantárgyat, mindkét felekezeti iskolában.

Egy év múlva ugyanez a probléma merült fel a kolozsvári piarista gimnáziumban. Ezért kaptam ide áthelyezésemet. Ezt örömmel fogadtam, mert tudományos ambícióim is voltak. Erdély történetének a mélyébe akartam bepillantást nyerni. Rövid ideig levéltári munkát végeztem, *Kelemen Lajos* irányítása alatt, de aztán úgy döntöttem, hogy minden erőmet a tanításnak, az ifjúságnak szentelem.

Ennek az iskolának az élete nyitott volt a város társadalma előtt, mozgásba hozta a város közönségét is egy-egy iskolai ünnepély, esemény. Miként emlékezik erre Puskás Lajos, aki 1925-től 1972-ig, megszakításokkal, kihagyásokkal az ifjúság egyik népszerű nevelője volt?

Az évente megrendezett két-három iskolai műsoros ünnepség olyan látogatottságnak örvendett, hogy a díszterem kicsinek bizonyult, és az előadást többször meg kellett ismételni. Az előadásokon ötven-hatvan diák is szerepelt. Az ünnepélyekre való előkészületek közben a fiúk ügyességben, táncban, énekekben, zenében lényegesen előrehaladtak. Emlékezetes marad számomra az Iglói diákok előadása vagy a házi diákszerzők által írt *Liliom* című operett; zenéjét egy ma Svájcban élő orvos szerezte, a szöveggönyv írója idehaza egyetemi tanár lett. Eseményszámba mentek a városban is az év végén megrendezett sport- és tornabemutatók, melyekben az egész ifjúság részt vett, s persze eljöttek a szülők, érdeklődők igen nagy számban.

A két háború között iskolánkban szerkesztették a *Jóbarát* című ifjúsági lapot, amely kéthetente jelent meg, szerte az országban a tanulóifjúság kedves olvasmánya volt, és sok tehetséget indított útjára. A lapot *dr. Rózsa József* tanár szerkesztette, a munkatársak jórészt a tantestületből kerültek ki.

Mikes Kelemen gyakran emlegetjük, ha ennek a jeles iskolának nagy hírű diákjairól esik szó. Puskás Lajostól, a történet kutatójától joggal kérdezhetem: Mikesről és egyáltalán a hajdani diákokról milyen feljegyzéseket őriz az iskola levéltára?

Az iskoladráma a jezsuita nevelés egyik eszköze volt. Az 1599. évi *Ratio studio-rum* erről így ír: Az ifjakat csodálatosan felvidítja és lelkesíti, midőn a gyermekek igyekezetüknek, játékbeli ügyességüknek, emlékezetüknek némi bizonyítékát adhatják az iskolai színpadon. Egy ilyen iskolai színelőadáson találkoztunk a 12 éves kisdíák Mikessel. Levéltár őriz egy tizoldalas műsorfüzetet, mely arról tudósít, hogy a kolozsvári „katolikus akadémia” növendékei 1702. július 8-án theatrumot rendeznek *Bánffy György*, Erdély akkori guberutóra leányának a házassága alkalmából. Az előadásra az iskola akkori székhelyén, az óvári ferences kolostorban kerülhetett sor. A latin és magyar nyelvű műsorfüzet tartalmazza a színdarab „summáját”: „László királynak iffiukorában való halála után, minden rendek egyértelemmel Hunyadi Mátyást Magyar Ország Királyának választák, kinek kikérésére (mivel a Tseh Ország Királyánál, Pogiebrági Györgynél fogva tartatik vala) követség küldeték. Melyet a Csehek Királya vatsora felett megértvén, Mátyást magánál fenebb helyre ülteti, és Leányát házastársul néki adván, nagy tisztességgel Magyar Országba vissza-küldi”.

A műsorfüzet tartalmazza a szereplők nevét, rangját és osztályát. A szereplők között mindjárt harmadik helyen ez áll: Catherina Reqis Bohemiae filia, Clemens Mikes Praenobilis Siculus ez Tribus Sedibus, Parvista e Convictu Nobilium (Katalin,

Csehország királyának leánya: Mikes Kelemen, háromszéki székely nemes. A nemesi konviktus kisdíákja.) Tehát a szindarab egyetlen női szerepét a 12 éves (1690-ben született) Mikes Kelemen játszotta. Felvetődik a kérdés, hogy miért éppen ő, aki csak az évben került a kollégiumba, ahol annyi más főnemes és felsőbb osztályos ifjú jobban igényt tarthatott erre a szerepre. A válasz csak az lehet, hogy Mikes fiatal kora ellenére a legalkalmasabb volt a dagályos latin nyelvű szöveg megtanulására és élethű előadására. Éles eszű, jó felfogású, megnyerő egyéniségű, lányos arcvonású gyermek volt.

Egyébként ez a műsorfüzet fontos dokumentuma annak is, hogy ez az intézet szeretettel ölelte keblére a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz és nemzetiségekhez tartozó tanulni vágyó ifjakat. A cseh király szerepét a főnemes báró Haller Gábor, Mátyás szerepét Joannes Gassner szebeni szász ifjú, Henrik herceg szerepét Weiss József, eperjesi nemes ifjú, Vitéz János szerepét Malecsek Márton szlovák nemes ifjú játszotta. A követek és tanácsurak hosszú sorában ilyen neveket találunk: Thomas Puskás, Nobilis Siculus Gyergyoviensis, Josephus Geréb, Praenobilis Siculus ex, Tribus Sedibus, Nicolaus Kari, Nobilis Siculus Csikiensis, Paulus Rácz, Nobilis valachus, Joannes Rácz, Nobilis valachus, Ladislaus Gerőfi, Praenabilis Transylvanus, Michael Horváth, Civis Claudiopolitanus és így tovább, magyar és román nemesek, kolozsvári polgárok.

Puskás Lajos nyugdíjas tanár lakásába három ifjú robot be: az iskolából jönnek, ebédelni. A ház megtelik hangos jókedvvel. Mindhárom unoka, természetesen, a 3. számú, Magyar Tannyelvű Matematika—Fizika Liceum diákja. Lehet-e egy tanár számára ennél szebb folytatása a pályának?

Beke György

Széchy Mária és Eperjes

Széchy Máriát¹ (kinek három férje volt: *Bethlen István* zászlósúr, *Kun István* és végül *Wesselényi Ferenc*, a nádor) szoros szálak fűzték Eperjes városához. Így még az első házassága előtt (1627) a kelengyéjéhez úgyszólván minden csekélységet Eperjesről szereztek be, sőt még a szabót is innen hozatták.

Miután első férje, Bethlen István Ecsed várában elhunyt (1632), ércpokorsóját Eperjesen készítették, és innen szállították Ecsedre.

Weber János (1612—1684) Eperjes város bírása, ki egyszemélyben író, politikus, gyógyszerész („Felsőmagyarország gyógyszerésze” címet viselte) és keresett orvos. *Wesselényi Ferenc* (1605—1667) nádornak és nejeének tanácsadója, Széchy Máriának pedig orvosa is volt, és gyakran küldött neki Eperjesről gyógyszereket. Széchy Mária (aki csak anyanyelvén, magyarul beszélt tökéletesen) jól ismerte a különböző betegségek tüneteit, mintha maga is tanulta volna az orvostudományt. A gyógyszerekre főként azért volt szüksége, hogy a Murányban lakó udvari embereit, valamint betegeskedő férjét sikeresen gyógyíthassa. Orvosi-gyógyászati tudását nyilván az eperjesi *Weber János*nak köszönhetette. Az eperjesi levéltárban Széchy Máriának több (1653, 1655 és 1699-ben írt) magyar nyelvű levelét találjuk, amelyeket az említett *Weber János*hoz írt, s melyekben betegeskedése miatt panaszkodik és gyógyszereket kér tőle.

Mikor mostohafia, *Wesselényi Ádám* nősülés előtt állott, 1654-ben télvíz idején Eperjesre, az akkori Felső-Magyarország fontos kereskedelmi piacára utazott, hogy az esküvő előtti szükséges dolgokat beszerezze. Azt is tudjuk, hogy a vásárlásra *Czimmermann Ádám* boltjában került sor (3639,— forint és 74 pénz erejéig), kinek balkonos háza és üzlete a Carafa áldozatainak emlékére 1908-ban felállított emlékművel szemben volt. Jól látható ez a ház *Ignác Rózsának* Névben él csak című történelmi regényében: az eperjesi kollégiumot ábrázoló képen, balra a kollégium épületétől. *Czimmermann Ádám* ismert felvidéki posztókereskedő volt, kinél Széchy Márián kívül *I. Rákóczi György* neje, *Lorántffy Zsuzsanna* is vásárolt. Tudjuk ezt *Lorántffy*

¹ Széchy Mária (1610—1679), a „Murányi Vénusz”, alakja, kalandos élete, irodalmunk legjobbait is megihlette: *Gyöngyösi István*: Marssal társalkodó Murányi Vénusz (elbeszélő költemény, Kassa, 1664); *Kisfaludy Károly*: Széchy Mária vagy Murányi vár ostroma (dráma, 1817); *Arany János*: Murányi ostroma (elbeszélő költemény, 1847); *Petőfi Sándor*: Széchy Margit (elbeszélő költemény, 1847); *Tompai Mihály*: Széchy Margit (regény, 1847); *Móricz Zsigmond*: A murányi kaland (színjáték, 1931). (Szerk.)

Zsuzsannának Sáros várából férjéhez intézett, 1629. január 28-án kelt — szintén magyar nyelvű leveléből.

Érdeemes megemlíteni, hogy Czimmermann Ádámnak utóda a vértanú *Zimmermann Zsigmond*, akit 1687. március 5-én apósával, Keczer Andrással együtt végeztek ki Carafra pribékjei. Vásárolni a bátorlelkű *Zrínyi Ilona* (Thököly Imre neje) is ehhez a Zimmermann Zsigmondhoz járt abban az időben, amikor Munkács várát védelmezte. Zimmermann Zsigmond titkos összeköttetésben állt Zrínyi Ilonával — jobbadán ő ruházta a munkácsi őrséget, mégpedig önzetlenül, minden ellenszolgáltatás nélkül. Széchy Mária a nála fiatalabb Zrínyi Ilonát (1643—1703) személyesen ismerte és kedvelte, örült I. Rákóczi Ferencnek Zrínyi Ilonával történt eljegyzésének és egybekelésének.

Az özvegy nádorné a Wesselényi Ferenc által Eperjesen öntetett harangokat férje 1667-ben bekövetkezett halála után a murányi kápolna számára Eperjesről hazaszállíttatta.

Nem volna teljes ez a beszámoló, ha nem emlékeznénk meg két neves személyről, akik eperjesi származásúak és a Széchyek szolgálatában voltak.

Az egyik *Mihályko János*, az „Eperjesi Magyar Ecclesianak lelki Pásztora”, azaz az eperjesi evangélikus magyar lelkész volt, aki egy ideig Murány várában mint vezető lelkész működött. Széchy Mária megkövetelte, hogy udvarának papjai hazafias érzésű, tanult és erkölcsös életű emberek legyenek. Ilyen volt az eperjesi születésű Mihályko János is, aki többek között 1603-ban német nyelvből magyarra fordította *Zaderus Jakab*nak az életéről szóló művét (nyomtatták Bártfán Klósz Jakab nyomdájában).

Gyöngyösi István (1625—1704) volt a másik, aki Széchy Mária életére befolyást gyakorolt, kinek atyja *János*, református vallású, gazdag, eperjesi prókátor volt, s aki 1640 körül költözött Eperjesre, ahol mint jogtudós az eperjesi táblánál bonyolította ügyeit s itt kőházat is szerzett. Gyöngyösi István költő (első felesége *Baranyai Ilona*, kinek fivérét *Baranyai Ferenc* eperjesi prókátort Carafa vérbírósága halálra ítél és kivégeztetett) egy ideig Wesselényi nádor titkára volt. Széchy Máriát özvegysége idején védőszárnyai alá vette és hűséges híve volt az özvegy nádornénak, akinek bécsi rabsága (hová a Wesselényi-féle összeesküvés miatt jutott) idején is mellette maradt, s ha sokat nem is lendített bajain, biztatta, vigasztalta őt s intézte ügyeit úgy, ahogy tudta.

Gyöngyösi István 1664-ben írta a Márssal társalkodó Murányi Vénusz című költeményét. Ő nevezte el Széchy Máriát „Murányi Vénusznak”, s állította, hogy a „természet testét szép rendbe nevelte”.

A három nagyszony: Lonántffy Zsuzsanna, Zrínyi Ilona és Széchy Mária közül ez utóbbiról tudunk legkevesebbet, pedig ha elolvassuk *Acsády Ignác* Széchy Mária című könyvét, meggyőződhetünk arról, hogy mindazok a jó tulajdonságok, melyek Lorántffy Zsuzsannát és Zrínyi Ilonát olyan nagyra és tiszteletreméltóvá teszik, Széchy Máriát is jellemzik. Ezért szükséges, hogy újra, meg újra felelevenítsük emlékét.

Dr. Dobay Sándor

Mezőségi hímzés (Hornyák László rajza)

Leszczynski Szaniszló lengyel király és a magyarok

Nagy örömmel olvastam a Honismeret 1980/3. számában *Vörösmarty Géza* Aki megelőzte a korát című írását *Aleksander Leszczynskiről* (1805—1875), a több ízben Magyarországon is tartózkodott nagyszerű lengyel forradalmárról. Ehhez kapcsolódva szeretném felidézni a cikkben megemlített *gróf Stanislaw Leszczynski* (Leopoli, 1677. október 20. — Lunéville, 1766. február 23.) magyar vonatkozásokban gazdag életét.

A balti svéd hegemonia megtörésére *II. (Erős) Ágost* lengyel király és szász választófejedelem szövetségre lépett az orosz és a dán uralkodóval, és 1700-ban kirobantotta az északi háborút. Ez 1721-ig húzódott el, és vele időben teljesen egybeesett a Rákóczi-szabadságharc (1703—1711).

A francia—lengyel diplomáciai kapcsolatok kezdettől lehetővé tették, hogy 1701—1713 között a spanyol örökösödési háborúban a Habsburg-birodalom ellen küzdő Francia Királyság Lengyelországon keresztül juttassa el segítségét a magyar szabadságharc vezetéséhez. Sőt, jelentős lengyel segítségnyújtásra is sor került. E mögött azonban a *II. Ágost* uralmával mind határozottabban szembeforduló lengyel nemesi párt állt, amely a svéd—porosz szövetséggel kapcsolatteremtésre törekvő *II. Rákóczi Ferenc* mellett kötelezte el magát. Ez a lengyel csoportosulás 1704. február 15-én a Varsói Konföderációban egyesült, és *XII. Károly* svéd király aktív támogatásával július 12-én királlyá választotta *Stanislaw Leszczynski* odolanóvi sztarosztát és poznanai vajdát, akit 1705. október 4-én *I. Szaniszló* néven megkoronáztak. A háborús vereséget szenvedett *II. Ágost* az 1706. szeptember 24-i altranstádti békével, *I. Szaniszló* uralmát elismerve, kénytelen volt lemondani lengyel trónjáról.

I. Szaniszló jó kapcsolatot tartott fenn a magyar szabadságharc államával. Így közvetített annak érdekében, hogy *II. Rákóczi Ferenc* politikai szándékának megfelelően svéd—lengyel—magyar szövetség jöjjön létre. A Nagyságos Fejedelem ezért is igyekezett kitérni az oroszpartú lengyel nemesek ajánlata elől, hogy fogadja el ő a lengyel koronát. Ezért odázta el az ezzel kapcsolatos határozott állásfoglalást még a szabadságharc államának nemzetközi helyzete szempontjából fontos 1707. szeptember 14-i varsói szerződésben is, amelyet a svéd királlyal való együttműködési törekvéseinek kudarcra után *I. (Nagy) Péter* orosz cárral kötött. Sőt *Rákóczi* és *Szaniszló* ezt követően is élénk kapcsolatban állt. Ezen túlmenően a magyar szabadságharc vezérlő fejedelme a lengyel pártok közti megegyezést szorgalmazta, magyar—lengyel szövetségre törekedve.

Az északi háborúban a svéd hadsereg fölötti 1709. július 8-i póltawai orosz győzelem következményeként *I. Szaniszló* elvesztette trónját, s a visszatért *II. Ágost*tal szemben kiszorult Lengyelországból. Svédországban várta a további fejleményeket, míg a svéd király török földre menekült. 1713 februárjában ő is *XII. Károly* után utazott, hogy tanácskozzék vele. Rövid moldvai török internálás után szabadulva, 1714-ben lemondott *I. Szaniszló* az uralkodásról, és a svéd király fennhatósága alatt álló, *Zweibrücken* nevű kis pfalzi fejedelemségben telepedett le.

XII. Károly svéd király 1718-as halála után a *XV. Lajos* francia király nevében neki szóló meghívásra és kegydíjra tekintettel *I. Szaniszló* az elzászi Wissembourgba költözött át. A Rákóczi-szabadságharc bukását követően jelentős magyar-kuruc katonai emigráció is megjelent a Francia Királyságban. Közülük sokan a francia hadseregbe beállván, szintén Elzászban szolgáltak. Így 1722-től Haguenauban állomásozott *gróf Bercsényi László* (1689—1778) zömében magyarokból álló huszárezrede.

Leszczynski Szaniszló, odaérkezésének hírére, azonnal levéllel kereste meg Bercsényi Lászlót, és beajánlotta egyik honfitársát ezredébe. A két, önkéntes száműzetésbe kényszerült férfi között viharos gyorsasággal életre szóló igaz barátság fejlődött ki. Gyakran időztek egymásnál, erre tekintettel Bercsényi Haguenauban városi házat építtetett a királyi udvarát fenntartó Szaniszlónak. Ez az épület máig áll. 1725-ben Szaniszló a barátság jeleként első kamarásává nevezte ki Bercsényit. Így nem meglepő, hogy amikor az évben XV. Lajos francia király feleségül vette Szaniszló leányát, a strasbourgi menyegzőn *Leszczynska Mária* egyik házassági tanúja Bercsényi László volt. Miután XV. Lajos Chambord és Meudon kastélyát apósának adományozta, ott is gyakran időzött a lengyel királynál a magyar huszárezredes.

A cselekvés ideje mindkettőjük számára 1733-ban érkezett el, elhunyt II. Ágost lengyel király és szász választófejedelem. I. Szaniszló augusztus 26-án elhagyta Franciaországot, és szeptember 8-án Varsóba érkezett. A meghasonlott lengyel nemesség franciapárti csoportosulása 11-én, 1704-hez hasonlóan, ismét I. Szaniszlót választotta királlyá, és másnap másodszor is megkoronázták. Az oroszpártiak ennek ellenére október 5-én *III. Ágost*, az elhunyt uralkodó fiának trónraemelése mellett döntöttek. A megelőző diplomáciai események világossá tették, hogy a Habsburg-birodalom is *III. Ágostot* támogatja és háborúba sodródik az I. Szaniszló mögött álló Francia Királysággal. Bercsényi László ettől egy új magyar szabadságharc kirobbanását remélte. I. Szaniszló már július 25-én levélben figyelmeztette: „Félek, nehogy Ön valamilyen előjátékot csináljon azon vágyánál fogva, hogy a császár ellen háborúzzon.”

I. Szaniszló újlag képtelen volt trónját megtartani. A *III. Ágost* támogatására bevonult orosz csapatok a Szaniszló-pártiakat 1734. február 20-án szétverték és Dancába szorították vissza. A túlerő elől onnan is menekülni voltak kénytelenek, I. Szaniszlónak Königsbergben *I. Frigyes* porosz király nyújtott menedéket. Az október 18-i francia hadüzenet követően ettől függetlenül megkezdődött a lengyel örökösödési háború, Habsburg-ellenes francia hadműveletekkel a rajnai és az itáliai hadszíntéren. A francia hadsereg kötelékében kelt hadra *Ráttky György* és *Bercsényi László* zömében magyarokból álló huszárezrede, és az e háborúban átszökött magyarokból alakult meg *Esterházy Bálint József*. A hadműveletek 1735-ig folytak, helytállásáért 1734-ben Ráttky tábornoki, Bercsényi pedig brigadérosi kinevezést kapott.

Az 1735. október 30-i előzetes bécsi béke alapján, amely 1738. május 2-án véglegesen hatályba lépett, I. Szaniszló 1736. január 26-án újra kénytelen volt lemondani lengyel trónjáról. Királyi címe megtartásával azonban 1737. február 8-tól élete végéig Lotharingia és Bar fejedelemség, valamint Commercy hercegség uralkodója lett *III. (Lotharingiai) Ferenc (Mária Terézia hitvese, a későbbi I. Ferenc német—római császár)* e területekről való lemondása révén.

Fejedelmi udvarát Nancyban rendezte be, de gyakran tartózkodott Lunéville-ben, Bar-le-Duc-ben és Commercyben is. Új felségterületén alattvalói megszerették, és a *Jótevő Szaniszló* nevet adták neki. Valóban mérhetetlen sokat tett e terület gazdasági és kulturális fellendítéséért. 1750-ben például Nancyban Királyi Akadémiát hozott létre, amelynek többek között tagja volt *Montesquieu* és *Voltaire*, akiknek művei fennmaradtak Bercsényi László könyvtárában is. Leszczynski Szaniszló felvilágosult uralkodói nézeteit Az állampolgár szabad szavazati joga avagy megjegyzések a lengyelországi kormányzásról című, névtelenül megjelentetett francia nyelvű munkája tükrözi, amelyet 1760. február 4-én így ajánlott Bercsényinek: „I. Szaniszló, Lengyelország királya, Lotharingiai és Bar fejedelme készítette ezt a könyvet Lunéville-ben, és elkészítve átnyújtja Bercsényi marsallnak.”

Magyar kapcsolatait mindig elevenen ápolta. Bercsényi Lászlót, a franciaországi magyar katonai emigráció vezető egyéniségét XV. Lajos engedélyével 1738. április 21-én új udvartartása főlovászmesterévé, 1748. március 1-vel pedig Commercy hercegség kormányzójává tette. A „komámnak” nevezett Bercsényi több gyermekének a keresztapaságát is örömmel vállalta. A fennhatósága alatti területen állomásozott többi magyar tisztet is minden módon segítette.

89 éves korában a már végelgyengülésben szenvedő agg uralkodó karosszékeében elaludva kandallójába zuhant, és szörnyű tüzhalált szenvedett. Amikor Lunéville-ben a székesegyházban hamvait örök nyugalomra helyezték, az I. Szaniszló „birodalmát” öröklő XV. Lajos francia király mellett ott állt magyar és lengyel tisztársai körében Bercsényi László, Franciaország marsallja is.

Leszczynski Szaniszló és Bercsényi László levelezésének egy része máig fennmaradt, és ez a hagyományos magyar—lengyel barátság francia földön is megnyilvánuló egyik legszebb fejezetét tárja a késői utókor elé. Egyúttal világossá teszi, mennyire jól látták mindketten a magyar és a lengyel szabadság összekapcsolódásának szükségességét. Így Leszczynski Szaniszló hazája függetlenségéért küzdve a magyar ügyért is harcolt. Helyénvaló ezért, hogy e lengyel király emlékezetét a magyar közvélemény is megőrizze.

Dr. Zachar József

Batthyány Kázmér felségárulása

A szabadságharc leverése után a vezető polgári és katonai politikusok, a katonák és egyéb polgári személyek közül sokan emigrációba távoztak. A vezetőket, köztük *Batthyány Kázmért*, a Császári és Királyi Hadtörvényszék 1850. március 31-ig jelentkezésre, „saját védelmére” hívta föl. A jelentkezési kötelezettségnek *Batthyány Kázmér* sem tett eleget, ezért perét távollétében tárgyalták.

A vádemeléshez a Magyarországi és Erdélyi Császári és Királyi Hadseregparancsnokság rendőri szekciója szolgáltatott adatokat.

Ellenzékiségét, illetve a szabadságharcban való részvételét személyes indítékából, személyes sérelmeiből vezették le és nem az országgal, a néppel, s nemzettel együttérző politikus meggyőződéséből. *Kossuth*-hoz és *Szemere Bertalan*hoz hasonlóan az

egyéni gyűlöletet, bosszúvágyat állapították meg cselekedetei fő indítékául. Inkább hiúsággal, mint hazaszeretettel magyarázták pályafutását. A jó megjelenés, valamint a rossz szónoki képesség és nyelvtudás ellentmondásából a hiúságot hozzák ki győztesnek, és ezt tartják országgyűlési föllépései indokának. Úgy gondolták, hogy a szónok a széptevő pózában diszeleg minden meggyőződés nélkül.

Az osztrák kormánnyal szemben mutatott ellenállását, gyűlöletét házasságával is kapcsolatba hozták. *Szapári Antal* volt neje, *Keglevich Augusztá* grófnő csak úgy tudott férjétől elválni, hogy vallást cserélt, áttért a református egyházba. A házasságkötés érdekében ugyanezt tette *Batthyány* is, majd Berlinben házasságot kötöttek. *Batthyánnak* ezt a lépését az udvar nem fogadta el, innen származtatják tehát a gyűlöletét és egész politikai pályafutását.

Fölróható cselekedetei között említik, hogy az országgyűlés főrendi házának ellenzéki vezére volt, és semmilyen alkura nem volt hajlandó. Szemére vetik, hogy amikor 1848. június 6-án a főrendi házban a forradalmi esemény elől Innsbruckba menekült császárhoz küldendő követség tagjává választották, ezt visszautasította. Arra hivatkozott, hogy a baranyai főispáni megbízatásának köteles eleget tenni, annak határán ugyanis az ellenség dühöng.

Fölrótták baranyai és eszéki tevékenységét is, nevezetesen a nemzetörség szervezését, az eszéki vár megszállását, a Dunának az ellenségtől való megtisztítását, a Pestre küldött lőszer- és fegyverszállítmányt, amely utóbbi egy dunai gőzhajó rakományának felelt meg. Kifogásolták a Délvidék kormánybiztosaként folytatott működését, *Perczel Mór* hadjáratának támogatását, a szenttamási ütközetben való részvételét, fölhívásait a Délvidék népéhez.

Ingerülten tárták föl külügyminiszteri tevékenységét. Az összefoglaló eddig ismeretlen adatot is tartalmaz erre vonatkozóan. Ismerteti, hogy *Kossuth* már 1848 november közepén a „második minisztériumába” jelölte külügyminiszternek, de *Batthyány* ezt még nem fogadta el. A „harmadik minisztérium” megalakításakor (*Szemere Berta-*

lan kormány) a tárcát elfogadta és a köztársasági miniszterekkel együtt 1849. május 14-én a hűségesküt letette *Kossuth* kezébe. Külügyminiszteri tevékenységéből az országgyűlés által engedélyezett 50 ezer fő újonc sorozására vonatkozó ellenjegyzését; a fontosabb államokba: Angliába, Franciaországba, Poroszországba megbízottak küldését; a cári orosz hadsereg (itt orosz segédcsoportok) elleni keresztesháború meghirdetésében való részvételét kifogásolják. Gúnyosan írja le az összefoglaló emigrálását. E szerint elsőnek menekült a Dunán a törökökhöz, ahol kivételezett elbánást kapott.

Az ügyében hirtelenében összehordott rendőrségi adatok, illetőleg a felségárulás tényállásai miatt *Batthyányt* nem kell védelemben részesítenünk. Személyes ügyeire, mint indítékaira vonatkozó adatok neveltségesen naivak. *Batthyány Kázmér*nek társasági sikerek, népszerűség keresése és házassága miatt nem kellett volna életét, vagyónát, függetlenségét, kényelmét stb. veszélyeztetni. Tevékenységét mély meggyőződése irányította. Elég ennek bizonyítékául fölhozni közeleti tevékenységének fejlődését, a reformok pártolásával kezdődő mind erőteljesebb ellenzékiességét, egyre fokozottabb balratolódását, a szabadságharc eseményeiben való részvételét, annak véghezvitelére való törekvéseit az utolsó pillanatig. Elvhűségét — bár nem ez volt a számdéka — az összefoglaló is ékesen bizonyítja, amikor leírja az innsbrucki követség tagságának visszautasítását. Nem alkudni akart. Bizonyítja ezt a baranyai tevékenységére való hivatkozás. A konkrét tevékenységet, a harcot, az ügy végigvitelét vállalta. Ezzel magyarázhatjuk baranyai és eszéki határozottságát. A rendőrségi adatokkal ellentétben: elvhűsége miatt volt népszerű. Az emberek bíztak egyenes jellemében, becsületességében.

Ugyanakkor látni kell, hogy kifejezetten népszerűtlen intézkedései is voltak. Statáriumot, vagyonelkobzást rendelt el, hadisarcot vetett ki stb. Ezeknek a szabadságharc szempontjából való hasznosságát senki sem vitathatja. Egyéni hasznoszerzése pedig föl sem merülhet, hiszen saját költségén ágyúkat szerelt föl. Aradon, még az emigrálása előtti napokban, amikor átvette uradalmaiból származó utolsó jövedelmét, annak arany- és ezüstpénzből álló részét átadta a pénzügyminiszternek, akinek ércpénzre volt szüksége.

A császári katonai rendőrség becsmérli menekülése miatt. Gyávának tartják, amikor azt állítják, hogy elsőnek kelt át a Dunán. Állításuk nem ténytiszta, de egy sereg példát is fölhozhatunk halált megvető bátorságára. Az eszéki kirohanásokkal, a szenttamási ütközetben való katonai részvételekor tanúsított személyes bátorságával az országgyűlés és a korabeli sajtó is foglalkozott. A menekülés kérdéséről több forrás is szól. Senki sem róta föl ezt gyávaságnak; inkább az ellenforradalom előtti be nem hódolásnak tulajdonították.

Nem értett egyet *Kossuth* lemondásával, azt érvénytelennek tartotta. Nem értett egyet *Kossuth* menekülésével sem, ebben egy véleményen volt *Perczel Mórral*, *Mészárosossal*, *Dembinskivel*, *Bemmel*. *Kossuth* elmenetelét követően azonban a bomlást már nem lehetett megállítani, bár küzdött ellene. *Szemere Bertalan* miniszterelnökkel együtt 1849. augusztus 24-ig *Ó-Orsován* volt, innen mindennap futárt küldtek *Görgey*hez, tudatták vele, hogy még magyar földön vannak és a cári orosz hadsereggel történő alkudozásáról föltétlenül értesítést kérnek. *Görgey* azonban semmibe vette őket, ezért az országot kényszerűségből elhagyták.

A határátlépésről *Szemere Bertalant* idézzük: "...átment az itteni seregecske, 2200 ember. Én és *Batthyány* utolsóként hagytuk el a haza szent földjét." Ezek a szavak nem menekülésről, hanem szervezett lépséről tanúskodnak. Körültekintően kellett eljárniuk, hiszen a királyi korona is náluk (*Szemerénél*) volt, és azt tudtával ásták el.

Az orsói török parancsnoknak *Szemere Bertalannal* együtt még augusztus 22-én írtak egy levelet, amelyben jelezték, hogy a szultánnak 13 teljesen fölszerelt ágyút adnak ajándékba. Az ágyúkat át is küldték. Erre az eseményre céloz a katonai rendőrség, amikor azt állítja, hogy *Batthyányt* ajándékozása miatt barátságosabban kezelték mint másokat. Természetesen igaz, hogy a vezetőket több kedvezményben részesítették, mint a tömeget — a török kormánytól kapott fizetéseket is rang szerint állapították meg —, de ebben a kedvezményadásban igen nagy szerepet játszott a személyes vagyon, a személyes ajándék. Följegyezték, hogy *Batthyány* a török helyőrségek vezetőinek ajándékokat adott és ezért kapott kedvezményeket. A rendőrségi adatok azonban nem tartalmazták azt, hogy *Batthyány* a török kormánytól kapott fizetését, havi 3000 piasztért, teljes egészében átengedte az alacsonyabb rangú tiszteknek és katonáknak.

Jellemző, hogy az itt felsoroltakat a katonai rendőrség elegendőnek tartotta a hadbíróági eljárás lefolytatásához, illetőleg a vádemeléshez. Ilyen cézzal küldték meg az adatokat a pesti haditörvényszéknek. A haditörvényszék ítélete *Batthyány* indítékaival nem foglalkozik. Röviden összefoglalva felsorolja azokat a cselekményeket, amelyek a felségsértés büntetést kimerítik, kimondja az ítéletet, valamint a végrehajtás módját. A német nyelven készített ítéletet eddig még nem tették közzé, ezért magyarrá fordított teljes szövegét a nyilvánosság elé hozzuk:

Í t é l e t

A cs.k. 3. Hadseregparancsnokság által a mai napon egybegyűlt főlelkűdött haditörvényszék a törvényesen felségsértéssel vádolt, 1850. január 1-én megidézett és meg nem jelent Kázmér, Batthyány grófja szótöbbséggel elítélte.

Kázmér, Batthyány grófja Pozsonyban született, 42 éves, református, nő, egy gyermek apja, több birtok tulajdonosa, a baranyai vármegye főispánja és főrendi házi tag, az 1848. október 3-i manifestum megjelenése után, amellyel a magyar országgyűlés felszólított, a magát honvédelmi bizottmálynak nevező ideiglenes kormánytól fegyveres ellenállás szervezésére vonatkozó parancsokat vett át és azokat lelkes tevékenységgel hajtotta végre. Eszékk erősségét annak parancsnoka, Jovich báró egyetértésével a magyar főlelkők hatalmába adta, azokat élelmezte és védelmi állapotba helyezte és tevékeny részt vett a helyőrség kitérőseiben és csatáiban Szarvasnál és Csoppinnál. Továbbá Eszékk átadása után, amelyet a kapituláció előtt titkon elhagyott, mint az alsó Dunatáj teljeshatalmú országos biztos a kapituláció előtt titkon elhagyott, mint az alsó Dunatáj teljeshatalmú országos biztos a teljeshatalmú országos biztos energiával véghezvitte az újoncok sorozását, mobilizálta a nemzeti gardákat, a hatóságokat forradalmi szellemben szervezte újjá, Szegeden és Szabadkán vértörvényéseket állítottat föl, megkísérelte fanatikus proklamációkkal a népet a magyar forradalom iránt lelkesíteni és a végső ellenállásra buzdítani, részt vett Perczel Móricz szenttamási és pétervárad hadjárataiban, és Zombor és Hódcsanak közlegekre nevezetes hadisarcot vetett ki.

A törvénytelen országgyűlés által 1849. április 14-én kimondott függetlenségi nyilatkozat és dinasztia-trónfosztás után a Kossuth Lajos kormányzó által megalakított forradalmi republikánus—demokratikus minisztériumba mint külügyminiszter lépett be, és egyben ideiglenesen átvette a kereskedelmi minisztérium vezetését, május 8-án Kossuth parancsát 50 000 újonc állítására aláírta, június 14-én, ill. 27-én aláírta az orosz intervenció elleni protestálást és a felhívást a szövetséges osztrák—orosz haderő elleni keresztres hadjáratra és még a két utolsó, 1849. július 21-én és 28-án a törvénytelen országgyűlés által Szegeden megtartott ülésen is védelmezte a minisztérium politikáját.

Ez által a felségsértés bűnébe esett, ezen büntetést az említett tényállás és törvényes bizonyítékok alapján eljárás alá lett vonva és miután az 1850. március 31-ével lejárt litátiós határidőre való tekintet nélkül saját védelmére nem jelent meg, így Kázmér, Batthyány grófját az 5. K.a. szerint, kapcsolatban a Th.g.G.o. 48. §-val és a cs.k. Hadseregparancsnokság 1849. július 1-i proklamációjával távollétében halálra kell ítélni, vagyónát a forradalom által okozott kár pótlására be kell vonni és távolléte miatt nevét a bitón el kell helyezni.

Pesth, 1850. szeptember 25-én.

Smayalski őrnagy,
mint elnök

Kraften
kapitány, qua. Törzsauditor

A törvény előírásai szerint végrehajtandó.

Pesth, 1851. szeptember 13.

Biegel — aláírás

Ez az ítélet a mai napon kihirdettetett és a szolgálati szabályzatnak megfelelően végrehajtatott.

Pesth, 1851. szeptember 22.

aláírás

A történelem hosszú távon igazságot szolgáltat. Ma már bizonyítani sem kell, hogy Batthyány „bűnlajstroma”, bár a felségárulás tényállását kimerítette, hazaszereztét, hazája iránti hűségét és cselekvési készségét tanúsítja.

Batthyány Kázmér tevékenységét az utókor, bár az a fentiekből kézenfekvő lenne, mégsem ítéli meg ilyen egyértelműen. Vannak, akik tevékenységét jelentéktelennek tartják. Ez a nézet talán a rendőrségi összefoglaló anyagra vezethető vissza, de ez következik az ítéletben rögzített tényállásból is, ahol mint láttuk, nem az országos méretekben gondolkodó politikus tevékenységét értékelték. Ez a jelentéktelenné tétel minden bizonnyal szándékosan történt és kétféle célja lehetett: megkönnyíthette volna az esetleges rehabilitálását, illetőleg tevékenységének még az emlékeitől is megakarták fosztani. Valószínűbbnek ezt az utóbbit látjuk és eredménye nem is jelentéktelen.

Sokan békepartí tevékenységet vélnek pályafutásában fölfedezni, olyan mágnásét, aki Kossuth tevékenységét gátolta volna. Ezt a véleményt egy az előzőekben vázolt tartalommal készített visszaemlékezésre alapítják és figyelmen kívül hagyják reformkori, szabadságharc alatti működését.

Szerepének megítélését gátolja, hogy a mágnások közül az egyetlen, aki a szabadságharcból teljes egészében kivette a részét. Érthetetlenül fogadták ezt a hatalom legmagasabb csúcsain, de sajnos ezzel a problémával még szocialista történetírásunk sem birkózott meg. A helyes közvélemény kialakítását nehezíti, hogy átfogó, tevékenységének minden mozzanatára kiterjedő munka Batthyány Kázmér személyével még nem foglalkozott.

Dokumentum és irodalomjegyzék

Hadtörténeli Levéltár, Budapest. Batthyány Kázmér felségárulási pere. 1851. Német nyelvről magyarra Szalay Attila fordította. — Országos Levéltár, Budapest, R szekció (R5) Batthyány Kázmér iratai. Peroni Angeló őrnagy levele BK-hoz. — **Aldor Imre:** Vázlatok a magyar emigráció életéből. Pest, 1870. — **Füzes Miklós:** Kossuth külügyminisztere: gróf Batthyány Kázmér (1807. június 4.—1854. július 12.) Baranyai Művelődés, 1978/1. — **Horváth Mihály:** Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. Nyomatott Puky Mórnál. — **Horváth Zoltán:** Telegki László 1810—1861. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. — **Spira György:** A magyar forradalom 1848—49-ben. — **Szemere Bertalan:** Naplóm I. Pest, 1869. — **Kiadja Ráth Mór.** — **Szeremei Samu:** Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. II. kötet. Pest, 1868. Emich Gusztáv tul. — **Tóth Lőrinc:** Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai. Budapesti Szemle. 74/1893. — Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV.

Dr. Füzes Miklós

Debrecenbe kéne menni

Makón, az elsőként felszabadult magyar városban, a felszabadulás utáni napon 1944. szeptember 27-én, demokratikus érzésű emberek egy csoportja a város életének irányítására 5 tagú intéző bizottságot alakított. Ennek javaslatára a szovjet katonai városparancsnok **dr. Könyves Kolonics Józsefet**, a közismerten baloldali magatartású ügyvédet nevezte ki a bizottság elnökévé, mint polgári városparancsnokot. A polgári városparancsnokság teljes odaadással végezte a városigazgatási teendőket egy-két nap kivételével, amikor a város egyrészen megújuló fegyveres harcok miatt ez nem volt lehetséges. Szeptember 30-án több vezető tisztviselő és városi alkalmazott jelentkezett munkára a városházán, olyanok, akik tudomásul vették az új helyzetet és szívesen vállalták munkát a polgári városparancsnokság irányításával.

A megváltozott körülmények miatt leszűkült az intézkedések köre, főleg a lakosság biztonságára és anyagi ellátására (liszt, kenyér, só, tüzelő stb.) kellett törekedniük. Nagyon nehéz időszak volt ez a néhány hét, de a Kommunista Párt megalakulása után már sikerült rendszeresebbé tenni a munkát, mert a hivatali ügyosztályok vezetésében részt vettek a párt megbízottai is. Lényegesen javult a helyzet, amikor a Kommunista Párt Szegeden megalakult Területi Bizottsága és Központi Bizottsága már adott néhány javaslatot a párt szervezésére és a közigazgatás irányítására. Mégis hiányzott a felelős, kormányzati irányítás és ezért nagy megkönnyebbülést jelentett, amikor a politikai helyzet lehetővé tette, hogy a már felszabadult országrészen megalakuljon az új, Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely demokratikus törvényekkel és rendeletekkel kívánta megvalósítani az ország rendjét, a közigazgatást és főleg a termelést. Nagy reményekkel vártuk tehát a fejleményeket.

1944. december 16-án megérkezett Makóra **dr. Erdei Ferenc**, aki az Ideiglenes Nemzetgyűlés előkészítő bizottságának küldöttként tárgyalt a Makón működő pártokkal, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben Makó városát képviselők megválasztásáról. Hosszadalmas viták után a javasolt személyeket a pártközi értekezleten történt megállapodásnak megfelelően a város ideiglenes képviselő testülete közfelkiáltással megválasztotta, és megbízta őket, hogy a Debrecenbe összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlésben, Makó lakosságát legjobb tudásuknak megfelelően képviseljék.

A megválasztott képviselő pártok szerint való megosztása a következő volt: A kommunista párt részéről **Dragon János**, **dr. Könyves Kolonics József**, **Szűcs Pál**, **Szabó János**, **Kiss Imre**. A nemzeti parasztpárt részéről: **dr. Erdei Ferenc**, **id. Erdei Ferenc**, **dr. Nagy Zoltán**. A szociáldemokrata párt részéről: **Kiss Ernő**, **Zombori Lajos**. A Kossuth-párt részéről: **Biró Sándor** és **Galamb Ferenc**. A megválasztott képviselők örömmel fogadták a megbízást és érthető izgalommal készültek Debrecenbe. Az utat-

zás december 20-ára volt kitűzve, a kora reggeli órákban, a szovjet hadsereg gépkocsijaival, mivel egyéb biztonságos közlekedési eszköz akkor még nem állt rendelkezésre.

Kemény fagy, hideg, csípős szél serkentette szapora lépésekre 20-án reggel 5—6 óra között a makói városháza előtti találkozóra siető képviselőket. Azt találgattuk, hogy vajon milyen gépköcsi jön értünk és hogy milyen kalandok várnak ránk, amíg Debrecenbe érünk. Nem sok idő volt a találgatásra, mert a megadott időre megérkezett egy szovjet katonai tehergépköcsi, melynek fülkéjéből kiugrott egy fiatal szovjet katona, köszöntött bennünket — persze oroszul —, és azt kérdezte, hogy mi vagyunk-e a delegáció, amelyet Debrecenbe kell szállítani. Mikor igennel válaszoltunk, odalépett a kocsihoz és annak hátsó részét lenyitva, barátságosan felsegített bennünket a kocsi belsejébe, ahol bizony még sötét félhomály volt a sátortető alatt, és így egymást segítve tapogattuk ki a havas deszkapadokon az ülőhelyeket.

Ekkor láttuk, hogy utazásunk nem lesz kimondottan kényelmes, mert ez a gépköcsi 24 órával előbb még a lőszerutánpótlást vitte a harcoló alakulatok részére, és igazán nem tehettek róla, hogy nem varázsolhatták át meleg, párnás kocsivá, az új élet kialakítására készülő magyar képviselők számára. Szerencsére akkor még nem voltunk túlzottan igényesek és örültünk, hogy egyáltalán módunkban áll elutazni Debrecenbe, képviselő-jogaink gyakorlására.

Amikor elindult velünk a gépköcsi Hódmezővásárhely felé, és a hideg szél besűvített a sátorponyva résein, ki-ki — osztályhelyzetéből adódóan — szorosabbra fogta magán a téli bundát, vagy a kopottas átmeneti kabátot. De minél tovább haladtunk, annál jobban lehűltünk és szorosan egymás mellé húzódtunk. Így aztán a különböző pártállású és gondolkodású képviselők olyan szoros és békés egységben forrtak össze, amilyen a későbbi időkben a jogok és kötelességek gyakorlásában, a közösségi ügyek intézésében sosem fordult elő.

Vásárhelyen csatlakoztak hozzánk az ottani képviselők, de akkorra már annyira átfáztunk, hogy egy kis pihenőt kellett tartani. A vásárhelyi elvtársak gyors segítséget nyújtottak számunkra: percekben belül forró teával és jó kis szilvóriummal kínáltak bennünket, amelyek elfogyasztása után újból jó hangulatunk támadt, és készek voltunk a továbbindulásra. Különösen emelkedett a hangulat, amikor *Vad János* elvtárs — aki a legjelesebben segédkezett — egy-egy jó meleg kötöttmellényt adott annak, aki gyengébben volt öltözve, és néhány darab meleg takarót is feldobott a kocsira. A felfrissült makói és vásárhelyi delegáció tagjai most már készek voltak bármilyen akadály, vagy nehézség legyőzésére.

Alig félóra alatt beérkeztünk Szegedre, ahol találkoztunk és megismerkedtünk a szegedi képviselőkkel, bár egy részükkel már régóta baráti, elvtársi kapcsolatban voltunk, pártállásunknak megfelelően. A megbeszélés során az Ideiglenes Nemzetgyűlés szervező bizottsága tájékoztatót adott az utazással kapcsolatos feladatokról, mely szerint a Szeged—Kiskunfélegyháza—Szolnok útvonalon kell eljutni Debrecenbe, mert a képviselőket szállító szovjet katonai gépkocsik a kijelölt útvonalon külön engedéllyel szabadon közlekedhetnek. A szervező bizottság javasolta, hogy a gépkocsikon utazó képviselők közül válasszunk egy-egy kocsi parancsnokot, aki felelős lesz az utazás zavartalan lebonyolításáért. A szegedi képviselők hamar megválasztották a kocsi parancsnokot, de a makói és vásárhelyi képviselők csoportja nem tudott gyorsan határozni, mert a makóiak vásárhelyi, a vásárhelyiek pedig makói küldöttet akartak — csupa udvariasságból — megválasztani. Örömmel fogadtuk a szervező bizottság javaslatát, hogy válasszuk meg a már mindenki által Balogh páterként ismert szegedi *dr. Balogh Istvánt*, így nekünk lett a legnagyobb tekintélyű kocsi parancsnokunk. Néhány markos fiatal képviselő előzékenyen felsegítette a kocsira az újdonsült kocsi parancsnokot, aki a kocsi közepére tett karosszékben helyezkedett el. Majd mindnyájan felszálltunk és elhelyezkedtünk a már megszokott helyünkön, jól betakarunk a lábainkat a Vásárhelyen kapott takarókkal, hogy most már Debrecenig kellemesen utazzunk. Iván, a kocsi kísérő szovjet katona felesukta a kocsi hátsó ajtaját, és eligazította a sátorponyvát, s kitűnő hangulatban fogadtuk a kocsi parancsnok határozott utasítását, hogy Isten nevében, indulás Debrecenbe! Az idő jó volt, hideg, de tiszta, ködmentes. Ezért nem csodálkoztunk, hogy a gépkocsivezető ugyancsak rákapcsolt és gyors iramban haladtunk a Budapest felé vezető országúton. A kocsi belsejében továbbra is kocsi parancsnokunk vitte a szót, s úgy gondoltuk, nem lesz unalmas az utazásunk. Ez az érzésünk azonban elég hamar megváltozott, mert rövid élelődés után igencsak elment a kedvünk a humorizálástól. Ugyanis a gépköcsi futása mind bizonytalanabbá vált, és éppen Szeged-felsőközponton (ma Balástya) haladtunk át,

amikor egy szembejövő tehergépkocsinak az oldalát súroltuk, majd a másik pillanatban az út jobb oldalán lévő platánfa ágai támasztották meg kocsink sátor tetőjét. És így ment vagy 5 km-es hosszú úton, cikk-cakk vonalban vágódott a gépkocsi hol a jobb, hol a bal oldalra. A kocsiban ülő képviselők kicsit megszeppenve kapaszkodtak egymásba, vagy a kocsi oldalába, és szorongással várták, melyik pillanatban következhet be a szerencsétlenség. Legnehezebb helyzetben a kocsi parancsnokunk volt, stabilnak látszó karosszéke ugyanis nem lett a kocsihoz erősítve, ezért ott csúszkált köztünk, hol az egyik, hol a másik oldalhoz vágódva, s nem éppen szerzetesi hangon követelte, hogy álljunk meg. A gépkocsi azonban futott tovább, míg aztán Kistelek előtt néhány kilométerrel néhány vargabetű és bakugrás után megállt az út közepén. A sátorponyva nyílásában megjelent a kocsikísérő szovjet katona feje és bánatosan közölte, hogy a gépkocsivezető nagyon beteg, ezért nem mehetünk tovább.

A kocsi parancsnok izgatottan követelte az ajtó lenyitását, és amikor az megtörtént, meglepően gyorsan leszállt a kocsiról és kijelentette, hogy ő erre a kocsira nem ül fel mégegyszer és kérte, hogy az üzőalkalmatosságát is vegyük le a kocsiról. Kijelentette, hogy lemond a kocsi parancsnokságról, és nem jön velünk tovább. Közben a szegedi képviselőket szállító gépkocsi utolért bennünket és megálltak az út szélén. Nagyon együttérzők és segítőkészek voltak a szegediek, de mivel nem tudtak segíteni rajtunk, Balogh István kérésére rövid tanácskozás után helyet csináltak a kocsijukon, ahová a páter megfelelő segédlettel fel is szállt és most már derűs, mosolygó arccal intett búcsút az elinduló gépkocsiról. A kocsi parancsnokságot pedig a jóistenre bízta, hogy elhagyott képviselőtársait Debrecenbe vezérelje.

A szegedi képviselők kocsija továbbment célja felé, a mi csoportunk pedig elég tanácstalanul otmaradt az út szélén, s világnézetének megfelelően várta Isten segítségét, vagy éppen megfoghatóbb segítség után nézett. Gépkocsink ott állt mozdulatlanul, nyitott ajtóval és a széltől lengő sátorszárnyakkal, mellette a tétován topogó kocsikísérő fiatal szovjet katonával, aki a páter által elhagyott helyen szépen lefeketette a beteg gépkocsivezetőt, s aki köpenyével betakarva mély álomba merülve várta gyógyulását. Az idő rohant, több mint 200 km-re voltunk Debrecenből és a korán beköszöntő téli este nem sok jóval kecsegtetett. Ezért vegyes érzelmekkel fogadtuk azt a kedves, mindenki által ismert népdalt, amit egyik képviselőtársunk nagy hangerővel, kajánul dalolni kezdett, hogy „Debrecenbe kéné menni...”

Ebben a vígasztalan helyzetben közöltem képviselőtársaimmal, hogy ha megbíznak bennem és a kocsikísérő szovjet katona hozzájárul, elvezetem a gépkocsit, hiszen érvényes vezetői jogosítványom van és megfelelő gyakorlattal is rendelkezem. Képviselőtársaim vállalták a felelősséget, a kocsikísérő katona azonban elég sokáig fontolgatta a dolgot, de végülis — nem éppen örvendezve — ő is beleegyezett. Nagy örömmel fogadtuk határozatát, s hálája jeléül, mindenki egyszerre kínálta a katona számára legértékesebb ajándékkal: cigarettával, és jó magyar szűzdóhánnyal.

Ezek után felszálltam a vezetőfülkébe és a szokásos próbákkal ismerkedtem a motor kapcsolási rendszerével, a kuplung és a fékpedál működésével. Minden rendben volt, csupán a kuplungot akadályozta az alatta lévő jókora üveg, amiről nyilvánvalóvá vált a kocsivezető kollegám különös betegsége. Kezemben volt a bajt okozó eszköz, rajta a jól ismert címke a felirattal: Kecskeméti Barackpálinka. Láttam, hogy beteg kollegám nem vált le hamarosan a vezetésben, ezért elindítottam a gépkocsit és lassan áthaladtunk Kisteleken. Menet közben elég hamar megszoktam az ismeretlen gépkocsi vezetését és biztonságosan haladtunk Kiskunfélegyháza felé. Iván, aki az indulást elég gondterhelten figyelte, kis idő múlva megnyugodva mondta, hogy „karasó tovaris”. Kiskunfélegyházán áthaladva Szolnokig, alig találkoztunk néhány járművel. Az út elég tűrhető volt, ezért fokozhattam a sebességet, hogy még sötétedés előtt Debrecenbe érjünk.

Menet közben teljes figyelmemet a vezetésre fordítottam, hiszen éreztem, hogy a rendkívüli helyzet miatt 25 ember élete vagy testi épsége foroghat kockán. Nem is történt semmi baj és déli harangszóra befutottunk Szolnokra. Végighaladva a Fő utcán, megérkeztünk a felrobbantott Tisza-híd mellett megépített ponton hidhoz vezető útkereszteződéshez, ahol újabb áthatolhatatlan akadály lépett elénk, egy aprótermetű, pufajkába öltözött, forgalomirányító szovjet katonalány, aki sárga zászlájával megállást jelzett. Amikor mellé érkezve a kocsit megállítottam és barátságosan köszöntöttem, ő rámnézett, és nem volt nehéz megállapítani, hogy nem hasonlítok túlságosan szovjet katonai gépkocsivezetőre. Amikor kérdéseire nagyon gyenge orosz tudásommal akartam megmagyarázni a helyzetet, nem hagyott beszélni, mérgesen magyarázott valamit, amiből én egy szót sem értettem. Így hát megadtam magam és átvette

a szót Iván, aki pergő orosz szóval magyarázta, hogy milyen fontos feladatot teljesítünk és kérte, engedje továbbhaladni a gépkocsit, mert a delegációt Debrecenbe kell szállítani. Iván tökéletes orosz nyelven előadott kiselőadása is **sikertelen maradt, mert** a mérges katonalány megparancsolta, hogy álljunk félre az útból, ő pedig értesíti a helyőrséget, majd azok intézik tovább sorsunkat.

Szerencsénkre Debrecen felől egy nagy páncélos-alakulat kelt át a Tiszán, a part-ra felkapaszzkodó T-34-es tankok irányítása elterelte rólunk a katonalány figyelmét. En pedig jó nagy kanyarral lehajtottam a Tisza-partra, közvetlen a víz mellé, ahol kívül estünk a látókörén. A továbbutazásra csak az az **egy lehetőség mutatkozott**, ha a már több mint 2 órája alvó gépkocsivezető felébred, és annyira rendbejön, hogy el tudja vezetni a gépkocsit. Iván is érezhette, hogy ez az egyetlen járható út, mert erélyesen ébresztgette a gépkocsivezetőt, aki végülis magához tért és csodálkozó szemekkel nézett körül. De hamar felébredt benne a kötelességtudat, nagy buzgalommal igyekezett jóvátenni az elkövetett vétséget. Leszállt a kocsiról és az Iván által oda-készített vödörben lévő jéghideg Tisza-vízbe néhányszor belenyomta kába fejét, majd derékig jól megmosakodott. Miután rendbe szedte magát, odajött hozzám, erős kézzsoritással megköszönte segítségemet, majd az egy csoportban álló, kissé türelmetlen képviselők előtt kihúzta magát, bocsánatot kért, és katonásan jelentette, hogy a kocsis indulásra készen áll.

Nagy örömmel fogadtuk a jelentést és percek alatt felszálltunk a gépkocsira, amely lassan elindult visszafelé és ügyesen felkapaszzkodott a Tisza-partra, majd újból a főútvonalra jutottunk és haladtunk a ponton-híd felé. Most azután még a szerencse is mellénk szegődött, mert a katonai alakulatok átkelésében egy kis szünet volt, ismerős forgalomirányítónk pedig nagy komolyan szabad utat jelzett kis zászlajával, így megállás nélkül rámegettünk a keskeny hajóhídra.

Kocsivezetőnk teljesen rendbe jött és egyenletesen haladtunk az úton. A szembe jövő forgalom miatt nem lehetett nagyobb sebességgel hajtani, ezért jól ránkestelegett már, amikor beérkeztünk Debrecenbe és kocsink megállott a híres Arany Bika szálló előtt. Ahogy leszálltunk a kocsiról, jól szervezett rendezőség fogadott bennünket és rövid tanácskozás után elvittek szálláshelyünkre, a Nagyerdőben lévő szanatóriumba, ahol meleg, barátságos hangulatú vendégszobák vártak ránk.

Másnap reggel korán keltünk, bementünk az Arany Bika szállóba, ahol hamar elintézték az igazolásokat, és megkaptuk az ideiglenes nemzetgyűlési képviselői tagságunkat igazoló mandátumot. Délután 2 órakor bevonultunk a református kollégium történelmi nevezetességű oratóriumába, ahol az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakult, megválasztotta tisztikarát, és a pártok jelöltjeiből a kormány tagjait.

A nemzetgyűlés második napján a pártok szónokai nagy beszédekben ismertették programjukat, amelyek részleteiben elég eltérőek, és ellentmondásosak voltak, de a fő kérdésben meg volt az egyetértés: a demokratikus erők összefogásával áldozatos, kemény munkával felépíteni a független, szabad és demokratikus Magyarországot. A nemzetgyűlés tanácskozása felejthetetlen élményt jelentett az összes résztvevőnek. Az ott hallott és elfogadott szempontokat és határozatokat magunkévá téve hazatértünk lakóhelyeinkre, és most már a központi kormány irányításával, őszinte lelkesedéssel és áldozatkészséggel munkálkodtunk a helyi feladatok eredményes megvalósításáért.

Kiss Imre

Ahogyan én láttam!

A Gyöngyösbokréta mozgalom születéséről

Napjainkban sokat hallunk, olvasunk a Galga menti népművészetről; a Galga menti Népművészeti Találkozókról, a számlóki lakodalmasról, a világhírűvé vált galgamácsai népi együttesről. Akik ismerik a térképet, tudják, hogy a Galga nem áll meg Turánál, hanem tovább folyik és még egy község van mellette: Boldog. Évszázadokon át Pest megye első községe volt — ha északkelet felől nézzük. Itt találkozott Pest, Heves és Szolnok megye. Gazdaságilag, de főleg néprajzilag, szorosan kapcsolódott a Galga menti községekhez. A területrendezés során azonban Heves megye utolsó községe lett, ha ugyanabból az irányból nézzük.

A hagyomány szerint a község közvetlenül Hatvan mellett volt. A török elől menekültek az akkor sűrű nádassal és mocsárral körülzárt mai területre. Ez a körülzárt-ság az 1920-as évekig megmaradt. Ez őrizte meg a népviseletét, a népszokásait, de elmaradottságát is. Az 1920-as évek gazdasági válsága idején mintegy 500 család élt a faluban. Ennek több mint a fele föld nélküli kubikos, summás és aratómunkás. Sok volt a törpebirtokos, a nagygazda pedig kevés.

A gabona ára egyre esik. 8 pengő egy mázsa búza, 5 pengő egy pár választási malac. Aki termelt, nem tudta eladni még ilyen áron sem, mert nem volt, aki megvegye. És a másik tábor? A nincstelenek? Ezt írja *Bruckner Jenő* (az akkori főjegyző) a falu krónikájában: „Pang az ipar, a kereskedelem, a földművelés és ez az oka olyan rendkívüli munkanélküliségnek, hogy a mezőgazdasági és kubikos munkások éveken át egy fillért sem keresnek.” Írja továbbá: „Igen nyomasztó a hangulat, mert még kilátás sincs munkaalkalomra.” Világosan látta a parasztság nyomorát, mégis elindította a népművészet megmentéséért folytatott munkát. Sem ő, sem más, aki ebben az időben ezen a téren dolgozott, nem ringatták magukat „gyöngyösbokrétás” hangulatban, nem akarták elhithetni sem itthon, sem külföldön, hogy csupa csillogás a magyar paraszt élete. Nem akartak nacionalizmust, sovinizmust, irredentizmust táplálni! Csúpan egyet akartak: megmenteni a pusztuló népművészetet és a népi hagyományokat. Kenyeret adni az éhező népnek ezen keresztül is.

Ezek után nézzük a falu történetében, hogyan vált a népszokás, a népművészet éltető gazdasági erővé, magasfokú népművelési formává és a jelen korban is ható politikai iskolává? 1922—23-ban kezdtek megjelenni az újságokban *Bruckner Jenő* felvételei: boldogi leány, menyasszony, menyecske, lakodalmi kalács, betlehemesek, három királyok, boldogi búcsú, temetés és még sok más. Ez hívta fel a figyelmet, hogy van valahol egy falu, ahol szép kézimunkák láthatók és szép népszokások élnek. Ennek hatására jött Boldogra dr. *Ébner Sándor* néprajzkutató és *Balogh Rudolf*, akkor világhírű fotóművész. Heteket töltöttek Boldogon, lefényképezték a még meglévő népviseletet. Most már az Új Idők, a Tolnai Világlapja, A Rádió Élet stb. közölte cikkeiket és a fényképeket. De jöttek mások is. Például a jászberényi Tanítóképző Intézet növendékei, akiknek lelkes tanáruk, Kiss József itt mutatta be, hogy mi vár rájuk a magyar falun. Nemcsak a népművészetre hívta fel a figyelmet, hanem a nyomorra is. Nincs kövesút, villany, telefon, orvos. Sötét, zsúfolt az iskola, rongyosak, éhesek a gyermekek.

Egymásután jelentek meg a cikkek a falu állapotáról: „Sötétség a falun.” „Elakadt az autó. Meghalt a beteg, mert nem volt orvos.” Nem „gyöngyösbokrétás” hangulat, hanem egy-egy jalkiáltás, ami biztos süket fülekre talál, ha nem támasztja alá az egyre növekvő idegenforgalom. Először a Tura—Boldog közötti kövesút épült meg 1925-ben. Hiszen ebből az irányból jött az idegenforgalom. Ma fel sem tudjuk fogni, mit jelentett ez a gazdasági válság kellős közepén. A kubikosoknak, törpebirtokosok-

nak kétévi munkát otthon. Nem kellett Pestre tolni a taligát és heteken át árusítani a munkaerejüket, mint a szentesiek tették, de nem kellett „kitántorogni Amerikába” sem, mint akkor sokan másoknak. Ezután már minden évre jutott egy-egy nagyobb beruházás. Elkészült a telefon, kigyulladt a villany, épült a Hitelszövetkezet és a Hanga új székháza, újabb bekötőt Hatvan felé, orvosi lakás és rendelő, új iskola, artézi kutak stb. — amiket mind az idegenforgalomnak köszönhet a falu. Mindezek a legnagyobb gazdasági válság idején nyújtottak munkaalkalmat a falu lakosságának.

A növekvő idegenforgalom megmozgatta a népművészetet is. Előkerültek a megsárgult gubák, ködmönök, kendők. Sok közülük új gazdát talált, elgya a nyomort enyhítse, de új is készült az árukból. Lett munkája a rajzoló és hímző asszonyoknak. Még Amerikából is kaptak rendelést, pedig ez akkor nagy szó volt. Új minták születtek. Az idegenforgalmi vendégház felújításakor olyan iparágak is újjáéledtek, mint a nád-fedél készítése, fedettkémény-építés stb. Az asztalos, aki eddig csak ócska deszkából koporsót készített, most Mallás Gitta művész nő tervei alapján bútorokat faraghatott. Sorolhatnám tovább, de ebből is kitűnik, hogyan vált a népművészet életmentő gazdasági tényezővé.

Közben a hírnév és a belső idegenforgalom egyre nőtt. A vendéglátásról is gondoskodni kellett. A Közlekedési Minisztérium megvett egy régi parasztházát, melyet idegenforgalmi központtá alakítottunk ki. Ebben volt a falu első vízvezetéke.¹

1925. június 14-én országos tűzoltóverseny volt Gödöllőn. Ide hívtak meg először nagyobb népviseleti csoportot. Nem volt más szerepük, mint a felvonulásban való részvétel, de szép népviseletük több csodálót szerzett a falunak. 1930. október 2-án érkezett az első magas rangú külföldi vendég: *Ihsan Abiddin* török földművelési miniszter. A másnapi újságok hosszú cikkekben ismertették nyilatkozatát. Különös elragadtatással beszélt a gyönyörű népviseletről és a falu tisztaságáról. 1930. október 5-én a Budapest Székesfővárosi Népművelési Bizottság tagjai egész napos kiránduláson vettek részt és ismerkedtek a faluval. A másnapi újságok már az ő tapasztalataikat is ismertették. 1930. október 26-án volt „Az ipari munka nagy menete Budapesten”. „A menet legérdekesebb részlete a Pest megyei Boldog községi falunépek felvonulása.” (Nemzeti Újság.) Ebben az időben járt először *Paulini Béla* Boldogon. Ettől kezdve az ő segítségével folyt a szervező munka. Az összegyűjtött népszokásokból bemutatható részeket kellett összeállítani. Ma így mondhatnánk: színpadra alkalmazni. Ebben már hathatósan részt vett, hiszen közelgett az első színpadi szereplés. Napokon át figyelte a próbákat. Közben azon tanakodtak, hogy milyen néven induljanak a népi játékok. *Bruckner Jenő vendégszerető házában született a sok közül a „Gyöngyösbokrétá” elnevezés.*²

1931. augusztus 18—20-án nagyszabású népijáték-bemutató volt Budapesten. A résztvevő községek: Boldog, Ócsény, Tiszapolgár, Kapuvár, Csököly, Szentistván, Nagykálló, Koppányszántó, Mezőkövesd, Püspökbogád. Újságidezet: „Most új csoport vonul be a színpadra: Boldog. A közönség már a megjelenésükkel is tomboló tapsal fogadja. Nekem a szívverésem is eláll. A torkomat valami furesza érzés szorongatja. Most már megvallom őszintén, a zokogás fojtogatott. De miért is ne zokogtam volna? Hiszen a táncaik az én táncaim voltak, a dalaikat én is énekeltem. Most megköszönöm azt, amit még senkinek sem köszöntem. Megköszönöm ezt a boldog fájdalmat mind-

1 Az idegenforgalmi vendégház 1935. június 30-án, a boldogi búcsú napján nyílt meg. Az ünnepség után a boldogi bokréta tartott bemutatót. A nádtetős ház keményen évek óta golya fészkelte. Belül volt a tiszta szoba a búbos kemencével, eredeti boldogi bútorokkal és kézimunkákkal. A „pitar” nyitott keményes volt, szabad tűzhellyel, bolthajtását boldogi köcsögök és tányérok díszítették. A hátsó szoba ivónak volt berendezve. Itt is volt búbos kemence, de a bútorokat *Mallás Gitta* tervezte boldogi stílusban. Az első szobában állandó kézimunka kiállítás volt. A ház hátulj részén volt a gondnoki lakás és a mellékhelyiségek. A ház teljes hosszában fedett tornác húzódt. A gondnok állandóan fogadta a látogatókat. Vasárnap, mise után 11 órakor és délután 3 órakor, főleg nyáron, a bokrétaok bemutatót tartottak népszokásokból. Volt a háznak állandó cigányzenekara is. Télen, amikor kisebb volt az idegenforgalom, itt tartották próbákat a színjátékok. Nyáron az udvar betonozott részén készültek a pesti szereplésre. Esténként is gyakran összejártak fanni, varrni, notázni.

2 A Gyöngyösbokréta eleinte mint alkalmi táncgyűttes működött, szervezték 1935-ben lett. A Bokrétaok Lapja 1935. júliusi számában a következő szervezeti felépítés olvasható: Ország bokrétaja, Boldog. Elnök: *Bruckner Jenő* főjegyző. Titkár: *Abel András* tanító. Pénztáros: *Medveczky János*. Ellenőr: *Csatlós János*. Tagok: *Szűcs András*, *Lukács László*, *Kovács István*, *Petrovics János*, *Futó András*, *Koczka István*, *Petrovics István*, *Palya András*, *Nagy Sándor*, *Zsiros István*, *Petrovics András*, *Záhonyi János*, *Bugyi István*, *Fábián László*, *Futó József*, *Dudás Pál*, *Medveczky László*, *Kókai János*, *Zsiros János*, *Kovács Viktória*, *Bugyi Anna*, *Kiss Bözsi*, *Lukács Julianna*, *Futó Erzsébet*, *Fülöp Mária*, *Püspöki Erzsébet*, *Vitay Angyél*, *Morvai Marika*, *Petrovics Viktus*, *Vitay Erzsébet*, *Bugyi Mária*, *Kis Rozália*, *Tóth L. Borbála*, *Csatlós Jánosné*.

nyájatoknak.” (Hatvani Újság, 1931. szept. 6.) A közönség nemcsak előkelőségekből állt. Ott voltak a faluról elszakadt értelmiségiek, munkások, cselédányok, akik fillérenként spórolták össze a belépti árát, hogy megsirathassák a szomorú múltat, amit otthagytak, de ami nagyon hiányzott. De hullottak az örömkönnyek is, hogy testvéreik, a magyar parasztok végre helyet kaptak a budapesti színház színpadán. Ez volt a „gyöngyösbokrétás hangulat”. Ezt a hangulatot köszönte szünni nem akaró tapssal Paulini Bélának és munkatársainak a lelkes közönség. Azt hiszem ezen ma sincs semmi szégyellnivaló.

A boldogiak minden évben résztvettek a Szent István-napi ünnepségek bokrétás bemutatóin. Aszerint, hogy milyen csoportokkal kerültek össze, mindig más-más népszokást mutattak be. Ilyenek voltak: Hérosz (lakodalmas menet), Aratás, Haj ki Kiszí, Fonó, Májfa. Az idegenforgalom egyre nőtt, 1938-ban érte el a tetőfokát: akkor 6560 vendég fordult meg a faluban. A helyi lakosság kétszerese! Rengeteg fényképet, kézimunkát vásároltak. A Hangya szövetkezet forgalma tízszeres lett. Most csak néhány eseményt sorolok fel, ami sok pénzt és hírnevet hozott a falunak: 1932. március 20-án Paulini Béla szervezésében rádió közvetítés: Haj ki Kiszí, fosztó, gyermekjátékok kerültek bemutatásra 60 szereplővel. 1932. májusában készült a *Tavaszi zápor című film*. Hetven tagú csoport volt három napig Pesten, 64 tagú stáb 11 napig Boldogon. Rendező: Fejős Pál, főszerepben *Anna Bella*. A statisztáknak 4600 pengőt fizettek ki. (6 vagon búza ára.) 1933. április 2-án 1500 néző előtt bemutató *Gödöllőn. 1935-ben egy táncos pár Londonban, 1936-ban Hamburgban* járt, más községek táncosaival. Boldogon készültek Az egy pesti éjszaka című film külső felvételei, Daniel Darioux főszereplésével. 40 lovas és 200 gyalogos statisztát vonlattak fel. Ott készültek a *Schubert élete* című film külső felvételei *Eggert Márta* és *Hans Járny* főszereplésével, sok statisztával. A gyalog statiszták 3 pengőt, a lovasok 10 pengőt kaptak, amikor a napszám — ha lett volna — 80 fillér volt. A Bokrétások Lapja 1936. januári számában ez olvasható: „Az idén két olyan film is készült, amelyben ... az Országos Bokréta Szövetséghez tartozó bokrétákon volt a hangsúly. Az elsőt a Magyar Filmiroda készítette és Brüsszelben megnyerte a Grand Prix-t. Ebben a következő községek bokrétái kerültek filmre: Bata a mátkatál hordással, Boldog a búcsúban stb. A film címe Magyar falu.”

Ebből láthatjuk, hogyan vált a népművészet életmentő gazdasági tényezővé.

S most a népművelés területéről egy kis izelítő: A szereplők 85%-a akkor ült először vonaton. 89%-a még nem járt Buapesten. Mindannyian először ültek olyan asztalnál, ahol pincér szolgált fel. Először láttak vízőblítéses WC-t és sorolhatnám még tovább. De először látták a Dunát, az Országházat, a Várat, a Halászbástyát, múzeumot, színházat és ezért még nekik fizettek! Szép feladat volt a csoportok vezetőinek, hogy mindezeket megmutathatták. De hála illeti azokat is, akik ezt lehetővé tették. Télen csökkent az idegenforgalom, de a szereplők akkor sem pihentek. Már ismerték a szereplés gyönyörűségét. A nyári nagy bevételből összespóroltak annyit, hogy saját beépített színpadot tudtak csinálni a szövetkezet nagytermében. Sok társadalmi munka volt már abban is. Minden télen három-négy színdarabot mutattak be. Amikor a bevételből már futotta, a lányoknak, asszonyoknak piros csizmát csináltak, amiből akkor már csak egy pár volt a faluban. A bőrt Törökországból kellett hozatni hozzá, és sokáig keresték, míg találtak olyan csizmadiát, aki azt a formát el tudta készíteni.

Jött a háború és minden elpusztult. Az idegenforgalmi házat az 1950-es évek elején eladták. Ma manzart-tetős épület áll a helyén. A szép bútorok, terítők elűntek. Megszűnt a Gyöngyösbokréta is. Évekig még a nevét sem volt tanácsos emlegetni. Ma sem tudom miért?

A hatása, amit kifejtett, tovább élt az emberek lelkében. Azt az emberibb életformát, amit a bokréta révén ismertek meg, már nem tudták elfelejteni, és ennek a megvalósításáért harcolni is tudtak. Nem véletlen, hogy közülük kerültek ki az első párttitkárok, tsz-elnökök, MNDSZ-vezetők, de még az országgyűlési képviselő is, az ország első Kossuth-díjas népművelője, Kovács László is, aki sok éven át volt a turai csoport vezetője.

Igy vált a népművészet gazdasági, kulturális és politikai tényezővé. Jó lenne, ha az utókor is így értékelné a Gyöngyösbokrétát!³

Újváry Ferenc

3 A szerző Boldogon született és 1934–1958-ig itt volt tanító, igazgatóhelyettes és népművelési felügyelő. Ma már nyugdíjas. (Szerk)

Az első magyar nyelvű újság győri emlékei

Kétszáz éve, 1780. január 1-én jelent meg Pozsonyban az első magyar nyelvű újság. A nevezetes évfordulóról *Vörösmarty Géza* emlékezett meg a *Honismeret* ezévi 1. számában, összefoglalva a lappal kapcsolatos pozsonyi adatokat. A Magyar Hírmondó első számát és további évfolyamait Győrött a Megyei Könyvtár őrzi, s itt született, itt is van eltemetve a lap megalapítója és első szerkesztője: *Rát Mátyás*. A magyar újságírás kétévszázados fordulója megérdemli, hogy róla szóló megemlékezést győri emlékekkel is kiegészítsük.

Rát Mátyás Győrött született 1749. április 13-án, egy mészáros mester gyermekeként. A tehetséges fiú evangélikus iskolába járt, majd Göttingában lett teológus. 1799-ben került Pozsonyba lelkésznek, s itt fogott össze *Patzko Ferenc* nyomdással egy magyar nyelvű újság alapítására. Ahogy magáról írja, már külföldi tanulmányai idején bántotta a magyar nyelv elmaradottsága, s az idegen nyelvű lapok nem mindig tárgyilagos beállítottsága. Ezért határozta el egy magyar nyelvű újság megindítását.

Az első cikk verses bekezdéssel, a király uralkodását dicsőíti, majd a „Haza Előjáróinak sok jót és víg híreket” óhajt. A továbbiakban sok Váltókat (előfizetőket), s nekik minden jót, tetszeni valót kíván. „A világnak mostani állapota” — rovat hazai és külföldi híreket közöl, a „Tisztváltozások” — rovat pedig a legfőbb kinevezésekről számol be. A „Tudománybéli dolgok” — rovatban szól a budai egyetemi választásokról és a megjelent német grammaticáról tudósít. Ezután egy adomával színesíti az olvasnivalót: „Tsak egy furtsa de való történetnek van még itt hele.” Végül Mentség — címszóval elnézést kér a hiányosságokért, s a szövegrészt egy epigrammával zárja le:

Mindennek kezdete
Lassú, s eredete
Jár nehézség fontjával.

(*Kuszák István*: Rát Mátyás. Győr, 1940)

Maga írta az egész újságot, a korrekciót és a szétküldést is egyedül végezte. Csaknem három évig szerkesztette a lapot, s a későbbi számokban bátran kiállt a bontakozó reformkor eszméi mellett.

A laptól azért vált meg, mert 1783-ban Győrbe hívták lelkésznek. Működését még egyszerű fatemplomban kezdte, de 1785. november 25-én már a ma is meglévő szép, tágas épületben tartotta az első magyar nyelvű istentiszteletet. Rát Mátyás harcos, munkás élete 1810. február 5-én ért véget. Hamvai a győri köztemetőben nyugszanak, s a város 1937-ben emlékművet állított tiszteletére a Rát Mátyás téren.

Kultúrtörténeti jelentőségét két idézettel szeretném jellemezni. *Kazinczy* írta róla: „Pázmány és Szenczi Molnár Albert kora óta egy hazafi sem tett többet a magyar nyelv és kultúra gyarapítására, mint Rát a Magyar Hírmondó által.” *Szeksfű Gyula* pedig így emlékezik meg a Magyar Történet V. kötetének 20. oldalán: „Rát lapja nyitott ablak volt, melyen keresztül Nyugatnak változatos és már haladottabb életét szemlélhette a magyar.”

Dr. Timaffy László

BENEDEK ELEK EMLÉKEZETE

„Nem, barátom, nem jubilálunk!” — írta *Benedek Elek*, amikor jubileumát akarták megünnepelni. Miért nem akart „jubilálni”? Úgy érezte, hogy a jubileum egy életmű lezárását jelenti, s ő még sokat, nagyon sokat akart a gyerekeknek mesélni. De azt nem is sejtette, hogy a könyvkiadásnak, a rádióknak és a televízióknak köszönhetően halála után meséi új életre kelnek, és a szó szoros értelmében halhatatlanná teszik a mesemondót, a gyerekek Elek nagyapóját.

Hogy ünnepeljük hát a mesemondót, az ifjúsági író, a gyerekek nevelőjét, ha ő maga életében elhárította az ünnepelést? Milyen emlékezzünk meg róla kívánságához méltó módon?

Benedek Elek 1859. szeptember 30-án született és 1929. augusztus 17-én halt meg, ezért 1979-ben kettős évforduló megünneplésére került sor. Az ünneplés módját nem kellett keresni, mert már előbb megtalálták: az erdővidéki tanítók, tanítónők lelkes csoportja műsort tanít be, s az iskolák évenként felváltva mutatják be egymásnak és a közönségnek az író verseit, jeleneteit és tréfiát. Szerepelnek ebben a műsorban a kisbacioni, nagybacioni, hermányi és szárazajtai gyerekek: így ünneplik meg évenként az író születésnapjának napját, szeptember 30-át. Ünneplés a színhely is: a kisbacioni Benedek Elek emlékház verandáján folyik a műsor.

Az iskolások 1979 őszén ünnepi műsort mutattak be, ezzel kezdődött a nagyszabású emlékünneplés, amelyet az emlékházban és Benedek Elek kertjében rendeztek. Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Brassó, sőt Bukarest is elküldte a maga együttesét, hogy emlékező szóval, zenével, énekkel, tánccal fejezze ki örömét, amiért a mesemondó ma is él, hősei sárkányokkal szállnak szembe, béreslegényei zsupori bírót tesznek csúffá.

A szép napot színházi előadás fejezte be: a sepsiszentgyörgyi magyar színház művészei a nagybacioni művelődési házban előadták az író Többsincs királyfi című színdarabját. A darab bemutatóját már előbb megtekintette a szentgyörgyi közönség, további előadásokra kerül sor ott is, Brassóban, Csikszeredán és Udvarhelyen is.

A közönség szívből ünnepelt, nemcsak a műsorokat élvezte és tapsolta, hanem a Benedek Elek életéről és műveiről szóló állandó kiállítás is látogatta: harmincas csoportokban tekintették meg. A kiállításon *Bardócz Éva* a televízió munkatársait is végigvezette, így a bukaresti televízió magyar adása közvetíthette.

A kisbacioni emlékházban *Flóra* lánya és *Bardócz Dezsőné*, az író unokája nagy gondtal gyűjtötte össze Benedek Elek kéziratait, műveinek kiadásait, relikviáit, levelezését. Így vált az emlékház — egyik alapítója, *Balogh Edgár* kívánsága szerint — tudományos kutatóhelyé. Az emlékév folyamán két doktori disszertáció írásához nyújtott segítséget: Sepsiszentgyörgyön *Hegedüs János*, Budapesten *Erős Zoltán* írt dolgozatot Benedek Elekről. Bardóczné pedig Nagyapó mesefája címmel válogatást adott ki az író meséiből.

Az emlékházban kutatott *Szabó Zsolt* is, aki az író levelezésének kiadására vállalkozott. Gyűjteménye két kötetre terjed, az első 1979-ben jelent meg.¹ A borítón az író profilja, *Gergely István* munkája, az első oldalon olyan eleven fényképe, mintha mindjárt meseszóra nyitná száját.

Az előszóban Szabó Zsolt tájékoztató korrajzot ad, majd megvilágítja Benedek Elek hazatérésének okait, és részletesen foglalkozik gyermeklapjával, a *Cimborá-*

¹ Benedek Elek irodalmi levelezése I. 1921—1925. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 386 old.

val. Jól látja a szerkesztés nehézségeit, hiszen Kisbaconból kellett irányítani a lapot, amelynek írói, költői csak postai úton voltak elérhetőek, s maga a Cimborra Szatmáron jelent meg, hosszú ideig Nagybánán nyomták. De azt is bemutatja, hogy Benedek Elek élethivatásának tekintette szerkesztői munkáját. Így idézi: „Ennek az újságnak minden sora szent célt szolgál: nemesen, emberségesen gondolkodó, művelt magyarokká nevelni titeket.”

Benedek Elek irodalmi levelezése értékes dokumentumokat tartalmaz a romániai magyar irodalom első korszakáról. Szerepel itt szinte az egész haladó tábor: *Szentimrei Jenő, Kós Károly, Tamási Aron, Berde Mária, Dsida Jenő, Sipos Domokos, Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kertész Mihály, Molter Károly, Szemlér Ferenc, Tompa László* s még sok más. Az író leveleinek nagy része elveszett, így általában csak a válaszokból, a hozzá intézett írásokból olvashatjuk ki az íróársak érzéseit. Kiténik ezekből a levelekből, hogy az akkor fiatal írók Elek nagyapó fiainak érezték magukat, s vele együtt dolgoztak az unokák, a gyerekek nevelésén. A megszólítás családias: bátyám, apám-öcsém, a hang pedig egyszerre tárgyilagos, tényekre vonatkozó és szépirodalmi. Elég Tamási Aron egyik New Yorkból 1923. november 12-én keltezett levelének néhány sorát idéznünk:

„Édes Elek bácsi, kedves levele olyan jól esett, mint egy éhes gyermeknek a falás kenyér. S annál inkább, mert nem mertem hitegetni magamat az Elek bácsi levelével, tudva, hogy rengeteg fontosabb dolga van...

A drága Elek bácsi betűi bennem mindig lángot vetnek, s bizon jó olyan tűzzel égni, amelyik Erdélyország szívéből jön.”

Az irodalmi levelezés első kötetét Szabó Zsolt gondosan szerkesztette: a leveleket időrendben közli és jegyzeteivel jól tájékoztatja az olvasót. A könyv több mint tízezer példányban jelent meg.

Mint sok magyar költő és író, Benedek Elek is kétlaki volt: a fővárosban dolgozott, itt szerkesztette Jó Pajtás című gyermeklapját, és szülőfalujában, Kisbaconban épített házat, ültetett gyümölcsöt, itt gazdálkodott. Kisbacon az egykori román határ közelében terül el, így a mai Románia területén fekszik, az impériumváltozás után az író választás elé kerül. Nem habozik: Kisbacont választja, s ezt a választást az *Édes anya-*

földem! című könyvében magyarázza meg.²

Milyen gazdag ez a kétkötetes munka! Íróját a falukutatás előfutárának éppoly joggal tekinthetjük, mint novellistának, zsánerkép szerzőnek, önvallomás alkotójának.

Az Édes anyaföldem! vallomás a szülőföldről, amely oly sokat nyújtott Benedek Eleknek. A szülők, a testvérek, a rokonok szeretetét, jóságát, a mezei munka örömét, a nép költészetét, melynek gyűjtése már diákkorában foglalkoztatta. A népköltési gyűjtésről részletesen szól, megismerteti forrásait, édesapját, a falu gyerekeinek regélő *Benedek Huszár Jánost*, a tündérmesét mondó *Rigó Anist* és a füllető *Demeter Andrást*. Az emlékező gyűjtés mellett gyűjtőútra is indul, majd tanárának, *Gyulai Pálnak* mutatja be munkáját. Így születik meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény harmadik kötete.

Ez a költői önéletrajz tartalmazza az író politikai pályáját, újságírói tevékenységének fő irányát, irodalmi sikereit és bukásait, a kisbaconi ház építésének, a kert létrehozásának történetét.

Irodalomtörténeti szempontból érdekes a *Magyar mese- és mondavilág* keletkezéstörténete: az ötkötetes gyűjtemény a millenniumra készült el, s az akkor ismert magyar mesekincs, mondagyűjtés legjavát tartalmazza — székely mesemondó stílussal elbeszélve.

Az Édes anyaföldem második kötetét a felszabadulás óta nem adják ki, mert írója olyan álhíreket is közölt a Tanácsköztársaságról, amelyeknek akkor még hitelt adtak. Megfelelő jegyzeteléssel az egész kötet kiadható lenne, de legalábbis a mű többi része, ebben az alakban ugyanis csonka maradt. Mégis érdeme a Szépirodalmi Kiadónak, hogy az emlékvében az első kötetet szép formában megjelentette.

Az évforduló adott alkalmat a *Nagy magyarok élete* című sorozat egy részének kiadására.³ Maga a sorozat az első világháború kitörése miatt félbeszakadt, de így is megjelent 13 kötete. Ebből válogatott a Gondolat kiadó, amikor *Zágoni Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor, Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós* és *Széchenyi István* életrajzát újra megjelentette. Kik hát ezek a „nagy magyarok”? Benedek Elek így ír erről:

² Benedek Elek: *Édes anyaföldem!* Szépirodalmi, Bp. 1979. 262 old.

³ Benedek Elek: *Nagy magyarok élete.* Gondolat, Bp. 1979. 429 old.

„Aki embernek igazi ember, hazafinak igazi hazafi volt; aki tudott hevülni nemes eszményekért; igaz lélekkel, ereje, tehetsége javával haladt a legfőbb cél felé, mely nem lehet más: e hazának üdve, boldogsága; aki e hazáért élt, dolgozott, nagyokat cselekedett szóval, tolla, karddal és vésővel, ecsettel, s ha világi hatalom volt kezében, e hatalommal a nép javát munkálta mindig; hely illeti meg a nagy magyarok Pantheonjában.”

Az író célja kettős: történeti ismeretet nyújt és jellemet formál. A múltat mutatja be, hogy a jövőt építse: eszményképet állít az ifjúság szeme elé. Székely voltát most sem tagadja meg: sok az erdélyi az eszményképek közül. Mikes Kelemenről olvas fel akkor is, amikor Jókai-díjjal tüntetik ki.

Ez a természetes, magától értetődő székelység jellemzi mesemondását is. Úgy mesél, ahogy a patak csobog, semmi sem áll távolabb tőle, mint a mesterként székelykedés, a stílus pántlikázása. Mintha édesapja szavát tolmácsolná:

„Amikor én mesét mondom a gyermekeknek, voltaképpen nagyapó mesél: a gyermekvilágnak az ő lelke beszél az én tollamon át. Az ő egyszerű, cicomátlan beszéde, az ő megpihenése, aztán csendes újraindulása: ez mind benne van az én meséimben.”

A Magyar mese- és mondavilág ötkötetes teljes sorozatának újrakiadására is gondoltunk, ez a terv az emlékvédben nem valósulhatott meg, de nem mondtunk le róla. Annál kevésbé, mert így a kötetek kitűnő szerkezete nem érvényesül, s a mondák teljességgel hiányoznak az újabb kiadásokból. Mégsem feledkezhetünk meg a kiadók buzgalmáról: az évforduló tiszteletére a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó négy mesekönyvet jelentetett meg Benedek Elek-től, s valamennyit több mint ötvenezres példányszámban. Népszerűsítette a meséket a rádió és a hanglezeggyártó vállalat, a televízió pedig az egykori Cimborá címmel szerkeszt műsort.

Élnek ezek a mesék az iskolákban, az óvodákban, a képzelet szárnyán a régi faluba repítik el a mai gyerekeket. Benedek Elek meséit több mesemondó, közzülük néhányan a népművészet mesterei is bevették repertoárjukba. Különösen a Bukovinából áttelepült székely mesemondók között népszerű a Magyar me-

se- és mondavilág. *Fábián Agostonné*, akinek mesegyűjteménye nemrég jelent meg,⁴ Benedek Elek nyomán mesél, s így ír: „Minden mesét szeretek, de legjobban a Benedek Elek-meséket, mert valahogy jobban hasonlít a mi népünkhöz, nem urizálnak benne, meg van írva úgy, ahogy kell.”

Ahogy Petőfi dalait, ezeket a meséket is magáénak érzi a nép, alakít rajtuk, újraterelemi őket saját személyiségének és a kor igényeinek megfelelően. Megmérhetetlen ez az áttételes hatás, hiszen Palkó Józsefnek olvasni sem tud, mégis Benedek-meséket mond — a fia felolvasása nyomán. Tiszta forrásból merítenek ezek a mesemondók, és sikerük bizonyítja, hogy a mesének nemcsak a hőse, hanem művész elbeszélője is halhatatlan.

Lenyuel Dénes

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA KÖZLEMÉNYEI '78

(Bp. 1979. 362 old.)

A főváros története iránt érdeklődő kutatók, olvasók örömmel vehetik kézbe Budapest Főváros Levéltára tanulmánykötetét. A kiadvány kettős célt kíván szolgálni: egyrészt áttekintést adni a levéltár szervezetéről, belső munkájáról, gondjairól, nyilvánosságot teremteni az intézményen belüli gyűjtő, rendező és föltáró munkának, másrészt pedig megismertetni az olvasókkal a levéltárban dolgozó munkatársak tudományos munkásságát, kutatási eredményeit.

A kötet első fejezetében a főigazgató *Ságvári Agnes* az intézménynek a város egyesítésétől napjainkig eltelt időszakát és a levéltár jelenlegi tevékenységét, terveit ismerteti. További két tanulmányból az éves munkájuk és a levéltár jobb elhelyezéseért tett erőfeszítések válnak ismertté.

A kötet második fejezetében az intézmény munkatársainak kutatási eredményét tükröző történeti, helytörténeti, ipartörténeti stb. tanulmányok sorakoznak, amelyek többsége kiadásra váró monográfia részlete. *Varga János*: A dunántúli török-ellenes harcok történetéből. — *Szőcs Sebestyén*: Irányi Dániel pest-budai kormánybiztossága 1849-ben. — *Kubinszky Judit*: Az 1872. évi ipartörvényjavaslat Pest törvényhatósága előtt. — *Gyáni Gábor*: A fővárosi női munkaerő foglalkoztatottság szervezetaltozása 1880—1941 között. —

⁴ Sebestyén Adám: Bukovinai székely népmesék I. Kiadja a Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára. Szekszárd, 1979. 392 old.

Meggyesi László: Fejezetek a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár előd vállalatának történetéből az 1920-as években. — **Kétyi Andrásné:** A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium megalakulása. — **Zinner Tibor:** Adatok az Ebredő Magyarok Egyesületének 1919 november—1920 március közötti történetéhez. — **Lengyel György:** Az irányított gazdaság kialakulásának néhány tényezője Magyarországon. — **C. Harrach Erzsébet:** Adatok a Lánchíd és a Margithíd közötti budai Duna-part építéstörténetéhez.

A harmadik fejezetben — Dokumentumok — a Budapesti Nemzeti Bizottság második és harmadik plenáris ülésének jegyzőkönyvei, valamint a Budapest Főváros Levéltárának öt éves terve 1976—1980 találhatók.

Reméljük, hogy a változatos tartalmú kiadványban egy sokat ígérő sorozat első kötetét üdvözölhetjük.

Berza László

BENDEFY LÁSZLÓ:

MIKOVINY SÁMUEL MEGYEI TÉRKÉPEI

(AZ MTA Könyvtárának kiadványai, 71.
I—II. köt. Bp. 1976.)

A honismeret-helytörténet számára a régi térképek tanúsága felbecsülhetetlen értéket jelent. Annál szomorúbb az a tény, hogy a térképtörténet terén — néhány kutató igen nagy erőfeszítése ellenére — még mindig a kezdeteknél tartunk.

Igaz ugyan, hogy — a központi előirányzatnak megfelelően — nagyrészt megtörtént az országos és megyei levéltári gyűjtemények régi kéziratok és nyomtatott térképanyagának az iratcsomókból való kiemelése, sőt a megyei levéltárak térképanyagának ismerető jegyzékei is elkészültek és megjelentek, s más gyűjtemények (Magyar Országos Levéltár, OSZK, Hadtörténelmi Intézet) térképanyaga is hozzáférhetővé vált, a régi térképek kiadása azonban csigalassúsággal halad előre. Egyedülálló az az 1970-es évek elején megjelent album, amely egy térképtörténeti sorozat indításaként hazánk legkorábbi térképeit tartalmazza, meglehetősen nagy méretarányban, színes kiadásban. A folytatás azonban egyre késik. A legtöbb régi, nyomtatásban ezt megelőzően és azóta megjelent térképkiadás a lépték, illetve nyomdai okok miatt többnyire használhatatlan. Egy-

egy témakörhöz tartozó, részben külföldön, részben több országos és helyi gyűjteményben szétszórtan megtalálható térképanyag megtekintése, sőt használható méretben a kutatás számára való reprodukálása a gyakorlatban eledig megoldhatatlan feladatot jelentett.

Az előbbieket figyelembevételével fokozott érdeklődéssel vettük kézbe *Bendefy László* Mikoviny Sámuel munkásságával foglalkozó, elsősorban az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának anyagára támaszkodó monográfiáját és térképkiadását.

A kétkötetes kiadvány első része a 360 oldalas monográfia, amely jó minőségű sokszorosításban jelent meg. Bendefy rövid, de alapos áttekintést ad Mikoviny életútjáról (1700—1750), különös tekintettel iskolázottságára, mérnöki tevékenységére és *Bél Mátyással* való kapcsolatára, akinek nagy országismertető művéhez (Notitia...) Mikoviny készítette a térképanyagot. Bendefy az eddigi kutatás eredményeit több tekintetben módosította, kiegészítette, de még — mint több ízben utal erre — maradtak homályos foltok, melyeknek felderítése azonban korántsem reménytelen.

A monográfia legnagyobb része a megyei térképek keletkezésének történetével és az anyag jelenlegi őrzőhelyeinek számbavételével foglalkozik.

Mikoviny 52 megye térképét készítette el, a tulajdonképpeni Magyarország területét, tehát, leszámítva belőle Erdélyt, Horvát-Szlavóországot és a Határőrvidéket, beleszámítva viszont a nem megyei jellegű területeket (Hajdúság, Jászkunság). Eddig nem került elő Zala, Heves, Közép-Szolnok megye és a Hajdúság térképe. Lehetséges, hogy egyiküket-másikat talán nem is készítette el Mikoviny. A térképek 1731—1750 között keletkeztek.

Bendefy kataszterében sorra veszi azokat a külföldi és magyarországi térképgyűjteményeket, amelyek Mikoviny-térképeket őriznek, sőt fiainak ismeretes térképpéldányait is felderíti. Áttekintést ad továbbá a térképek utóéletéről, újrakiadásairól, a térképek vízjeleiről. Végül terjedelmes függelékben közli a megyei térképekkel, Mikoviny életével, munkásságával kapcsolatos levelek gyűjteményét. A kötetet terjedelmes irodalomjegyzék, mutatók, német, angol és francia nyelvű tartalmi kivonat zárja. A szöveg közli ábrák és térképek, vízjelek reproduká-

lása általában kielégítő színvonalú, jól használható.¹

A kiadvány II. kötete 24 térképmellékletet és ehhez kapcsolódva kis füzetes előszót és jegyzéket tartalmaz. A kiadványnak ez a része jelenti a helytörténet-honismeret művelői számára a nagyobb, közvetlenebb értéket.

Bendefy láthatóan arra törekedett, hogy egyes megyék esetében ne a végleges térképet adja, hanem több munkaközi vázlat közzétételével betekintést nyújtson Mikoviny munkamódszerébe. Ez kartográfia-történeti szempontból helyeselhető, a helytörténetés azonban elsősorban a jól áttekinthető végtermékre kíváncsi. A két szempont korántsem összeegyeztethető. Egyrészt ugyanazon lap mindkét fázisának közzétételével, másrészt a reprodukálás megfelelő színvonalával. A 24 közül térképlap közül ugyanis mindössze 11 az, amely minden részletében kifogástalan, szövege olvasható, domborzati és egyéb jelölései — ha kissé elmosódottan is — kivehetők. Sajnos, az anyag nagyobbik fele szinte egyáltalán nem használható. A sokszorosítás ilyen jellegű térképanyag reprodukálására, úgy látszik, nem alkalmas. Ez pedig ropant sajnálatos, hiszen Mikoviny térképeinek jelentős része eddig egyáltalán nem jelent meg megfelelő kiadásban. Egyetlen térkép van, amely minden kívánalomnak eleget tesz: a Jászkun kerület többrét hajtogatott, színesen reprodukált, pompás lapja. Bármilyen költséges is, ilyen méretarányban és színes kivitelben lenne használható a többi Mikoviny-térkép is.

Bendefy kiadványát — amely a szerző posztumusz műveként jelent meg — a magyar térképtörténet egyik nagy alkotásaként üdvözölhetjük, melynek fogyatékoságai elsősorban a nyomda számlájára irandók, s a szerző érdemét nem kisebbítik.

Csorba Csaba

A MISKOLCI HERMAN OTTÓ MŰZEUM ÚJ KIADVÁNYAI

1. A természet egyik fő eleme a víz, mindig nagy szerepet játszott az emberi kultúra kibontakozásában, ugyanakkor számos veszély, s a pusztulás hordozója is volt. Elszabadulva hajlékokat döntött össze, állatok pusztultak, családok évtizedes munkája semmisült meg, és gyak-

ran esett kár emberéletben is. Ez történt gyakran a Sajó vízgyűjtő területén is, mely szinte napjainkig bizonytalanságban tartotta a környező települések lakosságát. Veszélyt különösen az Alföld és a hegyvidék találkozásánál fekvő Miskolc számára jelentett. A legnagyobb pusztítást 1878 augusztusában, a 30-áról 31-re virradó éjszaka végezte a hirtelen megáradó Szinva patakkal együtt.

Ennek az eseménynek megörökítésére vállalkozott *Dobrossy István* és *Veres László*, a Herman Ottó Múzeum történetész-muzeológusai. Könyvük számos új, eddig még fel nem tárt adattal és ezek összegezésével bővíti a városra vonatkozó szakirodalmat. A terjedelem szabta lehetőségek között példás tömörséggel dolgozzák fel a város gazdaság- és településtörténetének egyik legizgalmasabb fejezetét: Miskolc új- és legújabbkori arculatának kibontakozását a 19. század második felében. Rámutattak arra, hogy a városban koncentráció kézműipar, valamint a vas- és papírgyár elődeinek építményei (s ezzel összefüggésben a lakóterület partmenti zsúfoltsága) miatt miként is okozhatott akkora pusztulást az 1878-as árvíz. Az áradások ugyanis a 17. században sem múltak el nyomtalanul, főként a méreteiben is hasonló, 1691-es árvíz, amit a Szinva és a Pece vízének megduzzadása okozott. A városszerkezet alakítását jelentősen akadályozta a kanyargós meder-vonal, ugyanakkor közvetlen közelükben mindenkor szükség volt vízi-építményekre is (pl. kallómalmok). Ez az ellentmondásos helyzet szorongatta a város vezetőit a múlt század utolsó harmadában, és csaknem tetlenül álltak szemben az elszabadult elemekkel a „Miskolcot elpusztított vihador” éjszakáján, majd augusztus 31-re virradatjakor.

A szerzők számos visszaemlékezést, korabeli naplótöredéket idéznek az iszonyú pusztítás méretei, s az akkori közhangulat érzékeltetésére. Cáfolják azt a — köztudatban még ma is keringő — hiedelmet, miszerint a Hámori-tó átszakadt gátján lezúduló víz okozta volna a hatalmas kárt.

Végül külön fejezetet szentelnek az árvíz utáni mentési és helyreállítási munkálatok és városrendezési törekvések felvázolására. A Szinva medrének szabályozása és a vízre építési tilalom érvénynt szerzett magának. A tervek egy része megvalósult, de a városszerkezet

¹ Egyetlen apró megjegyzés: a 291. oldalon levő képaláírásban a szigetvári vár szerepel, holott az ábra Szigetvár Óvárosát mutatja.

tudatos alakítása, tervszerű rendezése végülis napjainkra maradt.

Kriston Vizi József

2. A kiadvány első fejezetét a névadó életpályájának szentelték. A múlt század második és századunk első felének egyik kiemelkedő tudósa, politikusa, polihisztorja gyermekkorát töltötte Miskolcon, majd öregkorában is itt települt meg. Lillafüredi házában ma Herman Ottó életútját bemutató kiállítást tekinthet meg a látogató.

A múzeum állandó épülete XV. századi alapokon nyugszik, mai formáját az elmúlt évszázadok alatt nyerte el. Az első kiállítást 1902-ben rendezték, a cél már akkor is a megye és a város régészeti, néprajzi, történeti, képzőművészeti gyűjteményének bemutatása volt. A két világháború között a múzeum a város kulturális életének egyik központja lett, ahol a kiállítások mellett előadásokat, tudományos esteket rendeztek. 1954-ben az akkor már Herman Ottó nevét viselő intézmény hozzálatott a múzeumi és közművelődési élet fellendítéséhez, újjáalakításához. Az 1960-as évektől irányítja a vidéki kiállítóhelyek munkáját, 1974-től pedig átvette a képtár és a diósgyőri vár kezelését is.

A Herman Ottó Múzeum régészeti, történeti és néprajzi gyűjteményének kialakulásáról és fejlődéséről szólnak a következő fejezetek. A kiadványt gazdag képanyag teszi szemléletessé, amely ízelítőt ad a múzeum anyagából. Az ötnyelvű rövid ismertetés a külföldiek számára is bemutatja a múzeum történetét és az állandó kiállítás anyagát.

3. A kiadvány tájékoztatást ad egész Borsod-Abaúj-Zemplén megye mintegy 40 kiállítóhelyéről. A kiállítóhely történetén, anyagának ismertetésén kívül minden esetben megadja a pontos címet (ha van, telefonszámot) és a nyitva tartási rendet is.

Az utolsó három oldalon *Tózsza István* összeállításában idegenforgalmi tájékoztatót találhatunk, amely hasznos segítség a több napra megyénkbe érkező turisták számára. A programban teljes napokat felölelő kirándulásokat, autótúrákat találhatunk. A természet szerelmese éppúgy meglelheti köztük izlésének valót, mint az, aki inkább kulturális élményre vágynak.

A kiadvány belső borítóján lévő térképen megkereshetjük a megye kiállító-

helyeit. Feltünteteti ez a térkép a legcélszerűbb autós útvonalat, és megadja a vasúti menetrend megfelelő számait. A kiadványt 47 fotó teszi teljessé.

(sk)

- 1 **Dobrossy István—Veres László:** Miskolci árvíz, 1878—1978. Kiadja a Herman Ottó Múzeum és a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. (Miskolc, 1978. 66 old. és 20 kép.)
- 2 **Herman Ottó Múzeum.** (Miskolc, 1979. 48 old. és 106 kép.)
- 3 **Szabaddfalvi József—Viga Gyula:** Múzeumok és kiállítóhelyek Borsodban. (Miskolc, 1979. 29 old.)

TALÁLKOZÁS BEREGGEL

Szerkesztette: *Mező András.*

(Kiadja: a vásárosnaményi nagyközségi-járásai könyvtár. 435 oldal, 31 fénykép.)

Ha Beregről hallunk, önkéntelenül is a Rákóczi szabadságharc, a kurucok harcai időszakára, *Esze Tamás*, a tarpai jobbágyból lett kurucvezér jut az eszünkbe. Még véletlenül sem gondolunk másra. Nem gondolunk a tájra, az itt élő emberekre csak akkor, ha már megfordultunk azon a vidéken. Éppen ezért igen nagy várákózzással vettem kezembe a *Találkozás Bereggel* című könyvet. Kíváncsi voltam: milyennek látják szülőföldjüket azok az emberek, akik itt élnek. És hogy maradt meg ez a táj és az itt élő nép azokban, akik valamikor, valamilyen okból ide látogattak.

Kellemes meglepetés ért. A könyv olvasása során olyan közel került hozzám a beregi táj, a beregi ember, s annyira ismerős lett az itt lakók élete, gondolkodásmódja, mintha korábban magam is itt éltem volna közöttük és elkerülve, most újra visszalátogattam volna.

Mindez annak köszönhető, hogy a könyv szerkesztője a rendelkezésére álló — gondolom bőséges — anyagból úgy állította össze a kötetet, hogy az megmutatja a beregi tájat a maga szépségében. A beregi emberek életét, szokásainak egy részét olyan közvetlenül élénk tárja, mintha az olvasó is ott élne azon a tájon, azok között az emberek között.

A kötet három fejezetre oszlik. Az első fejezet, amely a *Táj és ember* címet viseli, 12 tanulmányával talán a leggazdagabb mondanivalójú. Az első két tanulmány a vidék természeti viszonyairól és természeti értékeiről fest szemléletes képet. Megismertet Bereg

vidékének sajátos növény- és állatvilágával, s bemutatja a Beregben található természetvédelmi területeket. A következő két tanulmány közül az egyik a csarodai református templomot, a másik pedig a megyében található egyéb műemlékeket ismerteti.

Ezután három tanulmány a beregi nép életéről, szokásairól, népművészetéről fest eléggé vázlatos képet. Bemutatja annak a néhány lelkes embernek a fáradozását is, akik az utókor számára megmentették a régi világ tárgyi emlékeit, s akik munkájukkal, önzetlen fáradozásukkal meg tudták szerezni e vidék vezetőinek a támogatását, és együttes munkájuk eredményeként megalakulhatott a Beregi Múzeum.

Egy tanulmány a beregi Rákóczi-hagyományokról szólva megmutatja, hogy milyen mélyen gyökerezik a népben *Rákóczi és Esze Tamás* alakja. A következő tanulmány *Bajcsy-Zsilinszky Endréné* állít emléket egy földmunkás visszaemlékezéseivel.

Ide került egy tsz-elnök visszatekintése a tsz-mozgalom kezdeti nehézségeire és a később elért nagyszerű eredményekre. Majd egy tanulmány Tarpa fejlődését mutatja be. Leírja azt az eredményekben gazdag utat, amelyet Esze Tamás népe tett meg az elmúlt évszázakban.

A fejezet utolsó dolgozata *Babus Jolánnak*, a Tiszahát nagy néprajzosának állít emléket. Annak a tudósnak az alakját vázolja elénk, aki szülőföldjeként szerette ezt a vidéket és annak népét.

A második rész a maga 13 dolgozatával a *Múlt és jelen* címet kapta. Az első dolgozat a Vásárosnamény határában végzett ásatásokról ad képet. A második dolgozat a vásárosnaményi járás történeti-etimológiai helységnév-tárát közli, beleértve a járás községeinek névváltozásait, illetve ezeknek a neveknek a kialakulását.

Három dolgozat a történelmi múltnak állít emléket. Leírja az 1703-as kuruc átkelést a Tiszán, adatokat szolgáltat a vásárosnaményi Eötvös család történetéhez, leírja továbbá Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választásának történetét és harcát a beregi nép életének jobbra fordításáért.

Öt dolgozat foglalkozik Vásárosnamény és a vásárosnaményi járás felszabadulás utáni történetével. Szó esik ezekben a dolgozatokban a felszabadulásról, az élet megindításáról, a közigazgatásról, a politikai életéről. Jól lehet érzékelni azt a fejlődést, amelyet

ez a vidék az elmúlt időszakban megtett.

A beregi rész határos a Szovjetunióval. Helyet kapott a kötetben a két szomszéd kapcsolata, a barátság ápolása, és nem feledkezett meg a szerkesztő az iskolások, az úttörők életének krónikájáról sem.

A harmadik fejezet — *Beregi utazások* címmel — olyan személyiségeknek az írásait közli, akik megfordultak Beregben, és találkoztak ezzel a vidékkel, a vidék népével, a találkozás élményét írásba foglalták. A Beregi utazások szerzői arról vallanak, hogy mennyire megszerették ezt a vidéket, és milyen szívesen térnek ide mindenkori vissza.

Van a vallomásokban egy közös gondolat. Abban mindannyian megegyeznek, hogy őszintén szeretik és tisztelik Bereg népét, s éppen ezért szeretik látni előbbre jutását. Talán ez a szeretet az, amely egy kicsit félt is, amely azt szeretné, ha Bereg, a beregi nép a maga útján jutna előre, ha megpróbálna egyéniség maradni. Ha nem cserélné fel a szépet a „modernnel”.

Szép könyv, hasznos könyv a Találkozás Bereggel. S bár minden dolgozatának a mondanivalója helyénvaló, mégis van egy kis hiányérzetem. A Rákóczi-hagyományok mellett szívesen olvastam volna többet Bereg népi (szellemi és tárgyi) hagyományairól. Sajnálom, hogy a szerkesztés figyelme erre nem terjedt ki. Pedig Beregnek vannak rangos néprajzosai, mint *Babus Jolán*, *Csiszár Árpád* és *Papp Zoltán Sándor*. Szívesen vettem volna, ha írásaikat olvashattam a kötetben.

Azonban így is igen jó szolgálatot tett a helytörténet ügyének Vásárosnamény városa, a város és a járás vezetői, a szerkesztő, a könyv munkatársi gárdája, amikor lehetőséget teremtettek e kötet megjelentetésére. Kár, hogy nem került könyvtári forgalomba, pedig megérdemelné.

Nagy Géza

SÁRVÁR MONOGRÁFIÁJA

Szerk.: Horváth Ferenc

(Kiadja Sárvár Város Tanácsa, 1978. 787. old.)

Tiszteleghet-e méltóbban egy fiatal város önmaga előtt városossá nyilvánításának 10. évfordulóján, mint azzal, hogy az ünnepre megjelenteti a város múltját és jelenét feldolgozó monográ-

fiáját. Sárvár ezt tette. Mégpedig nem is akárhogyan!

A város tanácsának gondozásában kiadott kötet 19 neves szakember tanulmányát tartalmazza. Egyetlen szerző neve sem ismeretlen azok számára, akik évek óta figyelemmel kísérik a Vas megyében folyó helytörténeti kutatómunkát. A szerzőket nemcsak a közös munka kapcsolja össze, hanem a Vas megyében lépten-nyomon megnyilvánuló lokálpatriotizmus is. Sárvár neve a *Nádasdy*akkal, a *Kanizsai*akkal és magával a várral nem cseng ismeretlenül a történelem iránt érdeklődők fülében, de mindezeidig keveset tudtunk erről a gazdag múlttal rendelkező városról. A könyv ezt a hiányt hivatott pótolni.

A kötet kilenc fejezetre oszlik, az őskortól napjainkig dolgozza fel a város és a hozzá kapcsolódó uradalom történetét, a szocialista város eddigi tíz évét.

Horváth Ernő azokról a természeti viszonyokról szól, amelyek már az őskorban is vonzották a lakosságot, a négy különböző földrajzi terület keresztezőpontjára. A Rába és a Gyöngyös folyó nemcsak a korai kereskedelem létrejöttét segítette elő, hanem kitűnő védelmet is nyújtott az itt megtelepedőknek. A tanulmány fejezetei részletesen tárgyalják Sárvár természeti környezetét: a táj földtörténetét, vízrajzát, éghajlati viszonyait, állat- és növényvilágát.

Károlyi Mária a város őskori településtörténetét dolgozta fel. Az eddig feltárt leletek minden kétséget kizáróan igazolják azt, hogy Sárvár környéke az i. e. 5. évezredtől fogva minden őstörténeti korszakban, megszakítás nélkül lakott hely volt. A kitűnő természeti viszonyok minden kor emberének lehetőségét nyújtottak a gazdálkodás valamelyik ágához.

P. Buocz Terézia a város római kori történelmét ismerteti az olvasóval.

A kötetnek mind terjedelemben, mind témájában leggazdagabb fejezetét *Érszegi Géza* írta, aki gazdag lelyéltári forrásanyagra támaszkodva a népvándorlás korától a 16. századig tárta fel a város és az uradalom történetét. Szól Sárvár eredetéről, a város lakóinak kiváltságairól, a vár szerepéről, a város építéstörténetéről, iparáról és kereskedelméről, igazgatásáról és a hozzá tartozó uradalommal való viszonyáról. A tanulmány egyik fő érdeme, hogy vizsgálódásait nem szűkíti le mereven a városra és az ura-

dalomra, hanem mindig az országos eseményekbe ágyazva vizsgálja a fejlődést. Tanulmánya végén a szerző megállapítja, hogy Sárvár azon magyarországi városok sorába tartozott, amelyek a *civitas-oppidum* kategóriájába sorolhatunk.

Buza János színes képet rajzol a sárvári uradalom törökkori, 16—17. századi mezőgazdaságának és parasztságának történetéről, a termelés és a földbirtoklás különböző típusairól, a parasztság terheiről, differenciálódásáról.

Kiss Mária Ipar és kereskedelem című munkájában a várossá válást elősegítő tényezőkről és azok hatásairól szól, amelyek nagymértékben befolyásolták a mezőváros lakóinak gazdagodását. Maga a földesúri udvartartás — bár szükségletének számottevő részét az ausztriai és az itáliai piacokról szerezte be — felvevőként, áruvásárlóként jelentős szerepet játszott a város gazdasági életében.

Sinkovits István izgalmas, olvasmányos tanulmányában a mezővárosi társadalom-, politika- és hadtörténetének talán legmozgalmasabb korát dolgozta fel. A mezőváros 16—19. századi történelmét két korszakra bontva vizsgálja a szerző. A vár és a mezőváros ura 1530—1671 között a *Nádasdy* család volt. Ebben az időszakban a vár a dunántúli törökellenes védelmi vonalhoz tartozott, ugyanakkor a reneszánsz udvari kultúra egyik magyarországi központja volt. *Nádasdy Ferencet* a Wesselényi összeesküvésben való részvételéért fej- és jószágvesztésre ítélték, így került a sárvári uradalom a kamara, majd különböző magyar és idegen származású családok birtokába. *Sinkovits* szól a város és az uradalom lakosságának az állandóan növekvő földesúri terhek elleni kitartó küzdelméről. Sárvár polgárai mindig készek voltak arra, hogy a középkorban kapott kiváltságait — amelyek a *Nádasdy* után többször is veszélyben forogtak — bátran megvédjék. A középkori mezőváros pezsgő kulturális életét, iskolaügyét a művészeti pártoló *Nádasdy*akon és *Kanizsai*akon kívül olyan nevek fémjelzik, mint *Sylvester János*, *Dévai Bíró Mátyás*, *Tinódi Lantos Sebestyén*, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A dualizmus korától a felszabadulásig terjedő részt, ennek politika-, társadalom- és kultúrtörténetét, valamint egészségügyét nyolc tanulmány eleveníti fel. *Naszádó István* két dolgozata gazdaság- és társadalomtörténettel, *Medvegy Antalé* a művelődés ügyével, míg *Vass*

György az egészségügygel foglalkozik. Külön fejezetet alkotnak a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság korának helyi eseményei (Gerse János—Rác János).

A kötet utolsó fejezete a felszabadulástól napjainkig terjedő időszakot öleli fel. Külön tárgyalja a népi demokratikus forradalom időszakát, a népesedési viszonyokat (Novák Zoltán—Turáni József), a város fejlődését és a napjainkban befejezett Nádasdy vár rekonstrukciós munkálatait, a város kulturális helyzetét.

Befejezésül szólni kell a könyv tipográfijáról, Németh Mihály kispasztikáiról készített fotókról, amelyek kiválóan illeszkednek a könyvbe, valamint a tájékozódást elősegítő grafikonokról és táblázatokról. A szép kiállítású, tartalmas, idegennyelvű összefoglalóval, helynév- és tárgymutatóval ellátott kötet méltán kelthet érdeklődést a megye határain túl is.

Acs Zoltán

MEZŐKOVÁCSHÁZA HARMINCÖT ÉVE 1944—1979

Szerk.: Balogh György

(Kiadja: a Nagyközségi Tanács V. B.
Mezőkovácsháza, 1979. 139 old.)

Mezőkovácsháza helytörténeti irodalma figyelemre méltó, ezért várakozással veszi kezébe az olvasó az új kiadványt. A tanács elnöke előszavában hangsúlyozza, hogy a cél nem községtörténetírás volt, hanem tények, ismeretek közlése az olvasóval. Földi János bevezető, eligazító gondolatait csak részben támasztja alá a kiadvány, hiszen a tanácsi munka egyes területeiről adott szakszerű tájékoztatás mellett történeti jellegű dolgozattal is találkozunk. A szerkesztői elképzelésnek megfelelően valamennyi szerző témáját rövid történeti bevezetővel indítja. Az elgondolás rokonzenves — a kivitelezés azonban igen egyenetlen.

Balogh György bevezető tanulmánya valójában községtörténeti vázlat, amely az eddig megjelent történeti munkák alapján kíván keretet adni a felszabadulást követő népi-demokratikus-szocialista fejlődés bemutatásához. Bertók Ferenc a tanácsok tevékenységének elemzésére vállalkozott. Rövid történeti visszatekintésében sajnos találunk pontatlan, hibás megállapításokat: „nyílt fasiszta diktatúrának” nevezi a szerző a 25 éves ellenforradalmi rendszert. Pon-

tatlannak, történetietlennek érezzük a következő mondatot: „A személyi kultusz, azok káros következményei az ismert 1956-os eseményekbe torkollottak”. Az 1956-os ellenforradalomnak — sokan, így szerzőnk is 56-os eseményeknek nevezik — az MSZMP KB határozata alapján négy fő oka volt. Kár, hogy a fenti bizonytalanságokat nem sikerült kiszűrni. Bertók rámutatott, hogy a község fejlődése 1945—1956 között elmaradt az országos fejlődéstől. A megállapítás igazságához kétség nem fér. Bátorodom azonban megjegyezni, hogy az újjáépítés, majd az erőltetett iparosítás országos méretekben is stagnálást eredményezett megyék, városok és községek vonatkozásában. Szóvá kell tenni, hogy a pártszervezet, a népfront és a KISZ is sajátos eszközeikkel kivették részüket a település gondjainak megoldásából. annak ellenére, hogy a szerző erről nem tesz említést. Vezér Tibor dolgozatában színvonalasan elemzi településünk népmozgalmának alakulását. Dancsi Mihály és Hajdara Béla a kommunális szolgáltatásokról nyújt világot, jól rendszerezett áttekintést. Rámutatnak, hogy a településhálózat kívánt fejlesztéséhez fokozott központi támogatásra van szükség. A község úthálózatának, közlekedésének és hírközlésének alakulását Vizi Béla értékes történelmi bevezető után vizsgálja.

Sás Menyhért és Szöllösi József a földosztástól elemzik az agrárpolitika helyi megvalósítását. Sajnálatos, hogy a szerzők igen erőltetül, kevés forrásra támaszkodva vizsgálják a kollektivizálást és a későbbiek során is megmaradnak a felszíni jelenségeknél. Ebből is következik, hogy a szerzők nem voltak képesek a magyar falu háromtizedes izgalmas, fordulatos életének a bemutatására. Igaz, hogy a felszabadulás utáni agrártörténet elsődleges forrásai néha szegényesek, de a tanácsi, vállalati iratok, a visszaemlékezések és a sajtó biztosítják azt a forrásbázist, ami szükséges.

A hetvenes évekről szakszerű tájékoztatást kapunk, tanúi lehetünk a nagyüzemi mezőgazdaság kialakulásának. Horváth István Mezőkovácsházának olyan ipari arculatát mutatja be, mint amilyen az a valóságban. Vincze János a kereskedelem áttekintésére vállalkozott eredményesen. A közegészségügy, a szociális ellátottság helyzetét korszerű módon ismerteti dr. Renczéder Lajos, bár írásának címe némi fejtörést okoz: Ötven év alatt történt (?). Merényi Jó-

zsef szépen tagolt, összefogott, a kiadvány jellegéhez idomuló dolgozatában tárja olvasó elé a község közoktatásának fejlődését. *Úti Éva* összefoglalójából kibontakozik az embert, közösséget formáló műhöz — a könyvtár sokoldalú, felelősségteljes munkája.

A forrásmunkák jegyzéke ismételtelen meggyőzi az olvasót arról, hogy Mezőkovácsházán a honismeretet, a helytörténetirást komolyan veszik. A kiadványt a községről készített 28 fotó zárja. A felvételeket *Kovács Sándor* készítette. Néhány fotó csak a bennszülöttek számára mondhat valamit.

Összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy a kiadvány — a jószándék ellenére — meglehetősen alacsony színvonalon mozog. A tájékoztató jellegű írások egyikét-másikát — ha elhagynánk belőle a község nevét — több tucat más községre is vonatkozathatnánk. A nyereségnek elkönnyelhető fejezetek talán képesek ellensúlyozni az előzőeket. Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a szerkesztő *Balogh György* csak részben tudott megbirkózni feladatával, hogy a kiadvány ismereteket nyújtson olvasóinak az elmúlt 35 évről. Reméljük, hogy a község legközelebbi kiadványa rangosabb lesz, méltó Mezőkovácsháza színvonalas helytörténeti irodalmához.

Gazdag István

VALLOMÁSOK EGY VÁROSRÓL

(Akadémiai Kiadó. Bp. 1978. 155 old.)

1277-től — vagyis amióta IV. László király pecsétjével szabad királyi várossá nyilvánította Sopront — a város pusztja létével „üzenet” volt az országnak, a magyarság számára. Aligha van olyan települése hazánknak, amelynek jellege annyira szimbolizálná az országot, s a nemzet sorsát, mint az Alpok lábánál, a Kisalföld szélén fekvő Sopron. Gót, reneszánsz, barokk, neoklasszicizmus épületei az európai építőművészeti irányzatok hordozói.

Az Akadémiai Kiadónál megjelenő, tetszetős antológia kereken harminc élő és már elhunyt magyar író Sopronról szóló vallomását tartalmazza. A kiadványt *Sarkadi Sándor* költő szerkesztette, és „vallomások”-nak keresztelte a művet, amiben van valami ün-

nepélyesség, ami a hétköznapiason felül emeli.

Nehéz is lenne egyetlen fonálra fűzni ezeket az írásokat, hiszen mindegyik sajátosan ízes, szubjektív. Barátságok, eltűnt diákevek gyűrűznek bennük. Sopron mindig két tényezővel hatott: materiális valóságának szépségével és szellemiségével.

Keresztury Dezső Sopron ünnepére című versével adja meg az alaphangot és *Pozsgay Imréné* a 700 éves város jubileumára írt ünnepi beszédével záródik az antológia. Ezen belül ma élő írók és költők — *Illyés Gyula*, *Weöres Sándor*, *Jánosy István*, *Dér Endre*, valamint *Dénes Zsófia*, *László Gyula*, *Szakonyi Károly*, *Hegedűs Géza*, *Tatai Sándor*, *Jékely Zoltán* stb. szerepelnek a könyvben. A válogatásban helyet kaptak a már nem élők is, mint *Kónya Lajos*, *Passuth László*, *Szalatnai Rezső* stb.

A Magyar írók Sopronról című kötet olyan válogatás, amely nem soproni származású, vagy ott lakó íróktól közöl szemelvényeket, hanem olyanoktól, akik valamilyen élmény révén kötődnek a városhoz. Talán az egyetlen *Weöres* az, aki a múltból kibányászott egy „eredeti” soproni költőt, *Kis Jánost*, s közli a *Nyári éjszaka* című versét.

Befejezésül hadd álljon itt néhány sor azokról a fáradhatatlan Sopront szeretőkről, akik elősegítették a kötet megjelenését. A Soproni Öregdiákok Baráti Köre már évek óta fáradozik a városért. Ők rendezték a jubileumi ünnepséget 1977-ben, amely országos eseményé vált, s nekik köszönhető az antológia gondolata, valamint megjelenése.

Bizunk abban, hogy a kötet, szépségénél fogva is, díszre lesz könyvtárainknak, s üzenetével felkelti érdeklődésünket a leghűségesebb város iránt. Tartalmával pedig bennünket is megragad, s azoknak a taborába sodor, akik akik e jellegzetes városi nagyontudják szeretni. „Ez a város — fejezi ki tömören *Illyés Gyula* — a magyarságnak egy igazán katasztrófális, nehéz helyzetében kitartott. Kitérőlhétetlen nyomot hagyott ezzel a nemzeti tudatban.” Önmagunkat becsüljük, ha Sopront becsülni tudjuk, hazaszeretetünk válik teljesebbé, ha Sopront megtanuljuk szeretni.

Rédey Pál

BÉKÉS SÁNDOR—LOMBOSI JENŐ:

PÉCSBÁNYA

Riportok, portrék, dokumentumok
a Széchenyi-akna történetéből

(Készült a Mecseki Szénbányák Vállalat,
a volt Széchenyi-akna vezetőinek
és dolgozóinak közreműködésével.
Kiadta a TIT Baranya megyei Szervezete.
Pécs, 1977. 138 old.)

Pécsbánya a magyar szénbányászat egyik legrégebbi létesítménye. A különböző tárnák és kutatóárkok művelése után 125 éve kezdték meg az első korszerű függőleges akna, az András-akna mélyítését. 1853 óta a pécsbányatelepi munkásság sorsában, a bányatelep kialakulásában, életében mindazt követhetjük, ami jellemző egész országunk fejlődésére. A kezdeti ösztönös munkásmozgalmat követő szervezett követelések, sztrájkok, a szervezeti keretek meg erősödése, kapcsolat más bányavidékekkel és részvétel azok hasonló mozgalmában, a rendőri megfigyelés, az elnyomás elleni küzdelem országsszerte nevet szerzett Pécsbányának.

A technikai fejlődés útját jelzik az 1817-ben avatott huták, kokszolók, kén-savgyártó helyek, a kovácsműhelyek, az 1854-ben épült pécsbánya—újhegyi vasút. 1849-ben a Hármaskis Tűkőr azt írta, hogy „Pécsről—Mohácsra vasút van javallatban ...”, és ezt a vasutat 1857. május 2-án már ünnepélyesen fel is avatják. A lendület később sem csökken, az András- és a Széchenyi-akna légmozdonyaikkal, villamos berendezéseikkel méltán látogatottak és híresek. Kulturális téren is nevezetes Pécsbánya: 1860-ban templom épült itt, 1865-ben könyvtár nyílt, egyre nőtt az iskolába járók száma, 1892-ben bevezették a magyar nyelvű tanítást.

Kiépült a kolónia, melynek épületei több helyütt még ma is megtalálhatók. A századfordulón stíriaiak, morvák, olaszok érkeznek, folytatódik az idegenek megmagyarosodása, kialakul a máig élő hagyományos „gráner” szellem. 1918-ban a pécsbányai bányászok részt vesznek a Monarchia legnagyobb katonai felkelésében és itt szerveződik a két világháború között többször is erőteljesen fellépő munkásmozgalom.

Pécsbánya a maga légkörével, eseményeinek rohanó árfájával ma már nincs többé. 1971-ben önálló üzemként megszűnt, jelenleg a Pécs-Bányaüzem része.

Békés Sándor újságíróként, Lombosi Jenő pedig bányászként ismerte meg Pécsbányát. Az újságíró és az íróvá nőtt bányász emlékei, találkozásai kitűnően felidézik Pécsbánya azelőtti és felszaba-

dulás utáni életét, eseményeit. Forradalmi erők feszülnek a hajdani munkások szavaiban, sokszínű életpályák, gondok és remények tűnnek fel a lapokon.

Krisztián Béla

DOKUMENTUMOK

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM HAJDU-BIHAR MEGYEI TÖRTÉNETÉHEZ

A Hajdu-Bihar megyei Levéltár
Közleményei 10. Szerk. *Gazdag István*
(Debrecen, 1977. 200 old.)

A téma nagyságához mérten kis terjedelmű könyv szerkesztője és munkatársai nem könnyű feladatra vállalkoztak, amikor célul tűzték ki Hajdu-Bihar megye vonatkozásában — a „Bevezetés” szavai szerint — „szocialista fejlődésünk történelmi forrásainak következetes feltárását, a termelőszövetkezeti történetírás színvonalasabb művelésének elősegítését.”

A kötet 140 dokumentumot tartalmaz. Ezek többsége levéltárakban őrzött irat, de található köztük számottevő mennyiségű korabeli sajtótudósítás, sőt visszaemlékezés is. Az összeállítók bőséges forrásanyagból válogattak, felhasználták a Hajdu-Bihar megyei Levéltár, az MSZMP Hajdu-Bihar megyei Bizottság Archivuma és az Új Magyar Központi Levéltár állományát, valamint a megyei és országos lapok egykorú híradsáit.

A közzétett dokumentumok — az előzmények felvillantása után — végigvezetik az olvasót a termelőszövetkezeti mozgalom Hajdu-Bihar megyei történetén a kezdetektől 1962-ig. Bemutatják a kollektivizálás folyamatát, a közös gazdálkodás megvalósításának eredményeit és problémáit. Érzékeltetik az agrárpolitikai döntések és a helyi feltételek viszonyának változását. A könyv városi, és megyei szervek feljegyzéseit, termelőszövetkezeti vezetők, községi, jelentéseit, konkrét adatokat közlő és a kor hangulatát érzékeltető iratokat és tudósításokat, szervezeti, gazdasági és politikai tárgyú dokumentumokat egyaránt tartalmaz. Nemcsak a tsz-ek gazdasági és társadalmi jellemzőiről ad képet, hanem betekintést enged az irányító szerveknek a közös gazdaságokkal kapcsolatos tevékenységébe is.

A közlés sorrendjét egyrészt az időrend, másrészt a tematikai csoportosítás szabja meg. Egy-egy szerkezeti-

leg is elválasztott részben különülnek el az 1945—1948 közötti előzményekre, a kollektivizálás 1949—1956 közötti szakaszára és az átszervezés befejezésére vonatkozó dokumentumok. A különböző részekben belül a tárgyszerinti besorolás érvényesül.

A dokumentumösszeállítás igen sok érdekes és hasznos információt ad a megye termelőszövetkezeti fejlődéséről. A szűkre szabott terjedelem azonban nem teszi lehetővé, hogy átfogó képet adjon. Sőt, a kötet elején még a nem összetartozó tartalmú iratok egymásmellé zsúfolására is rákényszerültek a könyv készítői. Nem tekinthető ugyanis szerencsés megoldásnak együtt bemutatni az 1945-ben a földreformhoz kapcsolódva, elsődlegesen helyi kezdeményezésre életrehozott közös gazdálkodási kísérleteket és az 1948 őszén központi intézkedések nyomán alakult bérleti termelőcsoportokat. Előbbiek valóban — bizonyos tekintetben közvetett — előzményei a szocialista termelőszövetkezeti mozgalomnak, utóbbiak viszont már magának a kollektivizálásnak a kezdetét jelentik.

A közölt iratok, tudósítások elsősorban szűkebb hazájuk iránt érdeklődő Hajdu-Bihar megyeiek figyelmére tarthatnak számot. Emellett azonban azok is haszonnal forgatják, akik a termelőszövetkezettörténeti kutatómunkájukhoz a tájegységre vonatkozó adatokat keresnek. Anál is inkább, mivel a megyében két igen nevezetes közös gazdaság is található: a sarkadi Lenin Tsz, amelynek előtörténete egészen 1945-ig visszanyúl, valamint a nádudvari Vörös Csillag Tsz, napjaink legnagyobb termelőszövetkezete. Mindkettő múltjáról több forrás szerepel a könyvben.

A termelőszövetkezeti kataszter túllépi a közölt dokumentumok korszakhatárát, egészen napjainkig tartalmazza a tsz-ek nevét, alakulási időpontját, jelzi az egyesüléseket, a névváltozásokat. Az adatokat a községek és azon belül a közös gazdaságok betűrendjébe sorolták a kötet munkatársai.

Értékes segítséget jelent a helytörténettel foglalkozók számára a termelőszövetkezettörténet levéltári forrásairól szóló tanulmány. Ez sorra veszi a vizsgálандó kérdéseket, majd a rendelkezésre álló források típusait, lelőhelyeit, s utal azok forrásértékére. Rövid kritikái értékelést ad a Hajdu-Bihar megyei termelőszövetkezetek múltjával foglalkozó, már megjelent kiadványokról, és vázolja az újabb szer-

zők számára támasztandó követelményeket.

A könyv összességében a termelőszövetkezettörténet sokoldalú megközelítését adja. Már csak azért is feltétlenül nagyobb terjedelmű érdemelt volna.

Urbán László

FORRÁS ANTOLOGIA, 1979.

(Kecskemét, 1979. 294 old.)

A Bács-Kiskun megyei szépirodalmi, szociográfiai és művészeti folyóirat antológiáját a lap fennállásának tizedik évfordulója alkalmából adták ki. A kötetben található írások java már sokak előtt ismeretes (a Forrás régebbi számaiban jelentek meg), újraolvasásuk mégis élvezetet jelent. Mi mindent találhatunk ebben a jól szerkesztett, és szépen kivitelezett antológiában?

Az ismertetést kezdjük a kiadvány utolsó fejezetével, a *Tükörképpel*. Itt elsősorban azok az írók, költők vannak a Forrásról, akik számára a folyóirat méltó fórumot teremtett és teremt ma is, akik jó ismerői és figyelői a szerkesztői munkának. *Bárh János* valóságában többek közt azt olvashatjuk, hogy „a Forrás egyszerre tudott lenni tájhoz kötődő, tehát alföldi, Duna-Tisza közti szellemiségű és ugyanakkor az egyetemes magyarság sorskérdését is tükröző alkotó fórum”. *Beke György* elsősorban a lap szociográfiai jellegét értékeli: „A Forrás — egyéb érdemei mellett — a Valósággal együtt a magyarországi folyóiratok közül legtöbbet tett a valóságirodalom kibontakoztatásáért, rangjának elismertetéséért.” *Berkovits György* szintén a lap szociográfiai törekvéseit méltatja. Szerinte éppen ez különbözteti meg a Forrást az összes többi szépirodalmi-művészeti folyóirattól.

Szép értékelő vallomásokot idézhetnénk még *Balázs Józseftől*, *Pákándi Gézától*, *Jócsik Lajostól* vagy *Lezsák Sándortól*, hisz a Forrásra ma már valóban sokan figyelnek, mert a folyóirat nemcsak Kecskemét és a megye szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is fontos szöcsövéné vált, sőt, a szomszédos népek irodalmának, kultúrájának megismertetésére is nagy gondot fordít.

Tíz év alatt a Forrás olyan íróknak, költőknek adott teret, mint *Buda Ferenc*, *Balázs József*, *Zám Tibor*, *Raffai Sarolta*, *Hatvani Dániel*, *Szalai Csaba* és mások. De szívesen küldtek ide írásokat

Budapestről, Kolozsvárról, Pozsonyból is.

A Példaképek, elődök c. fejezetében *Sinkó Ervin*, *Szabó Pál*, *Németh László* és *Veres Péter* leveleit olvashatjuk, amelyeket az indulás éveiben a szerkesztőséghez írtak. Bizalmat és biztatást sugallnak ezek a levelek, s most örömmel nyugtázhathatjuk, hogy a kecskeméti Forrás azóta olyan tengerré nőtt, amelyek cseppjeiben a Kiskunság, Magyarország és Európa egyaránt felfedezhető.

A Való világ vonzásában és a Tanulmányok c. fejezetekben ugyancsak értékes írásokat olvashatunk. *Orosz László*, *Féja Géza*, *Ittész Mihály*, *Szekér Endre*, *Sütő András* tanulmányait vagy *Hatvani Dániel Illyés Gyulával* folytatott beszélgetéseit. A szociográfiai írásokból közzétett szemelvények, valamint a népköltéssel és a népzenevel kapcsolatos írások, vallomások ugyancsak a legfontosabb kérdésekről szólnak.

Az antológiát jól kiegészítik azok a fényképek, amelyek a kecskeméti írótalálkozásokat, a Forrás szerkesztőinek utazásait s a Bács-Kiskun megyei hétköznapi eseményeit rögzítik. *Goór Imre* cinkarcai, *Berki Viola* és *Kátai Mihály* rajzai pedig csak színesebbé, érdekesebbé teszik a kötetet.

Csáky Károly

KÖRMENDI FÜZETEK

Hazánk egyik legjelentősebb levéltára volt a Batthyányaké. Ezt a korábban Körmenden őrzött igen értékes anyagot annak idején már többen tanulmányozták (*Csánki Dezső*, *Fraknói Vilmos*, *Takács Sándor*, *Tallóczy Lajos*, *Wenzel Gusztáv* stb.), de végleges rendezését és részbeni feldolgozást csak később, *dr. Iványi Béla*, a neves történész, egyetemi tanár végezte el, aki kutatásainak eredményeit az általa szerkesztett, írt és kiadott *Körmendi Füzetek*-ben publikálta. A szerény kivitelű füzetek a körmendi Rába Vidék nyomdából kerültek ki. Borítólapját a korán elhunyt, igen tehetséges *ifjú Molnár Lajos* grafikus festőművésznak a várat és a címfelírást „K” betűjében látható, Körmend középkori tornyát ábrázoló tollrajza díszíti.

A sorozat 1942-ben megjelent 1. számának címe: *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban*. A 2. szám: *A körmendi levéltár memorabiái*. (A memorabiák ismertetése. A memorabiák középkori okleveleinek re-

gesztái. A memorabiák mohácsi vész utáni oklevelei és levelei válogatva.) 3. szám: *Pázmány Péter kiadatlan levelei*. 4. szám: *Képek Körmend múltjából*. (A középkori Körmend. Körmend a mohácsi vész után a XVI. században. A XVII. századi Körmend.) 5. szám: *A körmendi levéltár missilis levelei (1454—1526)*.

Hosszú szünet után 1976-ban a Körmend Füzetek új sorozata indult a Tanács kiadásában és *Vizi László* könyvtárigazgató szerkesztésében. A *Körmend bibliográfiája* című 1. számot a megyei könyvtár igazgatóhelyettese, *Pethő Gyula*, valamint *Dénes Pálné* tudományos főmunkatárs állította össze. *Illés Endre* tanácselnök az előszóban megállapította: „Az új sorozat első köteteként kibocsátott bibliográfia dokumentumai segíti lesznek mindazoknak, akik a helytörténeti kutatómunkával foglalkoznak, vagy megismerkedni kívánnak. Körmend történetét, fejlődését — a legkorábbi adatoktól napjainkig — feltáró dokumentumok azt is bizonyítják, hogy elődeink élete, küzdelmeik nem múltak el nyomtalanul és haszontalanul.” A 151 oldalas kiadvány felépítése öt fő (Általános rész; Gazdaság; Társadalom, politika és közigazgatás; Kultúra; Körmendi hírlapok és folyóiratok), valamint ezeken belül számos alcsoport szerint történt. Mindezekhez betűrendes név- és tárgymutató is csatolódik, s így a mintaszerűen összeállított bibliográfia gyors eligazítást nyújt a kutatóknak az őket érdeklő tárgykörrel kapcsolatos irodalomról.

A 2. szám Körmend várossá nyilvánítása alkalmából, 1979-ben jelent meg. Borítólapját *Pintér Pál* tervezte. A 75 oldalas füzet *Kondicsné Kovács Éva: Agrártörténelmi adatok Körmendről* című, két részből álló tanulmányát tartalmazza. Az első: *Körmend mezőváros viszonya földesurához a XVIII. században*. A lakosság főfoglalkozása a földművelés és az állattenyésztés volt. A Rába és holtágai bővelkedtek halban, s az időben a jobbágyok még szabadon halászhattak. A XVII. században céhekbe tömörülve kovács, lakatos, szijgyártó, szűcs, varga és csizmadia iparosok működtek. A helység egyik jelentős eseménye 1664. július 27-én zajlott le, amikor a törökök Körmendnél kísérelték meg az átkelést a Rábán, hogy onnan Bécs felé vonuljanak. Ezt a tervüket azonban a helyszíre érkező katonaság megakadályozta.

A lakosság közül többen részt vettek a Rákóczi szabadságharcban. 1716-

ban Körmennd mezőváros a Batthyányiak majorátusi központjává lett. Új rendelkezés szabályozta a halászati jogot, megtiltotta a vadászatot és a madarászást. 1764-ben úriszéki ítélettel Körmenndet megfosztották a mezővárosi címtől és az uradalmi községek közé sorolták. A jobbágyterhek egyre fokozódtak, ami elégedetlenséget váltott ki. A szerző részletesen foglalkozik a parasztmozgalommal, s ezzel kapcsolatban *Bejczy István* szerepével.

A tanulmány második önálló részének címe: *A mezőgazdaság helyzetének alakulása Körmennden a felszabadulás után*. Ebben a szerző néhány oldalon, statisztikai adatokkal kiegészítve röviden ismerteti a háború utáni mezőgazdaság fejlődését, a *községi földigénylő bizottság*, a *Vörös Csillag TSzCs*, a *gépállomás*, az *állami gazdaság* megalakulását, működését.

A *Körmenndi Füzetek* új sorozatának 1. és 2. számát bőséges jegyzet, irodalom és 26 kép egészíti ki.

Csaba József

A ZALAI GYŰJTEMÉNY ÚJABB KÖTETEI¹

Pontosan öt esztendeje, 1974 augusztusában jelent meg a Zalai Gyűjtemény első száma azzal a céllal — amint *Kopjár Lajos*, a megyei tanács elnökhelyettese írja beköszöntőjében —, hogy a zalai történeti és néprajzi kutatások tudományos fóruma legyen. Az eddig megjelent kötetek alapján elmondhatjuk, hogy a sorozat a kitűzött célnak megfelelően, jó színvonalon reprezentálja a megye kutatóinak munkásságát. A 9. kötet *Kotnyek István* munkája, rendkívül értékes és hatalmas mennyiségű anyagot tárt fel. Bemutatja, hogy a reformáció milyen pendítően hatott az elemi oktatás fejlődésére, az „iskolahálózat” kialakulására. Megismerkedhetünk a 18. század falusi iskolájával, tanítóival és tananyagával. Megtudjuk, hogy ebben a században az egész megye területén csupán 4 olyan iskola volt,

¹ *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. (Zalaegerszeg, 1978, 250 old.) — *Vaska Miklós*: Paraszti gazdálkodás Nován a két világháború között. (Zalaegerszeg, 1979, 79 old.) — A Zalai Gyűjtemény korábbi számait *Schneider Miklós* ismertette a *Honismeret* 1979. 1. számában.

ahol az írás, az olvasás és a hittan mellett számtant is tanítottak.

A tanítókról, a tanítók jövedelmeiről, a tanulókról között számszerű adatok nagyon fontosak neveléstörténetünk szempontjából. A kötet 12 fejezete a tárgyalat időnek szinte minden oktatással kapcsolatos kérdésére kiterjed.

A sorozat legújabb, számszerint 11. kötete *Nova* világát tárja fel. A cím nem a legszerencsésebb, hiszen a paraszti gazdálkodás bemutatása mellett fontos helyet kap a nagybirtok gazdálkodása, a cselédek, summások életének bemutatása, valamint a helyi iparosok életének leírása is. A szerző részletesen bemutatja a falu társadalmát, birtokviszonyait, a gazdálkodás mennyiségi és minőségi változásait, fejlődését. A feldolgozott anyag jelentős része visszamélekezőkből tevődik össze.

Kapiller Imre

DR. SZECSKÓ KÁROLY:

A KÖZALKALMAZOTTAK MOZGALMÁNAK TÖRTÉNETE HEVES MEGYÉBEN, 1918—1971

(Kiadja a Közalkalmazottak Szakszervezetének Heves megyei Bizottsága, 1979. 150 old.)

A feldolgozás bő forrásanyagra támaszkodik, ez nemcsak hitelessé teszi, hanem számos fel nem tárt, vagy elfelejtett összefüggésre világít rá. Különösen vonatkozik ez a közalkalmazottak helyzete és szervezetei az ellenforradalmi időszakban című fejezetre. A szerző feltárta a közalkalmazottak legjobbainak haladó törekvéseit, demokratikus magatartását 1918/1919-ben s a szocialista célokért való küzdelmüket. A felszabadulás után a Heves megyei közalkalmazottak is részt vállaltak a demokratikus újjáépítésben. A szakszervezet adta számukra a keretet, amelyben kezdeményezőkétségük kibontakozhatott.

Közalkalmazottakról szóló hasonló kiadvány még nem jelent meg és első Heves megye egyik szakszervezetének bemutatásában is. A könyv feltehetően biztatást ad más, hasonló művek megírásához és kiadásához.

Dr. Misóczki Lajos

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON,

1—3.

(Akadémiai Kiadó Bp., 1977. 752 oldal,
1980. 752 oldal)

Néprajzi irodalmunk fellendülésének egyik öröndetes eseménye a Magyar Néprajzi Lexikon immár második kötetének megjelenése. Egy új — a nagyközönség számára eddig csak kisebb-nagyobb részleteiben ismert — világgal találkozunk a lapjain. Témája időtlen és kimeríthetetlen. Aki kezébe veszi és belelapoz, azt elfogja a varázs, a megismerés vágya, s egyre inkább rádöbben, hogy valami megfogta, valamit tanult és tud, aminek a hiányát eddig észre sem vette. Az életének nélkülözhetetlen részévé válik a néprajz, észrevétlenül belopja magát a mindennapok gondja-baja közé, hogy megtöltse az alföldi vagy a bakonyi kirándulást értelemmel. Színessé teszi a sétát a Körúton, mikor bámulva megáll egy kirakat előtt és hitetlenkedve bár, de felismeri a baranyai szőítést, a karsú bokályok közt pedig melyik a tolnai, melyik a székely. A mellettük lévő faragott tükrösről találgatja, hortobágyi vagy békési munka? Ez bizony dunántúli, talán éppen *Kapóli Antal* műve.

A könyv oldalain végigcsodáljuk a betlehemezők változatos képeit, felébrszve a bennünk szunnyadó gyerekkori emlékeket, esetleg a szülők, nagyszülők képzeletünket ösztökélő mesevilágát. A mese elhozza az ifjúságot, a citeraszótól hangos régmúlt falusi lakodalmakat. S így lassan lapozgatva már logikusan kapcsoljuk egyik fogalmat a másikhoz. Kikeressük a citera után a bál leírását, de közben már megüti a szemünket a betyár, és megjelenik a lelki szemeink előtt a sárréti meg a bakonyi betyár, lássuk gyorsan a cifraszűrt! Csárda, fokos... mi minden van ebben a lexikonban! Végül jóleső érzéssel nyugtázzuk, mennyi ismerős-ismeretlen fedezettünk fel.

És már telik a lakás: a falon beregi futó, az asztalon tükrös, a könyvespolcon néprajzi ismertető, a gyerekek ruháin megjelennek a kalotaszegi varrottas virágai. Az igazi népművészet bevonul az életünkbe, kiszorítva lassan a silányat, a giccsét. Segítségét ad ehhez a Magyar Néprajzi Lexikon fekete-fehér és színes képekkel és a címszavakba foglalt népelet ezernyi mozzanatának leírásával.

Kíváncsian várjuk az ismereteinket teljessé tevő további két kötetét.

Karacs Zsigmond

BARABÁS JENŐ—GILYÉN NÁNDOR:

VEZÉRFONAL NÉPI ÉPÍTÉSZETÜNK KUTATÁSÁHOZ

(Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1979. 185 old.)

Közismert, hogy falvaink, városaink épületei az elmúlt néhány évtized alatt valósággal kicserélődtek; egyes vidékeken csaknem teljesen, másutt kevésbé, de a változás mindenütt jelentős. A településkép ilyen mértékű megváltozása Magyarországon csak a messze századokban zajlott le, talán a XIII—XIV. században, a feudális társadalom és gazdaság kiteljesedésekor s némely területeken a XVIII. századi nagy telepítésekkor. Nagy tehát a felelőssége a kutatóknak, hogy ezt a történeti jelentőségű folyamatot megfelelően dokumentálják. Történtek is számottevő kezdeményezések, így az OMF részéről szervezett falukutatók. Igen nagy hiányosság volt azonban a gyűjtési útmutatók, kérdőívek terén. Ilyen környülműl mellett vesszük kézbe most a néprajzos-építész szerzőpáros csinos könyvecskéjét, amely magát a kutatáshoz való vezérfonálnak nevezi.

A könyvecske I. fejezete a helyszíni vizsgálatra való felkészülésben kíván segítséget lenni, amikor is a bibliográfiai, a községi bontású összefoglalások, a történeti térképanyag áttekintésének fontosságára, másrészt a tematikus felkészülésre hívja fel a figyelmet. A kurta (kétoldalas) fejezetecske csupán érinti a különböző jellegű forrásokat, ezeket a könyv végén külön fejezet tartalmazza.

A Települési vizsgálatok c. II. fejezet egyrészt a település formai elemeinek rögzítésére hív fel, másrészt azonban megszívlelendők ehhez csatlakozó sorai: „A társadalomtörténeti háttér ismerete nélkül ma már a leíró szintnek is csak az alacsonyabb lépcsőfokaira lehet eljutni. Így bármely célú településvizsgálatnak legalább vázlatosan végig kell kísérnie a település történeti sorsát, keletkezési idejétől és körülményeitől kezdve napjainkig, felderítve a népesség számszerű változását, az alakulásra ható politikai, gazdasági tényezők jelentőségét, a társadalmi munkamegosztásban és a környezetben elfoglalt helyét, a lakosság társadalmi struktúrájának, nyelvi, vallási összetételének helyzetét.” Fenti mondatokat annál inkább szükségesnek tartottuk hangsúlyként idézni, mert a könyv egyéb helyein a formai kutatás szempontjai érvényesülnek. A településkép megrajzolásához a következő szempontok szolgálnak: — Az épületek tömörülése, vagyis, hogy az egy

telken lévő épületek mennyire koncentrálnak (három fokozat); — Telekformák (13 változat megfogalmazásával és alaprajzi vázlatával); — Utcabevépíttség (a lakóházak utcához való viszonya, 6 lehetőség); — Utcahalózati (a házfalatól a tervezett faluig, 6 típus); — Dűlőbeosztás (ennek rendszerezése nem vállalkozott a könyv) — majd néhány alapvető településtípust jelöl meg: szórvány, tanya, szórt és zárt település. Külön foglalkozik a magyar népterületen sokáig hangsúlyozottan kutatott megszokott településekkel.

A III. fejezet azokat a szempontokat tartalmazza, amelyek szerint egy-egy településen belül a tüzetesebb vizsgálat-hoz a reprezentáns épületeket kiválogat-hatjuk.

A kézikönyv legfontosabb fejezete a IV.: Tüzetes vizsgálat, az épület leírása. Nyilvánvalóan a néprajzkutató szerző ezen a területen mozog a legbiztosabban. A kérdések taglalása itt a legkö-rültekintőbb, ugyanakkor nem tipizál túl, mértéktartó. Három nagy egység a lakóház; Az egyéb építmények különleges problémái; majd két oldalon: Az elemek együttlátása. A lakóház, mint legdöntőbb építmény magához vonta az elemek részletes bemutatását. Így a lakóháznál tárgyalja a falazatféleségek mindegyikét; a fődém, tetőszerkezet és héjazat változatait; (következettlenség, hogy itt kerül tárgyalásra a „jármos” tetőszerkezet, ami pedig csak csűrökön fordul elő;) alaprajz, lakásfunkció és tűzhely, (de a lakásfunkció épp csak érintve); külső megjelenés. Ez a nagy fejezet olyan, hogy nemcsak a gyűjtők, hanem az etnográfusok is haszonnal forgathatják. A házon kívüli építmények között az eddigi kutatás (nem kis részben épp Barabás Jenő) által legrészlete-sebben kidolgozottak a csűrök; viszont kifejezett elmaradás mutatkozik az állatok tartására használt további építmények — disznóól, tyúköl, kuty-ól, méhes, galambház, -dúc —, s az ön-kéntes gyűjtők főleg ezek részletező le-írásával tehetnének sokat. Ezek után kerül bemutatásra a pincék, prészázak, gabonatarólok gyűjtési problematikája, s utalás történik egy sor további kisebb építményre (kukoricagóré, abora, nyári konyha, udvari kemence, aszáló, füstölő, kerítés, kapu, kút). Az ipari és középü-letek közé soroltak (kovácsműhely, ma-lomfajták és az utóbbihoz kapcsolódó olajtűtő, almatörő, érczúzó, fűrészmalom, kallómalom) is nagy feladatot jelent-nek az ezutáni kutatás számára, ezek a

szakirodalomban csak részlegesen, egye-netlenül feldolgozottak. Az időszakos építmények (pásztorépitmények, erdei kalyibák, csöszkunyhók stb.) említése után kerít sort a kisebb-nagyobb szak-rális építményekre (fa haranglábak, ha-rangtornyok, templomok, sírjelek, kál-váriák, útszéli keresztek). Ez utóbbiak kutatása Közép-Európában újabban nemzetközi érdeklődésűvé vált.

Az ismertetett munka két utolsó feje-zete: V. Bontási vizsgálatok és VI. Fel-mérés. A szélesebb érdeklődő közönség számára ezekből annyi fontos, hogy az épület olyan jellegzetességei kerülhet-nek felszínre, amelyeket ép, használat-ban lévő épületnél nincs módunkban megfigyelni. A felmérések tüzetes tár-gyalása (A felmérések célja és fajtái; A felmérés végrehajtása; A helyszínraj-zi felmérés; Az épületfelmérés; A fel-méréssel kapcsolatos fényképek) első-sorban technikus és mérnök szakembe-rek számára lehet eligazító. A kitűnő rajzok Gilyén Nándor munkái.

Barabás Jenő és Gilyén Nándor könyve a szakembereken kívül is válto-zatos előképzettségű olvasótábor érdeklődésére tarthat számot, önkéntes népr-ajzi gyűjtőkére, mindazokéra, akiket a népi építészet érdekel. A könyvismerte-tő azon óhaj kifejezésével zárja sorait: bárcsak mielőbb megjelenne egy továb-bi útmutató, mintegy a jelen munka párjaként, amely a népi építészet funk-cionális, gazdasági-társadalmi szempon-tú vizsgálatához segítene minden érdeklődőt.

Földes László

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA:

A MAGYAR PARASZTSÁG RÉTGAZDÁLKODÁSA

(Akadémiai Kiadó, 1979. 542 old.)

A kiemelkedő irodalmi ismerettel s a magyar népterület minden részére kiterjedő terepmunkával megírt könyv nemcsak a hazai, hanem az európai néprajztudomány legjelesebb monográ-fiai sorában foglal helyet. Rokonait a dán, a svéd, a norvég és a finn munkák között kell keresni s *Valonen Niilonak* a finn kéregmunkákról (*Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition*, Helsinki, 1952), *Vilppula Hilkkának* a finn cséplőeljárásokról (*Das Dreschen in Finnland*) írt munkája áll igényességében és őstörté-

neti vonatkozásaiban hozzá a legközelebb. *Paládi-Kovács Attila* könyvének az eredményei annyira szétágazók, hogy azokat csak több íves tanulmányban lehetne nyomon követni. Összefoglalóan mégis elmondhatom, hogy a könyv a nagymúltú magyar állattartás megismérését segíti elő. A szerző a néprajzi anyag mellett a nyelvi, történeti és régészeti adatok figyelembevételével megállapítja, hogy az állattartó magyarság már a szlávokkal való érintkezés előtt ismerte a szénagazdálkodást, a takarmánykészítést, amely a honfoglalás után tovább fejlődött. A szénagyűjtésről, a rétek kaszálásáról a 11. századtól gazdag okleveles adatok tanúskodnak. A 16—17. században a török szénadót szedett a parasztságtól, ami gazdag szénatermésre utal. Az Alföldön koronként hatalmas méretű állatállomány teleltetése csakis megfelelő takarmánygazdálkodás révén volt lehetséges. A paraszti takarmánygazdálkodásra, rétművelésre nyilvánvalóan hatást gyakorolt a földesúri rendszer s a korai gazdasági írók útmutatása (*Pethe Ferenc, Nagyváthy János*).

Szénacsinalásunk, takarmánygazdálkodásunk történetét, néprajzi rétegeit nem lehet csak a szláv jövevényszavak tükrében nézni, mint azt *Kniezsa István* és *Moór Elemér* tette. *Fű, mező, alom, gaz, avar, kóró* terminológiák megfelelő honfoglalás előtti szókincsünkhöz tartoznak s kapcsolatban állanak a takarmányozással, a fű- és szénagyűjtéssel. A *fű, gaz, avar, kóró* terminológiák megfelelnek szláv eredetű *széna* szavunk jelentésének is, s megelőzik azt. A *kasza, villa, gereblye* ugyan szláv eredetű terminológiák, de jelentésük tartozékait és a velük való műveleteket népünk nem szláv szavakkal jelöli (pl. *takarás, gyűjtés, forgatás, veretelés*). Kasza helyett *sarlózhatták* a fűvet, de *nyűhették* is, akárcsak a kendert. A lombtakarmány gyűjtésére pedig valamiféle levélvágó kést használhattak. „Tarthatatlan az a felfogás — írja *Paládi-Kovács Attila* —, amely szerint a magyar rét- és takarmánygazdálkodás egyetlen impulzus, a szláv hatás révén fejlődött ki... Nehéz lenne elvitatni, hogy népünk önmaga is alkotólag hozzájárult a saját és a közép-

európai terület szénagazdálkodásának fejlődéséhez.”

Tájak és történeti korok szerint a magyar takarmánygazdálkodásban lényeges különbségek vannak. Óeurópai maradványok (pl. a falomb takarmány) éppen úgy megtalálhatók ennek a gazdasági tevékenységnek a terén, mint a későbbi európai jövevényeljárások és eszközök, tárgyak. Így a hosszú nyelvű kasza lehetséges, hogy csak a honfoglalás után került el népünkhöz s vidékenként más eszközökkel együtt táji változatai alakultak ki. Táji jellegzetességek közé tartoznak pl. az erdélyi, felföldi szénaszárító állványok, míg az Alföldön renden és forgatás nélkül készítik a szénát. A hosszú nyelvű kaszát a magyarság kezén megelőzte a rövid nyelvű kasza, amelyet a történeti források *szallai kasza* néven említenek. Sorra véve a szénagazdálkodás módját, a takarmánykészítés eszközeit, *Paládi-Kovács Attila* megállapítja, hogy nem könnyű a szénagazdálkodás terén olyan elemeket kimutatni, amelyek valamely meghatározott időpontban a magyarság minden táji csoportjára egyformán jellemzők lennének, mert az eszközök, a munkamódok függenek a földrajzi viszonyoktól. Egyes munkaeszközökkel jelentős kereskedelem folyt. A bakonyi parasztok a századforduló idején nagyszámú villát szállítottak Bulgáriába és Romániába, ahol azok ott „magyar villa” néven ismeretesek.

A szó- és tárgyföldrajzi térképekkel, fényképekkel gazdagon illusztrált munka a honismeret, az önkéntes néprajzi gyűjtők számára azért is jelentős, mert megismerhetik belőle a körültekintő néprajzi megfigyelés módszerét, a részletekbe való behatolást, a tárgyi és nyelvi adatok, a munkamódok rögzítését. A rétek és kaszálók birtoklási formáiról, a szénagyűjtés és -szállítás eszközeiről, a szénacsinalás munkaszervezetéről, a takarmány tárolásáról elmondottak a néprajzi anyaggyűjtés és feldolgozás kitűnő példái. A szerző fejtegetései igazolják, hogy a legegyszerűbb tárgy, munkamód, jogszokás elemzése gazdag néprajzi és művelődéstörténeti tanulsággal jár. A monográfiát az elmélyülő honismereti törekvések egyik kézikönyvének is tekinthetjük.

Gunda Béla

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

A Győr-Sopron megyei „Szülőföldünk” honismereti pályázat 1979. évi eredményei

Négy éve, hogy a megyei pártbizottság támogatásával, a társszervek segítő közreműködésével, honismereti munkabizottságunk megteremtette az új pályázati rendszert Győr-Sopron megyében, ami azonos rangra emelkedett a művészeti életet már 15 éve támogató Felszabadulási pályázati rendszerrel. Igen nagy jelentőségűnek tartjuk ezt a tényt, hiszen így nemcsak több témakört tudunk beiktatni, nemcsak az erkölcsi és anyagi elismerés lehetősége nőtt, hanem az a legfőbb érdeme, hogy pályázatunk szinte mindenkihez szól. Pályázhatnak idősek, ifjak; munkások, értelmiségiek; szocialista brigádok, úttörő közösségek, mindazok, akik haladó hagyományaink felkutatásához, történeti emlékeink gyűjtéséhez, szülőföldünk múltjának, jelenének kutatásához, bemutatásához kedvet és tehetséget éreznek.

Az első évben még csak négy témakörben (helytörténet, néprajz, amatőr film és fotó, valamint szocialista krónika) hirdettünk pályázatot ifjúsági és felnőtt csoportban. 1977-ben pályázatunk a gazdaság-földrajzi témakörrel bővült és úttörőközösségek is pályázhattak. Az 1978. évi pályázatunkat pedig a szocialistabrigád-krónika témakörrel egészítettük ki, ami egyben a brigádtagok bevonását is jelentette a munkába. 1979-ben mindössze annyi változás történt, hogy az amatőrfilm-pályázatot ez évben nem hirdettük meg, mivel az egy megyei határozat értelmében minden második évben, a Felszabadulási pályázat keretében hirdetjük.

Három éven keresztül növekedett a pályázók száma. 1978-ban már 106 fő pályázott, a múlt évben azonban megtorpanás következett, bár a 78 pályamunkával, s főként azok tartalmi színvonalával elégedettek lehetünk. A számbeli visszaesésnek valószínűleg az az oka, hogy elfogytak az íróasztalokból a régi dolgozatok.

Ha ágazatonként vizsgáljuk az 1979. évi pályamunkákat, különösen elégedettek lehetünk az erősen szorgalmazott *helytörténettel*, amelyből 41 érkezett be (1978-ban 59), s a bírálók véleménye szerint igen színvonalasak. (1978 óta minden dolgozatot két szakember bírál.) Ezért a pályázatot meghirdető szervek képviselőiből álló értékelő bizottság az elvileg rendelkezésre álló hat díjat (három felnőtt, három az ifjúsági csoportban) nehezen tudta volna igazságosan elosztani. Úgy döntöttünk tehát, hogy mindkét kategóriában megduplázzuk a díjak számát. Megtehettük, mert a többi témakörben nem lehetett minden díjat kiadni.

A *néprajzi és nyelvjárási* témakörben is csökkent a dolgozatok száma. A korábbi évben 29, 1979-ben csak 14 érkezett be, színvonalukról elismerően nyilatkoztak a bírálók. Ez a csökkenés arra figyelmeztet bennünket, hogy — a szakemberek segítségét kérve — következő felhívásunkban pontosabb és szélesebb körű témaajánlást tegyünk közzé.

A *Krónikapályázatunkra* nem érkezett be egyetlen dolgozat sem. Az értékelő bizottság azonban két igen értékes dolgozatot — részben témájuk, részben a feldolgozás módszere miatt — ebben a témakörben értékelt és jutalmazott.

A *fotópályázatra* nem érkezett kevesebb alkotás, mint az elmúlt években, és a színvonalukkal sem lehetünk elégedetlenek. Mégis azt kell mondanunk, hogy lassú a fejlődés. Az igazán amatőrökhöz, a fotósakkörök tagjaihoz vagy nem jutott el a felhívásunk, vagy önbizalom híján maradtak távol. Pedig a fényképektől itt elsősorban nem művészi igényességet követelünk, hanem az adott témában minden lényegesre kiterjedő történeti hűséget.

1979. évi pályázatunknak öröndetes jelensége az úttörők és a fiatalok számában és dolgozataik minőségében tapasztalható fejlődés, ami az utánpótlás szempontjából igen fontos számunkra. Az elmúlt évekhez viszonyítva öröndetes az a körülmény is,

hogy most nem akadt egyetlen olyan munka sem, amit a pályázati feltételek megsértése miatt nem lehetett volna értékelni.

Honismereti pályázatunk termését hagyományosan augusztus 20-án értékeltük, s ünnepélyes keretek között átadtuk a nyerteseknek járó díjakat. Az eredményhirdetés előtt megírtuk a pályázóknak, hogy kik bírálták a munkájukat, s kértük őket, hogy dolgozatuk esetleges továbbfejlesztése, önmaguk módszertani továbbképzése érdekében keressék fel bírálóikat. A további tartalmi munkát javítandó az 1980. évi pályázati kiírásban nyomatékosabban felhívjuk a pályázók figyelmét arra, hogy az eddiginél gyakrabban, már a dolgozatírás időszakában keressék fel a közgyűjtemények szakembereit, valamint azokat a tudományos kutatókat, akik módszertani, szakmai és gyakorlati útmutatásokat adhatnak számukra.

Reméljük, hogy a következő időkben növekszik a pályázatunk iránti érdeklődés, és egyre értékeesebb tanulmányokkal gazdagodnak közgyűjteményeink.

Szabó József

Kalotaszegi írásos hímzés (Hornyák László rajza)

Lőrincz Vitus: *Lány hegedűvel*
(Kovács Ferenc felvétele)
(Tűzzománc, 30,5x21,5 cm.)

„Lőrincz Vitus művészetének indítását, mondanivalójának legmélyebb gyökereit népe szeretete, hosszú, küzdelmes életútja táplálta. A bukovinai Istensegíts községtől — ahol 1933-ban született — a Tolna megyei új otthonig sok megpróbáltatás várt családjára és rá. Ez volt a sorsuk az 1941-ben Bácskában, majd 1944-ben Tolnába települő-menekülő székelyeknek.

A népi kultúra, a népművészet szeretetében nőtt fel családjában, innen nyerte művészetének erejét, a múltat felidéző és a jelent megmutató alkotásainak szépségét. Művészi elhivatását apjától kapta, aki faragó, ezermester ember. A belső készletek felerősödve juttatták el Lőrincz Vitust a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumba, majd a Képzőművészeti Főiskolára és az egeri Pedagógiai Főiskolára.

A képfestés korszakát 1964-ben a tűzzománc festészeté váltja fel. A művész a kifejezés új nyelvét keresi és találja meg, amikor a Bonyhádi Zománcművekben alkalmat és lehetőséget kap a zománcfestészeti kísérletezésre. Már az első alkotásai is előrejelezték a technika elsajátítását, a kifejezési lehetőség szélesedését. Technikai felkészültségét 1972-ben, majd ezt követően három évben az ausztriai tanulmányúton — a bécsi máz- és zománcművekben — tovább tökéletesítette, így jutott el a művész a mai alkotásaihoz.”

Mézeskalács (bábsütő) díszítő minta
A komárnói Dunamenti Múzeum gyűjteményéből